

KATEDRA HISTÓRIE

**Studia Historica Tyrnaviensia
XXIII**

**Dejiny v pohybe – pohyb v dejinách
History in Motion – Motion in History
2/2023**

REDAKČNÁ RADA / EDITORIAL BOARD

Conf. dr. Adinel C. Dincă,

Romanian Academy of sciences, Cluj-Napoca, RO

prof. PhDr. Eduard Droberjar, Ph.D.,

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra, SK

Mgr. Michal Franko, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

doc. Mgr. Ingrid Halászová, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

doc. Mgr. Pavol Jakubčín, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Péter Kovács, DSc.,

Péter Pázmány Catholic University, Budapest, HUN

Mons. HELic. Jozef Krištof,

Segreteria di Stato, Citta del Vaticano, VA

Prof. Dr. Andreas Külzer,

Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, AT

Prof. Dr. Ergün Lafli,

Dokuz Eylül university, Izmir, TUR

Prof. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Mgr. Miloš Marek, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

doc. Mgr. Lucia Nováková, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Dr. Vincenzo Ruggieri,

Pontificio Istituto Orientale, Roma, IT

prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.,

Slavistický ústav SAV, SK

KNIŽNICE A DATABÁZY / LIBRARIES AND DATABASES: ERIH PLUS

© Autori / Authors:

Štefan Pacola, Srđan M. Jovanović, Attila Varga, Juraj Červenka, Viliam Zemančík,
Marta Dobrotková

Každá štúdia prešla anonymným recenzným konaním.

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2023

© Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2023

Each study went through an anonymous review process.

© Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University, 2023

© Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University, 2023

DOI: <https://doi.org/10.31262/2729-8760/2023/XXIII/2>

ISSN 2729-8760

OBSAH / CONTENTS

ŠTÚDIE / STUDIES

Štefan Pacola

Rekonštrukcia cestnej siete v slovenskej časti Zemplínskej župy do polovice 14. storočia.....6

Srđan M. Jovanović

The Cabot Patent Letters, Heathens, and Infidels: A Multi-Dimensional Analysis.....44

Attila Varga

The secret order of the Illuminati, politics and cultural nationalism in Transylvania in the second half of the 18th century.....71

Juraj Červenka

Vojenský pilot Aladár Lipták a jeho služba v rakúsko-uhorskom letectve.....88

ROZHĽADY / HORIZONS

Marta Dobrotková

Jubilant František Bielík.....119

Viliam Zemančík

Induere Christum. Náčrt dejín liturgických odevov latinského obradu – alba, ornát, pluviál, štóla.....128

RECENZIE / REVIEWS

KUTHAN, Jiří. Pražští biskupové a arcibiskupové. Zakladatelé, stavebníci a objednavatelé uměleckých děl (973-1421). (**Martina Bolom Kotari**).....148

ANOTÁCIE / ANNOTATIONS

Slovenská archivistika, 2023, roč. 53, č. 1. (**Ivana Červenková**).....152

BARTALOSOVÁ, Lenka – VRTEL, Ladislav. Sigilla. Ikonografia svätých v pečatiach / Iconography of saints in seals. Katalóg. (Alena Macková).....155

SPRÁVY, REFERÁTY / BRIEF NOTICES

Medzinárodná vedecká konferencia „CASTRUM BENE 17 Burg und (Un) Recht“. (Monika Tihányiová).....160

Výstava Sancti eritis, quia... (Bálint Bartalos).....165

ŠTÚDIE / STUDIES

Rekonštrukcia cestnej siete v slovenskej časti Zemplínskej župy do polovice 14. storočia

ŠTEFAN PACOLA

Reconstruction of the road network in the Slovak part of Zemplin county until the middle of the 14th century

Abstract: This study deals with the reconstruction of the medieval road network in the Slovak part of Zemplen County up until the middle of the 14th century. Roads were not only connecting the smallest parts of the kingdom but also cultures, ideas, and people themselves. Thus, we consider it important to properly introduce them in the first part of the study, and after that, we approach reconstruction itself. Even though we only dealt with the part of Zemplen County, we still had an urge to split it into a few smaller parts and then progress to make the study clearer and easier to understand. In these parts, we point out sections of old roads mentioned or found in our sources and try to connect them with consideration to the surrounding geography, which should, in the end, create a road network. At the end of the study, we briefly summarize and evaluate the results.

Keywords: Road Network, Zemplín County, Middle Ages, Reconstruction of Road Network

Úvod a typológia ciest na slovenskom Zemplíne

Stredoveká cestná sieť tvorila životnú tepnu spoločnosti, ktorá prepojovala mestá, kráľovstvá a kultúry v období, kedy cestovanie bolo pre obyčajného človeka skôr dobrodružstvom a výzvou. Kým dnešné cesty sa vyvíjajú s ohľadom na efektívnosť a rýchlosť, cesty stredoveku brali ohľad hlavne na terén a často kvôli nemu obchádzali veľkú vzdialenosť. V tejto štúdii sa pozrieme na cestnú sieť v slovenskej časti stredovekej Zemplínskej župy a ohraničíme ho z hornej časti približne polovicou 14. storočia.

Pri práci sme sa zamerali na hlavnú, resp. základnú cestnú sieť župy, označovanú v prameňoch ako *magna via*, *publica strata* a pod. M. Szilágyi delí cesty v Uhorsku do niekoľkých skupín, pričom

vymenováva množstvo typov ciest.¹ Treba však povedať, že s veľkou časťou z nich sa v skúmanom období na stredovekom Zemplíne vôbec nestretávame. Vo väčšine slovenskej literatúry, zameranej na cestné spoje v stredoveku sa hlavné cesty označujú ako tzv. krajinské cesty. Tento výraz budeme používať aj my. Vráťme sa však k typom ciest. Pravdupovediac, v nami preskúmaných prameňoch sme narazili len na pár z nich, ktoré sa frekventovane opakovali. Už sme spomínali *magna via, publica strata*, ďalšie sú *via*, či *semita*. Iné boli veľmi zriedkavé alebo sa vyskytli priam ojedinele.

Presné rozmery ciest v Uhorsku z prameňov nepoznáme² a pravdepodobne úzko súviseli s terénom, ktorým prechádzali. Z niektorých pomenovaní však badať, že tu akási základná hierarchia podľa šírky existovala a jednotlivé cesty iste mali aj zaužívané, ak nie predpísané rozmery. Názov *maiora via* hovorí, že tento typ cesty bol o niečo širší, ako „obyčajná“ *via*, a *parva via* dáva tušiť o ceste malých rozmerov. Napokon *magna via*, ktorá tvorí kostru hlavnej cestnej siete v stredovekom Uhorsku a je najširším zaznamenaným typom cesty. Musela byť teda dostatočne široká aj na prechod vozov. Takúto šírku možno predpokladať aj u niektorých verejných ciest (*strata publica*), a to na základe ich spojenia s mýtnymi miestami, v ktorých sa zachoval tarif, spomínajúci poplatok za tovar vo voze.³ Či to tak bolo u každej verejnej cesty povedať nevieme. Šírka ostatných ciest ostáva viac menej neznáma. Iba v jednom prípade sa pri slobodnej ceste spomína možnosť prechodu s vozom.⁴ Názov slobodná cesta vyjadruje len právny status cesty, v tomto prípade šlo o širokú cestu, po ktorej bola slobodná možnosť prechodu. No z jedinej zmienky

¹ SZILÁGYI, Magdolna. *On the Road: The History and Archaeology of Communication Networks in East-Central Europe*. Budapest : Archaeolingua, 2014, s. 86-87.

² V Žilinskej knihe nachádzame isté ustanovenia o rozmeroch ciest a cestných predpisoch, no netýkajú sa skúmaného územia, pozri ŠIMKO, Peter. Cestná doprava a cestovanie v stredoveku na príklade severozápadného Slovenska. In ŠIMKO, Peter (ed.). *Dejiny cestnej dopravy na Slovensku I*. Žilina : Považské múzeum v Žiline, s. 31-32.

³ Verejná cesta, prichádzajúca do mýtnice v Božčiciach: „*stratam publicam de villa Tusa in ipsam Bazza ducentem*“, z r. 1344, PITI, Ferenc (ed.). *Anjou-kori oklevéltár* (ďalej AOKI) XXVIII. 1344. Budapest – Szeged : Borgisz Kft., 2010, s. 298, č. 513; Mýtnica s tarifom v Božčiciach: AOKI X, s. 106, č. 141.

⁴ „*viam liberam, per quam possint ire in currum*“, z r. 1331, AOKI XV, s. 176, č. 307.

nemôžeme predpokladať, že všetky slobodné cesty boli zároveň široké cesty. Na takýto úsudok by sme potrebovali viac podkladov, ktoré sme pri našom výskume nedokázali získať.

Na základe uvedeného by sme radi vytvorili jednoduchú hierarchiu ciest slovenského Zemplína pre skúmané obdobie, kde na najvyššom stupni by boli cesty označované ako *magna via* a to na základe možnosti po nich prechádzať vozom, ktorú sme spomínali vyššie. Tým je vyjadrená ich dôležitosť pre pohyb tovaru a aj pre cestnú sieť ako takú. Na druhý stupeň umiestňujeme cesty, označené štandardne *via*. Pokiaľ sa v prameni neuvádza, že táto cesta vedie napr. na trh (*via ad forum*) a teda de facto je to trhová cesta, považujeme ju za obyčajnú spojnicu bez bližšieho určenia. V prameňoch sme narazili aj na označenie *maiora via*, čo značí väčšiu, či širšiu cestu. Nedokážeme však určiť čo presne toto slovné spojenie znamená (bola úmyselne alebo neúmyselne rozšírená, vmestilo sa na ňu viac vozov, malo pomenovanie značiť nejaký status cesty?) a preto ju radíme do tohto stupňa. Na posledné miesto umiestňujeme všetky ostatné typy ciest, ktoré svojim označením vyjadrujú akýsi predstupeň cesty. Tie sú *semita*, či *parva via*. Zvyšné cesty nedokážeme s istotou hierarchizovať.

Cestné zariadenia a indikátory cesty

Pramene nie vždy spomínajú cestu priamo. Často sa v nich zmieňujú objekty, skrz ktoré cesta spravidla viedla. Hovoríme o trhoch, hradoch, kláštoroch, riečnych prechodoch, mýtnych a tridsiatkových staniach. Ak narazíme v prameni na tieto, takmer s istotou môžeme povedať, že tu okrem spomínaného objektu nájdeme aj cestu a tak zmienka o nich v podstate zmienku o nej supluje.

Pri počiatkovej výstavbe hradov v Uhorsku sa nadviazalo na tie z dôb Veľkej Moravy.⁵ Za centrum Zemplínskej župy sa považuje hrad Zemplín⁶, aj keď v prameňoch sa popri ňom veľmi často objavuje hrad Sárospatak, pôsobiac ako významné, rýchlo sa vyvíjajúce sídlisko s hradom. Vnútorný vývoj Zemplínskej župy

⁵ SLIVKA, Michal – VALLAŠEK, Adrián. *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1991, s. 50-51.

⁶ ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 160.

je však pomerne rozsiahla otázka a zaslúži si samostatný rozbor. K hradom, ako k regionálnym centrám, viedli tie najstaršie krajinské cesty s osobitým názvom – hradská.⁷ Hrady zároveň strážili okolité cesty a tých, ktorí nimi cestovali.

Trhy a jarmoky sú ďalším jasným znamením, že sme v prameni narazili na cestné spojenie. K trhom totiž musela viesť cesta, aby sa k ním mohli obchodníci dostať. Zmieňované sú buď priamo alebo môže názov sídla naznačovať, že sa tu konal trh. V druhom prípade ide konkrétne o označenia ako napr. Streda nad Bodrogom.⁸

Významnou súčasťou cestnej siete sú riečne prechody. K nim patria brody, mosty alebo prievozy. Na ich miestach sa už od dávna koncentrovalo veľké množstvo ľudí, keďže sa tu zbíhali cesty z viacerých smerov.⁹ Na tomto mieste chceme upozorniť na zaujímavý poznatok. Pri označovaní prechodov nie je vždy celkom jasné o aký typ prechodu v skutočnosti išlo. Niekedy sa pod označením mohol ukrývať obyčajný brod, niekedy zas riadne prevádzkovaný prievoz. Rozlíšiť medzi nimi možno snáď len podľa veľkosti rieky alebo jej prietoku.¹⁰ Na prechod môže upozorňovať, podobne ako v prípade trhov, aj názov sídla. Napr. obec Sajóhídvég napovedá, že vznikla na konci nejakého, už existujúceho mosta.

Ďalším indikátorom stredovekej cesty, ktorý zároveň patrí medzi cestné zariadenia, sú mýtnice a colnice. V prameňoch sa spravidla neoznačuje mýtnica ako taká, no hovorí sa o tom, že na tom danom mieste sa vyberá mýto. To sa vyberalo na ceste alebo na riečnom prechode a teda rozlišujeme mýto suché a mokré. Čo sa týka colníc a tridsiatkov, tie sa za kráľa Karola Róberta vyvinuli v poplatok z exportovaných a neskôr aj z importovaných tovarov. Názov vznikol

⁷ SLIVKA, Michal. Stredoveká cestná sieť na východnom Slovensku a jej determinanty. In HLINKA, Ján, KOLNÍKOVÁ, Eva (eds.). *Slovenská Numizmatika* 11. Bratislava : Veda, 1990, s. 89.

⁸ MARSINA, Richard. Mesto a trh na Slovensku do konca 13. storočia. In *Historický časopis*. 1978, roč. 26, č. 1, s. 83.

⁹ SZILÁGYI, On the Road, s. 186.

¹⁰ ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveké prístavy (prievozy) a mýta na Dunaji v okolí Bratislavy. In MUNKOVÁ, Mária – PAVLÍKOVÁ, Lenka (eds.). *Na sútoku riek. Život v slovensko-rakúskom pohraničí*. Bratislava : Veda, 2014, s. 346-347.

z pôvodnej hodnoty tohto poplatku.¹¹ Colné stanice nachádzame na okraji kráľovstva, kde zachytávali zahraničný obchod.¹²

V predchádzajúcich riadkoch sme stručne opísali základné cestné objekty, ktoré nám v prameni indikujú cestu. Existuje ešte niekoľko ďalších. Medzi najznámejšie iste patria prícestné krčmy, hostince a kláštory. Prvé dva menované však v prameňoch do polovice 14. storočia nenachádzame. Domnievame sa, že príčinou je vysoká hustota sídel na 100 km² v Zemplínskej župe.¹³ Tým pádom nevznikala medzi sídlami taká veľká vzdialenosť, že bolo potreba vstavať takéto zariadenia. Kláštory sa v prameňoch Zemplína objavujú, už v 12. storočí a vieme, že poskytovali cestujúcim nocľah, teda stáli pri cestách a určovali cestnú sieť.¹⁴ Najznámejším na skúmanom území bol kláštor v Lelese.¹⁵

Slovenská časť Zemplínskej župy – Všeobecný opis

Skúmaný región leží na severovýchode Uhorského kráľovstva a je mimoriadne geograficky rôznorodý. Na jeho severe ležia Karpaty, konkrétne ich časti Nízke Beskydy a Bukovské vrchy. Od Nízkych Beskyd šla jeho hranica k riečke Chotčianka, po Ondave k Slanským vrchom až k dnešnej štátnej hranici s Maďarskom, čím sme stanovili hranicu so Šarišskou a Abovskou župou. Južná hranica slovenskej časti Zemplínskej župy je tvorená niekoľkými riekami, po ktorých sa tiahne štátna hranica s Maďarskom, no nemožno hovoriť o nejakej prirodzenej hranici. Na východnej strane, čo sa týka oddelenia Zemplínskej od Užskej župy, hranica tiahne medzi Tisou a Latoricou, na mieste akejsi vyschnutej rieky. Po Latorici smeruje na západ až

¹¹ NAGY, Balázs. Foreign Trade of Medieval Hungary. In LASZLOVSZKY, József et al. (eds.). *The Economy of Medieval Hungary*. Leiden – Boston : Brill, 2018, s. 488, https://doi.org/10.1163/9789004363908_025.

¹² BAK, János Mihály (ed.). *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. All Complete Monographs*. Budapest : Central European University, 2019, s. 931-932, č. XXXIV.

¹³ ŽUDEL, Juraj. *Osídlenie Slovenska v neskorom stredoveku*. Bratislava : Veda, 2010, s. 151.

¹⁴ SLIVKA, Stredoveká cestná sieť na východnom Slovensku, s. 89.

¹⁵ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (ďalej CDSI). *Tomus I. Inde ab A. DCCCCV usque ad A. MCCXXXV*. Bratislava : Veda, 1971, s. 94, č. 101.

k Laborcu a po jeho prúde na sever. Hranica opúšťa Laborec až pri dedine Zbudza a ďalej po Turskom potoku¹⁶ na západ popod Vihorlatské vrchy až k Popriečnému vrchu na hranici s Ukrajinou.

Ako sme spomínali, skúmaná župa je rôznorodá. Na juhovýchode Slovenska sa rozprestiera Východoslovenská nížina. Vyplňuje priestor medzi Slanskými a Vihorlatskými vrchmi. Je súčasťou väčšieho geomorfologického celku, ktorým je Veľká dunajská kotlina, pokračujúca za maďarskými a ukrajinskými hranicami. Na Východoslovenskej nížine nachádzame osobitý región, zvaný Medzibodrožie. Jeho slovenská časť sa rozprestiera z juhu na sever medzi Kráľovským Chlmcom a Michalovcami a zo západu na východ od Slovenského Nového Mesta po Čiernu nad Tisou.¹⁷ Jeho internou súčasťou je CHKO Latorica. Tu sa v minulosti (aj v skúmanom období) neprestajne vylievali rieky a vytvorili sa tak jedinečné prírodné podmienky. Močiare, mŕtve ramená Latorice a lužný les tu umožňuje prežitie ojedinelej fauny a flóry.¹⁸ Nutné je však poznamenať, že pre vývoj cestnej siete neboli tieto podmienky vhodné. Medzibodrožie bolo najhustejšie osídlenou oblasťou skúmaného regiónu a taktiež sa tu vyskytujú jedny z najstarších písomných zmienok skúmaného regiónu. Svedčí to o výhodných podmienkach, ktoré svojim obyvateľom toto prostredie poskytovalo.

Počiatky župy treba hľadať už v 11. storočí.¹⁹ Prvá priama zmienka o ceste na „slovenskom Zemplíne“ je z roku 1067.²⁰ Čo sa však týka týchto najstarších prameňov k téme, je ich len veľmi málo. Listín spred roku 1200 veľa nie je, kartografické pramene prakticky neexistujú. Oprieť sa možno len o archeológiu, toponymá, skúmať novšie

¹⁶ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 2001, s. 4. Uličný neuvádza Turský, no Zbudský potok ako hranicu. Ide ale o identický tok.

¹⁷ CHVÚ Medzibodrožie. [online]. [cit. 30.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3gd6Obb>>.

¹⁸ Chránená krajinská oblasť Latorica. [online]. [cit. 30.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3sm5Fnt>>.

¹⁹ ŽUDEL, Stolice na Slovensku, s. 160.

²⁰ „*recta via dirigitur usque semitam*“, WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár*. (ďalej CDAC). *Első kötet*. Pest : Magyar Tudományos Akadémia, s. 25, č. 4.

obdobie a následne využiť retrospektívnu metódu výskumu.²¹ Až od druhej polovice 13. storočia a hlavne v 14. storočí získavame dostatok prameňov na to, aby sme dokázali poskytnúť pomerne spoľahlivý obraz o cestných spojoch Zemplína. Aj naša štúdia pracuje primárne s prameňmi tohto obdobia, doplnenými vojenskými mapovaniami, katastrálnou mapou Slovenskej republiky a inými, citovanými priebežne v práci.

Postup práce

I napriek faktu, že skúmame len časť Zemplínskej župy, bolo nutné sledované územie rozdeliť na niekoľko častí, aby sme si pri práci uchovali poriadok. Výskum cestnej siete začína na juhu kde sme si ako prvý úsek stanovili Sátoraljaújhely – Streda nad Bodrogom – Zemplín. Potom sa zameriame na cesty v Medzibodroží. Odtiaľ sa vrátíme späť do Sátoraljaújhely a pozrieme sa na spoje vedúce odtiaľ k pohoriu Slanské vrchy. Štvrtým úsekom budú cesty v okolí Trebišova a Sečoviec, potom cesty v okolí Michaloviec. Nakoniec prejdeme na severnú časť Zemplína kde sa najprv zameriame na západ a potom na východ.

Sátoraljaújhely – Streda nad Bodrogom – Zemplín

Smerom na východ od Sátoraljaújhely boli položené významné sídla tohto regiónu, no cestám tu bola prekážkou najprv rieka Roňava a potom Bodrog. Zrejme na Roňave existovala už veľmi skoro akási forma lodnej prepravy, na ktorú upozorňuje O. R. Halaga.²² Na druhom brehu Bodrogu bolo staré trhovské miesto Streda nad Bodrogom²³, preto musel na Bodrogu vzniknúť, v blízkosti

²¹ Totižto staré cesty považujeme za fenomén, ktorý sa menil len veľmi pomaly, pozri HUDÁČEK, Pavol. *Castrum Salis. Severné pohraničie Uhorska okolo roku 1000*. Bratislava : Veda, 2016, s. 298.

²² HALAGA, Ondrej Richard. *Košice – Balt. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275 - 1526)*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 104.

²³ Názov sídla naznačuje, že tu jestvoval prastarý trh, pozri MARSINA, Mesto a trh, s. 83.

Borše²⁴, ale skôr pri Viničkách²⁵, riečny prechod. V prameňoch sa spomína aj cesta do Stredy nad Bodrogom a to priamo zo Sárospataku.²⁶ Teoreticky by mohlo ísť o tú istú cestu, pokiaľ by na Prvom vojenskom mapovaní nebola zobrazená ešte jedna spojnica, ktorá by spájala Sárospatak a Stredu nad Bodrogom a to pri ľavom brehu Bodrogu.²⁷ Konfrontovať pramene 13. a 14. storočia s mapou 18. storočia nie je ideálne a na základe tohto nedokážeme povedať, či v skúmanom období už existovali dve trasy z juhu Zemplína do Stredy nad Bodrogom. Schýlime sa teda k záveru, že zo Stredy sa dalo dokázateľne dostať do Sárospataku aj do Sátoraljaújhely. Vráťme sa ale naspäť.

Od Viničiek na východ sledovala cesta rieku Bodrog, prešla Ladmovce popod kopec a dorazila do centra župy, do dediny Zemplín. Cesta z Ladmoviec sa v prameňoch spomína v roku 1298, no bez udania smeru. V listine píše, že na juh od Kašova tvoria dve cesty križovatku a ďalej na juh sa hranica stretáva s cestou, idúcou z Ladmoviec.²⁸ Zemplín bol dlhý čas centrom župy a aj potom, čo strácal toto postavenie, neprestal byť dôležitým dopravným uzlom. Dôvody, prečo sa tu cestovalo, boli sedria²⁹, či trh. Ten sa síce v nami preskúmaných prameňoch priamo nespomína, no sídla, v ktorých zasadala stoličná šľachta, trhové právo mávali aj keď o tom pramene

²⁴ Pri Borši stál už v 13. storočí hrad, preto predpokladáme, že v okolí viedla cesta, pozri POLLA, Belo – VINDIŠ, Imrich. *Východoslovenské hrady a kaštiele*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1966, s. 114.

²⁵ Obec Viničky leží pod kopcom, čo bolo ideálne miesto na stavbu, resp. udržiavanie brodov. Tu sa rieka vylievala zriedkavejšie. Porovnaj prechody pod hradom Zemplín, pri Malej Domaši, či pri Tokaji, ktoré sú taktiež pod kopcom, pozri Prvé vojenské mapovanie (ďalej 1VM). [online]. [cit. 28.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3nyJAjZ>>;

²⁶ „*stratam publicam de civitate Pothoka in villam Zeredahel*“, z r. 1338, AOKI XXII, s. 33, č. 38.

²⁷ Obce Sárospatak a Streda nad Bodrogom sú viditeľne spojené cestou, 1VM. [online]. [cit. 4.10.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3nyJAjZ>>.

²⁸ „*viam, que venit de Ladamach*“, CDAC X, s. 314, č. 202.

²⁹ „*Datum in Zemplen*“, z r. 1308, SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* (ďalej RDSI). Tomus I. inde ab. a. MCCCCI usque ad. a. MCCCXIV. Bratislava : Veda, 1980, s. 254, č. 554; „*Datum in Zemplen*“, z r. 1316, RDSI II, s. 77, č. 128.

mlčia.³⁰ Navyše sa o Zemplíne kráľ Ľudovít Veľký zmieňuje ako o *slobodnej dedine, či meste*³¹, čo vypovedá o akomsi vyššom postavení a azda aj o jeho vyššej ekonomickej úrovni. Rušnosť tejto lokality musela byť veľmi skoro povšimnutá a z toho dôvodu tu bola postavená mýtna stanica. Prvýkrát sa v prameňoch spomína v roku 1326³², no kvôli výhodnej polohe pri rieke Bodrog tu iste fungovala skôr.³³ Všetky spomenuté „dedinské vymoženosti“ aj s cestami tu strážil prastarý Zemplínsky hrad.³⁴ Geografická poloha Zemplína naznačuje, že sa v ňom pravdepodobne prevádzkoval brod. Vojské mapovania to potvrdzujú, no pre obdobie novoveku.³⁵ Do polovice 14. storočia sa tu žiadny brod nespomína, no zmienená listina o tunajšej mýtnej stanici čosi málo napovedá. Píše sa tu konkrétne o tom, že predtým ako miestni šľachtici nadobudli právo vyberať mokré mýto v Božčiciach (dnes Parchovany³⁶), vyberali mýto v Zemplíne.³⁷ Obe sídla sú položené pri rieke a možno predpokladať, že výber mýta v oboch prípadoch súvisel s prechodom cez rieku. V prípade Zemplína by tak šlo o prechod cez Bodrog. Je to však len náš hrubý predpoklad.

³⁰ WEISZ, Boglárka. *Markets and Staples in the Medieval Hungarian Kingdom*. Budapest : Centre for the Humanities, 2020, s. 11.

³¹ „*liberam villam seu civitatem ... Zemlen*“, z r. 1343, AOKl XXVII, s. 51, č. 14; O. R. Halaga hovorí o trende, kde každá *libera villa* má zároveň aj *liberum forum* už v 13. storočí, pozri HALAGA, Košice – Balt, s. 59.

³² „*in possessione Zemlyn vocata ... tributum habebatur et habetur*“, AOKl X, s. 106, č. 141.

³³ WEISZ Boglárka. *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2013, s. 440.

³⁴ „*castrum de Zemlyen*“, CDSI I, s. 306., č. 419; K tomu: SLIVKA – VALLAŠEK, Hradý a hrádky, s. 233-234.

³⁵ Zemplín. 1VM. [online]. [cit. 28.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3nyJAjZ>>; Zemplín. 3VM. [online]. [cit. 28.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3IZOler>>.

³⁶ MAJTÁN, Milan. *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997)*. [online]. Bratislava : Veda, 1998, „Božčice“. [cit. 28.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/36ayD2y>>.

³⁷ AOKl X, s. 106, č. 141.

Cesty v Medzibodroží

Prekročením Bodrogu pod Zemplínskym hradom sa cestné spojenie dostávalo do oblasti Medzibodrožia, kde nám vyústili už dve väčšie trasy. Prvá pri Strede nad Bodrogom bola nepochybne s tou zemplínskou spojená a smerovala popri zmieňovanej rieke. Jej presný postup je však zložité zrekonštruovať kvôli močaristému a bahnitému terénu tejto časti Potisia. V oblasti na severozápad od Stredy nad Bodrogom sa v stredoveku nachádzali rieky Menšia a Väčšia Krčava³⁸, ktoré sa zreteľne zachovali ešte na Vojenskom mapovaní.³⁹ Ponad Väčšiu Krčavu zrejme viedla krajinská cesta až kým sa nespojila s cestou, vychádzajúcou zo Zemplína na mieste, kde kedysi stál majetok *Kereztur*.⁴⁰ Takýto miestny názov môže poukazovať na križovatku.⁴¹ Cestujúcich zo Zemplína čakala na ich ceste ešte mýtnica južne od Svätej Márie. Spomína sa v roku 1261⁴² a nachádzala sa na druhom brehu, dnes už značne regulovanej rieky Tica. Na mieste tejto mýtnej stanice dnes stojí Pavlovo, časť Svätej Márie. Cesta zo Stredy nad Bodrogom do Svätej Márie je úsek väčšej spojnice, ktorá sa spomína v roku 1319 ako cesta idúca z Lelesu do Stredy nad Bodrogom.⁴³ V roku 1341 je to zrejme tento úsek krajinskej cesty, ktorý je označený ako verejná cesta z Medzibodrožia do mesta Sárosptak.⁴⁴ Na tomto mieste sa treba pozastaviť a upozorniť, že takéto všeobecné označenie „z Medzibodrožia“ značí, že cesty

³⁸ „*Minorem Karacha*“, „*Maiorem Karacha*“, z r. 1319, RDSI II, s. 217, č. 457.

³⁹ Pozri rieky Karcsa, K. Karcsa, N. Karcsa, v okolí obcí Karcsa, Pácin, Strážne a Veľký Horeš: 3VM. [online]. [cit. 28.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3IZOler>>.

⁴⁰ „*possessionis Kereztur*“, RDSI II, s. 216, č. 457. K tomu: ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 218; Vzhľadom na množstvo ciest, ktoré sa tu mohli križovať, keď započítame aj cestu prichádzajúcu zo Sviníc, či Rádu, je pomenovanie podľa neďalekej križovatky možné.

⁴¹ IVANIČ, Peter. *Stredoveká cestná sieť na Pohroní a Poiplí*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2011, s. 22.

⁴² „*Item villa Zenthmaria in vicinitate castris Zemlenuar cum dimidietate tributi, quod ibidem exigitur a transeuntibus de villa Zemlen versus eandem villam Maria*“, SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* (ďalej RA). Tomus II. Volumina 1. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1943, s. 122, č. 2123.

⁴³ „*viam ducentem de Leleez in Zyradahel*“, RDSI II, s. 217, č. 457.

⁴⁴ „*viam publicam, que de districtu Thyzabodrogkezy ducit versus civitatem Puthok*“, AOKI XXV, s. 305, č. 643.

v tomto regióne (už vtedy známom pod týmto názvom) nemali nejakú stálu podobu a pevnú polohu a určite to bolo kvôli tunajším prírodným podmienkam, ktoré mohli byť miestnym známe. Medzi Svätou Máriou a Svätušami sa časom vyvinula dedina s príhodným názvom Hrušov. Názov ako tento dokazuje aj napriek všetkému spomenutému fungujúcu cestnú sieť v okolí.⁴⁵ Na ňu (a tým aj na zmienené trhy) sa zo severu mohli napájať lokálne cesty už z ustálených sídlisk Rad⁴⁶, Svinice⁴⁷, či Vojka.⁴⁸

Zo Stredy nad Bodrogom vychádzala ešte cesta smerom na juhovýchod. Obchádzajúc juhom kopec Tarbucka, sa dostala do dediny Veľký Kamenec. Nad obcou ležal rovnomenný hrad.⁴⁹ Vyvýšený povrch, na ktorom dedina stála, cestu udržal. Hrad Kamenec nepochybne strážil túto a aj cesty na východ a juhovýchod, ktoré je dnes zložitú späťne rekonštruovať.

Východne od Veľkého Kamenca leží stará dedina Strážne. Takéto pomenovanie dediny má za sebou dlhý vývoj a mnoho naznačuje, okrem iného aj blízku cestu.⁵⁰ Nemáme však zmienku o priamom dopravnom spojení týchto dvoch dedín. Možným dôvodom boli spomenuté rieky Malá a Veľká Krčava, ležiace medzi nimi. Ceste na sever zo Strážneho do Veľkého Horeša však nič neprekážalo a pohybovala sa v dohľade spomenutých tokov. Z Veľkého Horeša potom cesta pokračovala do dediny Svätuše.⁵¹

Čo sa týka ciest vedúcich na juh Zemplínskej župy, okrem niekoľkokrát zmienenej trasy Sárospatak – Streda nad Bodrogom, sa v roku 1329 spomína cesta z maďarskej Karcse do Sárospataku.⁵² Karcsa ležala na západnom brehu rovnomennej rieky (Krčavy) a tak

⁴⁵ IVANIČ, Stredoveká cestná sieť na Pohroní a Poiplí, s. 21.

⁴⁶ „Rod“, z r. 1319, RDSI II, s. 217, č. 457.

⁴⁷ „Scynereg“, z r. 1311, RDSI I, s. 406, č. 945.

⁴⁸ „Weyka“, SEDLÁK, Vincent (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae* (ďalej MVSI). *Tomus I. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337*. Trnavae – Romae : Institutum Historicum Slovacum in Roma, 2008, s. 135, č. 931.

⁴⁹ „Castru Kuwesd“, z r. 1323, RDSI II, s. 405, č. 931.

⁵⁰ SLIVKA, Michal. Rekonštrukcia cestnej siete na Slovensku (Súčasný stav bádania a jeho perspektívy). In *Archaeologia historica*. 1998, roč. 23, č. 1, s. 264.

⁵¹ „via ducens de Gerus in Zenthus“, z r. 1319, RDSI II, s. 217, č. 457.

⁵² „magnam viam, que venit de Karacha ad Pothok“, AOKI XIII, s. 346, č. 575.

je zrejme, že táto krajinská cesta pokračovala popri rieke ďalej do Veľkého Kamenca až do Lelesu, aj keď to písomne doložené nie je. O dedine Strážne máme podstatne menej informácií. V jej južnom susedstve sa nachádzalo Nagyrozvágy, kde mohla cesta viesť popri rieke Menšia Krčava. Dávnou trasu tu dokladá ešte Prvé vojenské mapovanie⁵³, ale v metácii Nagyrozvágy z roku 1327 žiadne cesty nenachádzame.⁵⁴ Naopak, spomenuté sú len rieky a rybníky, ktoré vývoju väčších ciest prekážajú. Ďalej na východ máme obec Pribeník, v ktorej sme už prichádzajúcu cestu zo Semjénu spomínali. Posledným potencionálnym vstupom na slovenský Zemplín bola dedina Veľké Trakany, kde sa ale cesta do roku 1350 spomína iba smerom na východ do Solomonova (ukrajinská časť Uzskej župy).⁵⁵ Z južného smeru sa do Veľkých Trakán cesty nespomínajú, avšak blízkosť Révleányváru (maďarská časť Zemplínskej župy) a Pribeníka, spojených krajinskou cestou, núka napojenie aj na Veľké Trakany. Navyše už v roku 1369 je odtiaľ doložená cesta priamo do Lelesu, ktorá z Veľkých Trakán musela pokračovať ďalej na juh.⁵⁶

Smerom na východ od Svätúš nachádzame Kráľovský Chlmec, umiestnený na úbočí Veľkého kopca. Konanie trhu máme doložené iba v sfalšovanej listine pre Leleský kláštor, ktorá sa hlási do roku 1214.⁵⁷ Kráľovský Chlmec je ale medzi historikmi všeobecne považovaný za trhové stredisko Medzibodrožia.⁵⁸ K jeho ekonomickému pozdvihnutiu určite pomohla aj prítomnosť hostí.⁵⁹ Do Kráľovského

⁵³ Strážne. 1VM. [online]. [cit. 28.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3nyJAjZ>>.

⁵⁴ AOKI XI, s. 266, č. 571.

⁵⁵ „*magnam viam, que de Tarkan ducit versus villam Salamon*“, z r. 1324, AOKI VIII, s. 223, č. 442.

⁵⁶ ULÍČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 582.

⁵⁷ „*Predium eciam Helmech nomine obtulit cum libero foro*“, CDSI I, s. 146, č. 190.

⁵⁸ ŽUDEĽ, Osídlenie Slovenska v neskorom stredoveku, s. 38-39; O. R. Halaga ukladá vznik trhu v Kráľovskom Chlmcu do 13. storočia: HALAGA, Košice – Balt, s. 58-59.

⁵⁹ „*hospites de Helmech*“, z r. 1323, RDSI II, s. 308, č. 683; K tomu: RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Uzskej)*. Bratislava : Karpatonemecký spolok na Slovensku, 2006, s. 247–248 V. Rábik píše, že slobodný trh spomínaný vo falze z r. 1214 tu súvisel zrejme až s príchodom hostí v 2. polovici 13. storočia a ich výsadami.

Chlmca prichádzala cesta z juhu od Semjénu⁶⁰ cez Pribeník⁶¹ z južnej časti župy. Trhová dedina bola napojená lokálnymi cestičkami s dedinami na východe. V tomto čase tu už existovali obce Biel⁶², Dámóc⁶³, Dobrá⁶⁴, či Veľké Trakany.⁶⁵ Ohľadne Kráľovského Chlmca sa v roku 1304 spomína ešte jedna spojnica, a to cesta idúca z dediny Kačanov smerom na Kráľovský Chlmec.⁶⁶ Vzhľadom na vzdialenosť lokalít nemožno určiť presne, kadiaľ trasa išla. Pravdepodobne však na juh od Kačanova popri potoku, viditeľnom na Prvom vojenskom mapovaní, až k mŕtvemu ramenu Laborca, pri ktorom ležal Oborín. Za ním cestu ďalej sprevádzal Laborec až k svojmu ústiu do Latorice. Za Latoricou už cestu naznačuje snáď len tvar dedín Boľ a Kráľovský Chlmec, ktoré predstavujú typických reprezentantov cestnej dediny, resp. svojim tvarom poukazujú na cestu.⁶⁷

Týmto sme cestami pokryli južnú časť slovenského Medzibodrožia. Na Leles, centrum celého tohto regiónu⁶⁸, sa pripájalo určite viacero našimi prameňmi nespomenutých ciest. Z Kráľovského Chlmca sa stačilo vydať na sever a prekročiť Ticu po moste, na ktorom sa platilo mýto.⁶⁹ Túto spojnicu potvrdzuje chotárny názov *Výhon na hradskú* medzi Kráľovským Chlmcom a Bačkou. Hradská cesta, vzhľadom na svoju polohu, tiahla od hradu pri Révleányvár cez Leles až k hradu v Užhorode. Toto smerovanie potvrdzuje aj tvar dediny, ktorá vznikla pri ceste.⁷⁰ Na tomto mieste je vhodné spomenúť stredoveký kamenný most, ktorý sa zachoval pri Lelesi.⁷¹ Vďaka tomu, že

⁶⁰ ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 247.

⁶¹ „*ad metam ville Perbenyk vocate, que est circa viam de Semyen*“, z r. 1323, RDSI II, s. 470, č. 1082.

⁶² „*Bel*“, z r. 1265, RRSA II-1, s. 24, č. 1834.

⁶³ „*Damech*“, z r. 1345, AOkl XXIX, s. 128, č. 168.

⁶⁴ „*Dobrá*“, z r. 1323, RDSI II, s. 470, č. 1082.

⁶⁵ „*Tharkan*“, z r. 1320, RDSI II, s. 252, č. 543.

⁶⁶ „*viam, que progreditur de villa Kachund versus Helmech*“, RDSI I, s. 146, č. 296.

⁶⁷ HABOVŠTIAK, Alojz. *Stredoveká dedina na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1985, s. 64.

⁶⁸ Dôvody prečo bola dedina Leles dôležitým centrom širokého okolia si postupne popíšeme.

⁶⁹ „*pontis et tributum medietatis aque Laturcha*“, z r. 1331, AOkl XV, s. 215, č. 374.

⁷⁰ K tomu: HABOVŠTIAK, *Stredoveká dedina*, s. 64.

⁷¹ SZILÁGYI, *On the Road*, s. 190-191.

jeho polohu a smerovanie vidieť na Prvom vojenskom mapovaní vieme povedať, že bol súčasťou cesty, ktorá prichádzala k Lelesu od Kráľovského Chlmca.⁷²

Zväzok ciest tiahnuci na Leles zo západu sa nám spojil v Svätušiach. Do roku 1350 však nie je úplne jasné akým smerom pokračoval. Existovali dva potencionálne smery, ktorými sa mohli stredovekí *viatores* vydať. Prvou bola cesta, ktorá by prekročila úzky priestor medzi Svätušami a Kráľovským Chlmcom a napojila sa na krajinskú cestu odtiaľ na sever do Lelesu. Druhou alternatívou bola cesta na sever zo Svätúš do Boľu, kde, ako sme spomínali, dedina vznikala popri ceste a práve na ňu sa mohla naša spojnica pripájať. Z Boľu potom cesta odbočila na východ cez Poľany⁷³ do Lelesu.

Dostávame sa teda do Lelesu, na miesto nadregionálneho významu, do ktorého smerovali cesty aj zo vzdialených miest a aj tie, vzdialené dnes viac ako 100 km, boli bežne pomenovávané v zmysle „vedúca do Lelesu“.⁷⁴ S lokalitou sa spája donačná listina patriaca medzi najstaršie písomné zmienky Zemplína. Už okolo roku 1190 sa spomína majetok Leles a na ňom vystavaný kláštor⁷⁵, ktorý postupom času naberá funkciu tzv. hodnoverného miesta (*locus credibilis*).⁷⁶ Toto však nebola jediná inštitúcia, kvôli ktorej sa do Lelesu oplátilo cestovať. V roku 1314 sa tu spomína trh, na ktorý viedla verejná cesta.⁷⁷ Druhýkrát sa trh spomína v roku 1320, keď sa tu jeho konanie presunulo z neďalekej dediny Solomonovo.⁷⁸ Leles je zároveň jediná lokalita na skúmanom území, u ktorej sa do roku 1350 spomína jarmok. Tento výročný trh je prvým písomne doloženým v slovenskej časti Zemplínskej župy. Požiadal oň kráľ a Ľudovíta Veľkého leleský prepošť Peter a ten mu udelil právo

⁷² Leles. 1VM. [online]. [cit. 25.11.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3nyJAjZ>>.

⁷³ Aj Poľany svojim tvarom naznačujú tzv. cestnú dedinu, k tomu: HABOVŠŤIAK, Stredoveká dedina, s. 64.

⁷⁴ ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 278.

⁷⁵ „*possessio Leles, ubi claustrum erectum est*“, CDSI I, s. 94, č. 101.

⁷⁶ ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 277.

⁷⁷ „*in publica via ... ad forum Lelez*“, RDSI I, s. 495, č. 1162.

⁷⁸ „*de possessione sua Salomon vocata dictum forum removendo in sepe dicta possessione Lelez*“, RDSI II, s. 249, č. 536.

trojdňového jarmoku na oba sviatky sv. Kríža.⁷⁹ Lokalita bola teda v 14. storočí ustáleným obchodným a administratívnym centrom celého Zemplína s napojením na okolie. Zjavnú dokonalosť narušuje močaristé prostredie zapríčinené riekami Tica a Latorica. Zlú situáciu a jej riešenie budovaním akýchsi kanálov, či priehrad na odvodnenie dokladá sfaľšovaná listina z roku 1214.⁸⁰ Kvôli tomu patrí okolie Lelesu k tým oblastiam, kde sa cestná sieť rekonštruuje náročne a to aj napriek tomu, že dokladov na jej prítomnosť je dostatok.

Z uvedeného je zrejmé, že Leles bola významná križovatka ciest. Jedna z nich viedla na východ cez *Burou* (severne od Bačky) a Kapoňu (dnes časť Lelesu)⁸¹ do Uzskej župy, kde sme spomenuli trh v Solomonove, a odtiaľ pokračovala do Čopu. Pri Čope sa v roku 1346 spomína stavba mosta na Latorici.⁸² Vzhľadom na postavenie dediny k rieke mala cesta po moste smerovať na Užhorod. Cestu na západ dosvedčuje tvar dedín Poľany a Boľ, o ktorom sme sa už zmienili a ukazuje na starú cestu. Z Lelesu ďalej viedli cesty na sever do Uzskej župy, no tieto už sú mimo rámec tohto výskumu.

Sátoraljaújhely – Slanec

Vráťme sa opäť k nášmu východiskovému bodu, do Sátoraljaújhely, a v nasledujúcich riadkoch sa venujme starým spojom tiahnucim odtiaľ na sever.

Na severnej ceste zo Sátoraljaújhely bola prvá väčšia zástavka pravdepodobne pri dedine Veľká Trňa. Zrejme už v prvej polovici 13. storočia tu bol vystavaný kláštor, spustošený pri Tatárskom vpáde.⁸³ Jeho zánik to nespôsobilo, keďže v roku 1257 bol

⁷⁹ „*nundinas seu forum annuale singulis annis in festis Inventionis et Exaltationis Sancte Crucis celebrandum ... dare*“, AOKl XXXIV, s. 349, č. 629.

⁸⁰ „*Contulit ... predium Lelez Cuius prima meta incipit a Latericia versus occidentem ultra fossatum, unde profluit aqua Latericie in stagnum Myhan ... transeunt stagnum ... ad torrentem Concheka ... super Mortenpotoka ... ad stagnum paludosum, quod Kazna vocatur ... super lutosam aquam nomine Thuza ... ad rivum Chyser ... etc.*“, CDSI I, s. 145, č. 190.

⁸¹ „*pontem ... ad Burou*“, „*viam, que duceret de Lelez ad villam Kapuny*“, z r. 1343, AOKl XXVII, s. 273, č. 420; K Burou pozri: ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 84.

⁸² „*in eadem possessione sua Chap vocata super fluvio Latarcha ... pontem parare fecisset*“, AOKl XXX, s. 211, č. 339.

⁸³ ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 547.

obdarovaný vinicami.⁸⁴ Západne od tejto cesty viedla paralelne cesta zo Sárospataku popod hrad Füzér a napájala sa na hlavnú tepnu idúcu do mesta Košice.⁸⁵ Oproti Veľkej Tírni, za riekou Roňava, sa nad dedinou Mikóháza nachádza na Druhom vojenskom mapovaní kopec *Remetehegy*.⁸⁶ K pustovni na kopci musel viesť chodník.

Popri Roňave trasa pokračovala severne až severozápadne, no zmienky o nej máme až ďalej, na hranici Zemplína a Abova. Je pravdepodobné, že medzi touto hranicou a Veľkou Tírnou stála križovatka ciest, z ktorých jedna šla na sever.⁸⁷ Ležala zrejme pri Michal'anoch alebo pri Veliatoch (či pri oboch) a jej umiestnenie súviselo aj s priaznivým vývojom týchto sídel. V 15. storočí sa totiž spomínajú s prívlastkom „Veľké“.⁸⁸

K Slanským vrchom teda prichádzala cesta zo Sátoraljaújhely, cez križovatku v Michal'anoch/Veliatoch, prekrčila široký Roňavský brod⁸⁹ a ďalej údolím riek Roňava a Terebľa pokračovala až k dedine Slanec, nad ktorou sa rozprestieral hrad.⁹⁰ Prepojenie oboch strán Slanských vrchov malo aj prírodné predispozície. Rieky, ktoré tu totiž pramenia, stekajú až k Bodrogu. Stredoveký človek tak len sledoval tok až k prameňu a následne sa napojil na povodie Hornádu, na druhej strane kopca, ktoré ich doviedlo až do Košíc. Priesmyk, chránený hradom⁹¹, bol iste len ťažko schodný. Po oboch jeho stranách sa totiž rozprestieral doslova veľký skalnatý les.⁹²

⁸⁴ „*fratribus ordinis sancti Augustini de Turul quatuor mansiones vinitorum*“, CDSI II, s. 403, č. 579.

⁸⁵ CDAC VIII, s. 255–259, č. 175.

⁸⁶ *Remetehegy* pri Mikóháza. Druhé vojenské mapovanie (ďalej 2VM). [online]. [cit. 29.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3nfoyXn>>.

⁸⁷ Tejto trase sa budeme venovať v nasledujúcej kapitole.

⁸⁸ ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 321, 574.

⁸⁹ „*magnum portum fluvii Ronua*“, RDSI II, s. 312, č. 696, podľa metácie bol tento brod pri Kuzmiciach, východne od rieky Terebľa.

⁹⁰ „*castro Zalanch*“, z r. 1282, RA II-2-3, s. 297, č. 3169; „*possessio Zalanch cum castro suo*“, z r. 1303, RDSI I, s. 128, č. 242; „*castrum Zalancz*“, z r. 1337, AOKI XXI, s. 184, č. 330. Vznik hradu sa kladie medzi roky 1270 – 1281: SLIVKA – VALLAŠEK, Hrady a hrádky na východnom Slovensku, s. 196.

⁹¹ Hrad bol známym svojou strážnou funkciou: POLLA – VINDIŠ, Východoslovenské hrady a kaštiele, s. 77-78.

⁹² Východná strana pohoria: „*ad septemtrionem versus Zalanch in eadem magna silva ad metas dicti Zalanch et ibi de silvis et de montibus torrendo descendit*“, AOKI XI, s. 211,

Dalo sa ale skrze neho dostať do jedného z obchodných centier severovýchodného Uhorska, do Košíc, o čom sa dochovali aj písomné správy.⁹³ Názov Slivník, ktorý nepriamo dokladá cestu, dostáva meno podľa slivkového stromu až v 16. storočí. Určite však kvôli tomu, že tu rástli oveľa skôr.⁹⁴ Cestu v jej približnom strede strážil hradný komplex v Kazimíre.⁹⁵

Z okolia dedín Kuzmice, Slivník a Kalša, stojacimi jednak na hranici žúp Abovskej a Zemplínskej, a jednak pod Slanskými vrchmi, sa zachovali listiny štedré na opis chotára.⁹⁶ Sú v nich zmienky o cestách, dokonca sa spomínajú aj riečne prechody.⁹⁷ V žiadnej z nich však nie je cesta opísaná ako „veľká“, „verejná“, či „kráľovská“, teda zdôrazňujúc jej väčší význam pre región. Celkovo sa úsek Sátoraljaújhely – Slanec neoznačuje takýmito prívlastkami. Mohlo by to byť tak kvôli tomu, že smerom na Abov viedol v tomto čase ešte jeden ťah a to zo spomenutej križovatky pri Michal'anoch/Veliatoch na sever a až odtiaľ k Slanským vrchom do Košíc. Či ale bola táto druhá spojnica frekventovanejšia alebo považovaná za významnejšiu skúsime posúdiť na konci nasledujúcej kapitoly.

Cesty v okolí Trebišova a Sečoviec

Dôvod, prečo sa domnievame, že na úseku Sátoraljaújhely – Slanec sa nachádzala v skúmanom období križovatka s cestou, vedúcou na sever, je zmienka o ceste v blízkosti Úporu (časť Zemplínskej Novej Vsi) a Stanče, ktorá sa spomína v roku 1328.⁹⁸ Začínala na križovatke kdesi v blízkosti Michalian, resp. Veliat⁹⁹, pokračovala k rieke Chlmeč

č. 446; Západná strana pohoria: „*magnam silvam montosam, ubi ad quandam semitam de villa Felmisle in castrum Zalancz ducentem*“, AOKl XXI, s. 184, č. 330.

⁹³ „*viam de villa Szalancz ad Cassam ducentem*“, AOKl XXI, s. 184, č. 330; Jej úseky: „*semitam de villa Felmisle in castrum Zalancz ducentem*“, AOKl XXI, s. 183, č. 330; „*magnam viam de ipsa villa Szeplak ... in dictam civitatem Cassa ducentem*“, z r. 1333, AOKl XXI, s. 183, č. 330.

⁹⁴ VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny III. S osobitným zreteľom na celé východné Slovensko a horné Potisie*. Bratislava : Veda, 1977, s. 170.

⁹⁵ SLIVKA – VALLAŠEK, Hradý a hrádky, s. 138.

⁹⁶ RDSI II, s. 312, č. 696, z r. 1321; AOKl XI, s. 211-212, č. 446, z r. 1327.

⁹⁷ „*pontem Davidhyda*“, „*magnam portum fluvii Ronua*“, RDSI II, s. 312, č. 696.

⁹⁸ „*strate magne*“, AOKl XII, s. 114, č. 218.

⁹⁹ Pozri vyššie.

a proti jej prúdu sa dostala do priestoru Úporu a Stanče, ako bolo spomenuté. Nevedno, či tento úsek cesty bol súčasťou tej, vedúcej do Plechotíc¹⁰⁰, alebo východnej, vedúcej do Trebišova.¹⁰¹ Nevieme ani, či tieto cesty vychádzali z jednej križovatky, alebo to boli dve samostatné spojnice. Domnievame sa však, že trasa do Trebišova prichádzala z dediny Zemplín, prechádzajúc križovatkou kdesi na juh od Kašova.¹⁰² Druhá cesta vychádzajúca z tejto križovatky šla azda smerom na východ k Brehovu, kde mala tunajšia šľachta v tomto období zbudovaný hrádok.¹⁰³ Kláštor minoritov, ktorý tu dodnes stojí, nemá so stredovekou spojnícou nič spoločné, keďže bol postavený až v 18. storočí.¹⁰⁴

Spoj od Michalian / Veliat pokračoval ďalej na sever popri potoku¹⁰⁵, križujúc sa s cestou prichádzajúcou z okolia Zemplínskej Teplice¹⁰⁶, prichádza až do Sečoviec.¹⁰⁷ Do Zemplínskej Teplice zachádzala cesta z Plechotíc. Zachytáva to už viackrát citovaná listina z roku 1324.¹⁰⁸ Kerestúr, stredoveké pomenovanie Zemplínskych Teplíc¹⁰⁹, sa používalo až do polovice 20. storočia.¹¹⁰ V tomto prípade nenaznačuje

¹⁰⁰ „*magnam viam ... in qua via vadit ... ad meridiem versus villam Pelehte*“, z r. 1324, AOKl VIII, s. 300, č. 595.

¹⁰¹ „*publicam stratam, que ducit in Therebes*“, z r. cca 1321, RDSI II, s. 328., č. 738.

¹⁰² „*ubi due vie in modum crucis coniunguntur*“, z r. 1298, CDAC X, s. 314, č. 202; Podobne sa cesty zachovali aj na Prvom vojenskom mapovaní: 1VM. [online]. [cit. 29.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3nyAjZ>>.

¹⁰³ SLIVKA – VALLAŠEK, Hradý a hrádky, s. 94.

¹⁰⁴ GÜNTHEROVÁ, Alžbeta et al. (eds.). *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvý A – J*. Bratislava : Obzor, 1967, s. 210.

¹⁰⁵ Dnes Močiarny potok, podľa Prvého vojenského mapovania tu vtedy tiekol Chlmec: 1VM. [online]. [cit. 29.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3nyAjZ>>; Ide snáď o spoj, ktorý sa spomína v r. 1325: „*duas vias in quibus itur de Ronoua in ipsam possessionem Stanch*“, AOKl IX, s. 233, č. 422.

¹⁰⁶ „*via publica*“, z r. 1324, AOKl VIII, s. 300, č. 595.

¹⁰⁷ „*magnam viam, que de villa Pelehte ducit in dictam villam Zech*“, z r. 1342, AOKl XXVI, s. 174, č. 212. Na túto cestu bola zrejme napojená cesta zo Stanče do Nižného Žipova: „*viam, que ducit de Isyp in eandem villam Stanch*“, z r. 1325, AOKl IX, s. 233, č. 422.

¹⁰⁸ „*magnam viam ... versus villam Pelehte*“, AOKl VIII, s. 300, č. 595.

¹⁰⁹ „*Kyrystur*“, z r. 1305, RDSI I, s. 183, č. 392; „*Kereztur*“, z r. 1324“, AOKl VIII, s. 300, č. 595; „*Kerestur*“, MVS I, s. 145, č. 1033.

¹¹⁰ MAJTÁN, Názvy obcí [online]. „*Zemplínska Teplica*“. [cit. 29.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3Bekbl9>>.

križovatku ciest. Pôvod názvu tkvie v patrocíniu tunajšieho kostola.¹¹¹ Dopravná sieť v okolí však bola hustá. Okrem spomenutej cesty z Plechotíc odtiaľ cesta pokračovala na sever do Sečoviec¹¹² a aj na západ popod hrad Slanec, kadiaľ viedla tzv. „verejná cesta“.¹¹³ Stredoveké Sečovce boli vzhľadom na svoje okolie frekventovanou lokalitou. To až do takej miery, že tu bola zriadená mýtna stanica.¹¹⁴ Na výhodnej polohe vzniká aj trh, ktorý sa spomína v roku 1336.¹¹⁵

Medzi Sečovcami, Trebišovom a Vojčicami sa v roku 1328 spomína majetok *Hydweghe/Hydwegh*¹¹⁶. Jeho bližšia poloha je neznáma. Pomenovanie nám prezrádza, že sídlo na ňom ležalo „na konci mosta“, ktorý musel teda byť niekde medzi troma spomenutými majetkami. To však zaniklo alebo splynulo s niektorým iným v okolí.¹¹⁷ Hrubým predpokladom je, že premostoval cestu z Plechotíc do Sečoviec, alebo z Trebišova do Sečoviec. V listine, zmieňujúcej *Hydweghe*, sa kdesi pri Ondave spomína aj mieste zvané *Remethezgh*, naznačujúce starú pustovňu, a verejnú cestu pri Sečovciach, avšak bez bližšieho udania smeru.¹¹⁸

Predtým než rozoberieme cesty smerujúce zo Sečoviec, pokúsime sa zrekonštruovať dopravnú sieť v blízkosti Trebišova. Trebišov bolo centrum regiónu medzi Slanskými vrchmi a riekou Ondava. Patrilo medzi najvýznamnejšie lokality skúmaného regiónu¹¹⁹ a o jeho bývalej sláve sa stručne zmienil aj Matej Bel.¹²⁰ Významná krajinská

¹¹¹ MEZŐ András. *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest: Metem, 2003, s. 184; ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 641.

¹¹² „*magnam viam, que ducit in villam Zeech*“, AOKI VIII, s. 300, č. 595.

¹¹³ „*via publica*“, AOKI VIII, s. 300, č. 595.

¹¹⁴ F. Uličný píše, že tu bola mýtnica už od r. 1322, nám sa zmienku o nej najst' nepodarilo: ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 458.

¹¹⁵ „*fori, quod in villa Zeech*“, AOKI XX, s. 82, č. 48.

¹¹⁶ „*possessio Hydweghe existens esset inter possessiones Therebes, Zech et Veyche*“, AOKI XII, s. 227, č. 424.

¹¹⁷ *Hydweghe* sme nedokázali lokalizovať, resp. najst' v známych prácach, zaoberajúcimi sa osídlením Zemplína.

¹¹⁸ „*loci Remethezgh vocati*“, „*publicam stratam, qua ducit in eandem Zech*“ z r. 1328, AOKI XII, s. 227, č. 424.

¹¹⁹ TAJTÁK, Ladislav. *Dejiny Trebišova*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1982, s. 118.

¹²⁰ BEL, Matej. *Zemplínska stolica*. SLANINKA, Martin (prel.). Bratislava : Zemplínsky valal, 1999, s. 137.

cesta tu prichádzala zo Zemplína, popri Cejkovskom hrade¹²¹ a spomína sa vo východnej časti úporského chotára.¹²² Jej úsek je tiež v metácii majetku Kožuchov z roku 1338. V druhej spomenutej sa o nej píše, že viedla do Košíc¹²³ a pravdepodobne s ňou možno spojiť vraždu istého Trebišovčana z roku 1341.¹²⁴ Schválne túto cestu rozoberáme ako prvú, keďže sídlo sa svojim tvarom tejto spojnice prispôbilo. Do Trebišova sa cestovalo hlavne kvôli trhu.¹²⁵ Jeho význam rástol a časom sa spomína ako jeden z tzv. provinčných trhov.¹²⁶ Na takýchto trhoch sa kvôli množstvu zhromaždených ľudí informovalo o nových zemepánoch, o zavedení nového trhu, mýta a pod.¹²⁷ Dedina lákala aj stoličnú šľachtu, ktorá studený Zemplínsky hrad nahrádzala striedavo za Sárospatak¹²⁸ a Trebišov.¹²⁹ Na krajinskej ceste tu zrejme miestna šľachta nechala vystavať hrad. Prvýkrát je hodnoverne doložený až v roku 1330¹³⁰, i keď sa predpokladá, že existoval už v 13. storočí.¹³¹ Dedinou neprechádzala iba cesta sever –

¹²¹ SLIVKA – VALLAŠEK, Hradý a hrádky, s. 110; Pravdepodobne šla cesta tiež skrz dediny Zemplínske Jastrabie a Kožuchov, o čom svedčí ich tvar: HABOVŠŤIAK, Stredoveká dedina, s. 64; Zemplínske Jastrabie, Kožuchov. 1VM. [online]. [cit. 29.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3nyJAjZ>>.

¹²² „*viam, que ducit de Zemlen*“, „*publicam stratam, que ducit in Therebes*“, z r. cca 1321, RDSI II, s. 328, č. 738.

¹²³ „*stratam publicam in civitatem Kassam ducentem*“, AOKI XXII, s. 181, č. 274. K tomu: TAJTÁK, Dejiny Trebišova, s. 81.

¹²⁴ „*Stephanum filium Demeteri de Terebes veniendo in via publica sibi insidiantes ex preconcepta nequitia interfecissent*“, AOKI XXVI, s. 241, č. 510.

¹²⁵ Trh lákal aj Košičanov: TAJTÁK, Dejiny Trebišova, s. 120.

¹²⁶ „*foris et locis publicis videlicet in ... Terebes*“, z r. 1325, AOKI IX, s. 304, č. 567; „*per fora comprovincialia ... in villa Therebes ... die fori*“, z r. 1330, AOKI XIV, s. 214, č. 347; „*in villa Therebes ... per tria fora comprovincialia*“, z r. 1334, AOKI XVIII, s. 129, č. 255.

¹²⁷ WEISZ, Markets and Staples, s. 44-49.

¹²⁸ „*Datum in Potok*“, z r. 1304, RDSI I, s. 150, č. 309; „*congregacione nostra generali universitati nobilium comitatum de Zemlen et de Ung ... apud civitatem Pathak celebrata*“, z r. 1343, AOKI XXVII, s. 450, č. 730.

¹²⁹ „*Datum in Threbes*“, RDSI I, s. 96, č. 165b; „*universus nobilibus et ignobilibus comitatus Zemleyniensis in quadam congregacione nuperrime in villa Terebes*“, z r. 1346, AOKI XXX, s. 211, č. 339; „*Datum in villa Therebes*“, z r. 1347, AOKI XXXI, s. 47, č. 28.

¹³⁰ „*castra ... Parys*“, AOKI XIV, s. 285, č. 473.

¹³¹ A. Szirmay, starší zemplínsky historik, je jediným zdrojom k tomuto dohadu: SZIRMAY, Antonium. *Notitia topographica, politica inclity comitatus Zempleniensis*. Budae: Typis Regiae Universitatis Pestanae, 1803, s. 238-239, „*Primi arcis conditores*

juh, ale tiež západ – sever¹³², preto je iba správne predpokladať, že sa tu vyberalo mýto už v 14. storočí.¹³³

Smerom na sever z Trebišova vychádzal zväzok hneď dvoch doložitelných ciest, vedúcich popri bývalej strážnej osade Nový Ruskov.¹³⁴ Jedna do Sečoviec (trh), odkiaľ ďalej pokračovala popod hrad Purušťan nad obcou Bačkov.¹³⁵ Táto cesta bola nesmierne dôležitá, pretože prepájala Zemplínsku župu s Košicami. Jej priebeh je v prameňoch lepšie zdokumentovaný, ako priebeh cesty cez Slanec. Pokračovala spod hradu Purušťan do Svinice, z ktorej cesta viedla už priamo do Košíc.¹³⁶ Cesty cez Slanské vrchy prechádzali v blízkosti Ruskova, ďalšej z bývalých dedín strážcov.¹³⁷ Druhá cesta na sever, resp. na severovýchod, viedla cez Milhostov¹³⁸ k starobylej trhovej osade Trhovište. Spomína sa už v roku 1220, tiež s názvom hovoriacim o miestnom trhu a rovnako tomu bolo v 14. storočí.¹³⁹ Do Trhovišťa sa cesta z Trebišova dostávala cez brod na Ondave, na ktorom sa taktiež vyberalo mýto.¹⁴⁰

erant Paris nomine. ... Anno 1254. ... et per magistrum Andornok de Terebes filium comitis Paris ... possessam". K tomu: SLIVKA – VALLAŠEK, Hrady a hrádky, s. 210.

¹³² ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 539-540.

¹³³ ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 540-541.

¹³⁴ Ochranu krajinských ciest (a všeobecne strážnu službu) často zabezpečovali cudzie etniká, preto miestne názvy, obsahujúce prídavné meno ruský, či nemecký možno spájať s cestou, pozri MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 229-231, 214; IVANIČ, Stredoveká cestná sieť na Pohroní a Poiplí, s. 22-23.

¹³⁵ „*castro suo Purustyán*“, z r. 1321, RDSI II, s. 284, č. 624; „*castrum Porostyan*“, z r. 1329, AOKI XIII, s. 404, č. 679; K tomu: SLIVKA – VALLAŠEK, Hrady a hrádky, s. 91-94.

¹³⁶ „*magnam viam de villa Zwenye in sepedicta civitate Cassensi ducentem*“, z r. 1337, AOKI XXI, s. 184, č. 330.

¹³⁷ MAREK, Cudzie etniká, s. 230.

¹³⁸ „*villa reginali Terebes vocata in publica et libera via versus domum suam in Myglez*“, z r. 1374, Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény 219715; Trebišov sa tu spomína ako výsadná dedina.

¹³⁹ „*villa Vasarhel*“, CDSI I, s. 188, č. 244; „*Loco Fori*“, MVSII, s. 133, č. 908; „*Wasarhel*“, MVSII, s. 161, č. 1236.

¹⁴⁰ AOKI IX, s. 16, č. 12; K lokalizácii brodu: WEISZ, A királyketteje és az ispan harmada, s. 431.

Sečovcami viedla cesta z Trhovišťa ďalej na západ popod Purušťan do Košíc¹⁴¹, o čom vypovedá aj tvar dediny.¹⁴² Tento spoj je zároveň druhým, ktorý vedie zo slovenskej časti Zemplína cez Slanské vrchy. Práve tento považujeme za významnejší a to práve kvôli tomu, že sa jeho úseky pravidelne označujú prívlastkami ako *magna*, či *publica* a vedie skrz trhové miesta a mýtnice (Sečovce, Trebišov, prípadne ak túto trasu predĺžime na západ tak aj Trhovište a Michalovce).

Cesty v okolí Michaloviec

Centrom na východ od Ondavy a sever od Uhu boli Michalovce. Stoja na hranici skúmanej župy a pramene o nich hovoria už v 14. storočí tak podrobne, že sa dozvedáme aj názvy jednotlivých ulíc.¹⁴³ Nezmieňujú sa však o trhu, ktorý musel byť i napriek chýbajúcim dokladom v skúmanom období, lákadlom pre okolité obyvateľstvo.¹⁴⁴ Prirodzene tu zo západu pokračovala cesta z Trhovišťa, rozoberaná v predchádzajúcej kapitole. Dokladá ju aj listina z roku 1298 o darovaní časti majetku zvaného *Synk*.¹⁴⁵ Pokračovanie tejto cesty na východ je ďalekosiahle a dobre zdokumentované nielen písomnými prameňmi. Avšak východne od Michaloviec začína hranica Užskej župy, ktorej cestná sieť nie je predmetom tejto štúdie.¹⁴⁶ Z Michaloviec viedla

¹⁴¹ ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 458; Jednotlivé úseky sme rozobrali vyššie.

¹⁴² HABOVŠTIAK, Stredoveká dedina, s. 64; Sečovce. 1VM. [online]. [cit. 29.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3nyJAjZ>>.

¹⁴³ „platea Job dicta“, z r. 1336, AOKl XX, s. 132, č. 116; „maiozem plateam ... Nemethucha“, „plateam Zynayulcha“, „plateam Tothwlcha“, „plateam Perecha“, z r. 1337, AOKl XXI, s. 307–308, č. 540.

¹⁴⁴ ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 327; Nemecká komunita si vybrala Michalovce aj kvôli ich trhu: RÁBIK, Nemecké osídlenie, s. 300–301

¹⁴⁵ CDAC X, s. 316, č. 203, „magnam stratam“, ktorá sa v metácii nachádza južne od *Bolckpataka*. Ten dnes už neexistuje, no zachoval po sebe reliktu v podobe chotárnych názvov medzi obcami Trhovište, Pozdišovce a Moravany, pozri: Bolky, Pozdišovce; Bolky, Moravany; Bolkovo, Trhovište. Katastrálna mapa Slovenskej republiky (ďalej KMSR). [online]. [cit. 29.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3pLa8zD>>; ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava : Nákladom učené spoločnosti Šafárikovy v Bratislave, 1932, s. 424.

¹⁴⁶ Pozri PACOLA, Štefan. *Rekonštrukcia cestnej siete slovenských častí Zemplínskej a Užskej župy do polovice 14. storočia*. Diplomová práca. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2022, s. 49–50.

cesta na juh, ktorú dokazujú miestne názvy medzi riekami Laborec a Ondava. Tie naznačujú veľmi starú hradnú cestu, vedúcu veľmi pravdepodobne k hradu Zemplín. Prvé z týchto toponým vidíme pri obci Vrbnica a druhý pri Malčiciach, obe s rovnakým názvom *Za hradskou*.¹⁴⁷

S týmito cestami sa v Michalovciach spojila ešte minimálne jedna cesta, smerujúca z okolia pomerne vzdalenej dediny Veľká Domaša.¹⁴⁸ Doklad o tejto trase máme z roku 1326¹⁴⁹, no nevieme presnejšie určiť kadiaľ viedla. Možnosti sú dve a to buď popri rieke Ondave alebo popod hrad Brekov a následne pri Laborci.

Z predchádzajúceho nám musí byť len logickým zriadenie mýtnice v Michalovciach. Udialo sa tak niekedy pred rokom 1346. Vtedy sa totiž dozvedáme o rozdelení jej výnosov medzi pánov z Michaloviec.¹⁵⁰ Pri jej zriaďovaní sa najskôr využila nutnosť prechodu cez Laborec. Zrejme práve táto miestna šľachta postavila v Michalovciach a pri obci Vinné dva hrady. Jeden priamo v dedine pri Laborci¹⁵¹ a druhý nad dnešnou obcou Vinné¹⁵², ktoré iste okrem iného aj chránili tunajšie cesty.

Na začiatku tejto kapitoly sme hovorili o podrobne zdokumentovanej sieti ulíc v skúmanom období. Za zmienku stojí, že listina z roku 1336 priamo spomína prechod dôležitej cesty starou michalovskou štvrtou Preča.¹⁵³ Popri Laborci šla cesta z Michaloviec aj smerom na sever. V metácii Betlenoviec (dnes časť Michaloviec¹⁵⁴)

¹⁴⁷ *Za hradskou, Vrbnica*. KMSR. [online]. [cit. 29.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3pLa8zD>>; *Za hradskou, Malčice*. KMSR. [online]. [cit. 29.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3pLa8zD>>.

¹⁴⁸ Dedina zanikla pri výstavbe vodnej nádrže Domaša: ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 575.

¹⁴⁹ „*viam, que transit versus Nogmihal*“, AOKl X, s. 97, č. 125.

¹⁵⁰ „*tributí ... in Nogmyhal*“, AOKl XXX, s. 194., č. 299.

¹⁵¹ SLIVKA – VALLAŠEK, Hrady a hrádky, s. 164-166.; POLLA – VINDIŠ, Východoslovenské hrady a kaštiele, s. 123.

¹⁵² V listinách je spočiatku pomenovaný podľa svojich zakladateľov: „*castro Noghmihal vara in comitatu Wngh*“, z r. 1342, AOKl XXVI, s. 443, č. 665. SLIVKA – VALLAŠEK, Hrady a hrádky, s. 227-230.

¹⁵³ „*publicam stratam, qua itur ad vicum Pereche*“, AOKl XX, s. 133, č. 116.

¹⁵⁴ MAJTÁN, Názvy obcí. [online]. Bratislava: Veda, 1998, „Betlenovce“. [cit. 29.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3LydAGK>>.

sa spomína cesta vedúca do Topolian (dnes časť Michaloviec¹⁵⁵)¹⁵⁶ a z Topolian šla cesta ďalej do Petroviac nad Laborcom.¹⁵⁷ Ďalej pokračuje popri dedine Strážske¹⁵⁸, popod hrady Brekov a Jasenov¹⁵⁹, ktoré ochraňovali geograficky exponovanú vstupnú bránu do vnútrozemia Uhorska, medzi Ondavskou vrchovinou a Vihorlatskými vrchmi.¹⁶⁰ Cesta sa pozastavila v Humennom, ktoré stálo na vstupe do kráľovstva a tak tu vznikla tridsiatková stanica.¹⁶¹ Práve tu sa vyberali poplatky za tovary privezené a vyvezené zo zahraničia, preto je Humenné miestom, kde treba predpokladať priame napojenie na zahraničné kupecké cesty.

V okolí Michaloviec sa v skúmanom období spomína mnoho ciest aj menšieho významu, resp. len úseky ciest, ktoré sú na pomedzí Zemplínskej a Užskej župy. To svedčí o akomsi minimálne lokálnom význame tohto sídla v rámci župy. Spomeňme aspoň niektoré z týchto spojov. V roku 1337 hovoria pramene o ceste zo Senného do Zalužíc.¹⁶² Obec Vinné bola prepojená s Petrovcami nad Laborcom aj s Michalovcami.¹⁶³ Z dediny Staré je doklad o spojení s dedinou Strážske.¹⁶⁴ Dve cesty sa v Michalovciach spomínajú v rokoch 1336 a 1337 a majú súvis s lesom.¹⁶⁵ Na sever od Michaloviec, sa za

¹⁵⁵ MAJTÁN, Názvy obcí. [online]. Bratislava: Veda, 1998, „Topoľany“. [cit. 29.9.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3HSsImK>>.

¹⁵⁶ „*viam in ipsaque versus possessionem Tapolya*“, z r. 1349, AOkl XXXIII, s. 160, č. 305.

¹⁵⁷ „*stratam, qua itur de ipsa villa Thopulya in villam Petrouch*“, z r. 1336, AOkl XX, s. 95., č. 68.

¹⁵⁸ Dedinu založili strážcovia tejto cesty: ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 497.

¹⁵⁹ „*castrum Barko*“, z r. 1307, RDSI I, s. 241, č. 522; „*castrorum ... Borko*“, z r. 1322, RDSI II, s. 371, č. 850; „*castellani nostri de Jezenew*“, z r. 1326, AOkl X, s. 223, č. 355.

¹⁶⁰ POLLA – VINDIŠ, Východoslovenské hrady a kaštiele, s. 128–133.

¹⁶¹ Zákon spomína colnicu až ku koncu 15. stor., no spomína ju ako starobylú. Taktiež vysunutá poloha Humenného a fakt, že tu vôbec vznikla táto stanica naznačuje predchádzajúci pohyb do a z Humenného: „*Loca autem tricesimarum antiqua sunt ista: ... Homonna*“, z r. 1498, DRH, s. 931, č. XXXIV.

¹⁶² „*via, que de villa Zynna ducit in ipsam villam Zalučka*“, AOkl XXI, s. 221, č. 388.

¹⁶³ „*stratam seu viam, qua itur de villa Petroch in memoratam villam Vinna*“, „*via, qua itur de Noghmihaly in dictam villam Vinna*“, z r. 1336, AOkl XIX, s. 127, č. 108.

¹⁶⁴ „*viam de villa Ewrnezew in dictam villam Ztara ducentem*“, z r. 1337, AOkl XXI, s. 223, č. 388.

¹⁶⁵ „*viam, qua itur de platea Job versus silvam*“, AOkl XX, s. 132, č. 116; „*publicam stratam de villa Naghmihaly in dictam silvam Camaras pro lignis ducentem*“, AOkl XXI, s. 221, č. 388.

chotárnym názvom *Za dráhou* zrejme tiež skrývala cesta.¹⁶⁶ Slovo dráha sa však začalo používať až približne od 16. storočia, teda nie je súčasťou stredovekej cestnej siete.¹⁶⁷

Severozápadná časť slovenského Zemplína

V predchádzajúcich riadkoch sme zrekonštruovali dopravnú sieť južnej časti skúmaného regiónu, t. j. približne po os Sečovce – Trhovište – Michalovce. Opis stredovekých ciest si tu vyžadoval rozdelenie do niekoľkých podkapitol a to aj kvôli dostatočnej pramennej báze. V posledných dvoch kapitolách však vstupujeme do časti Zemplína, kde sú pramene do polovice 14. storočia skôr raritnou, ako pravidelnou záležitosťou. Čičavský majetok sa ešte v druhej polovici 13. storočia označuje, ako ležiaci v poľskom pohraničí¹⁶⁸, čo nám dáva predstavu o tom, ako uvažovať o území severne odtiaľ. Jednou z metód hľadania ciest bolo získavanie priamych aj nepriamych zmienok o dopravnej sieti na Šariši a následné napájanie potencionálnych ciest zo Zemplína na ne. Všeobecne v severnej časti župy predpokladáme len riedku cestnú sieť, vedúcu popri geografických dominantách kraja.

Pri rieke Topľa sa spomína cesta z Tušíc do Božčíc, ktoré boli v tomto čase prechodovými a mýtnymi miestami.¹⁶⁹ Listina uchovala aj miestnu mýtnu tarifu, zatiaľ jediná dochovanú na území slovenského Zemplína v skúmanom období. V nej sa platil poplatok jeden groš za yperské plátno¹⁷⁰, ktoré sa do Uhorska dovážalo cez prístavy pri Baltskom mori.¹⁷¹ Tarifa je teda doklad o tom, že táto cesta pokračovala na sever až do Poľska.

¹⁶⁶ Za dráhou, Michalovce. KMSR. [online]. [cit. 1.10.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3pLa8zD>>; KLEIN, Zásady určovania stredovekých ciest, s. 25.

¹⁶⁷ KRÁLIK, Etymologický slovník slovenčiny, s. 132, „dráha“.

¹⁶⁸ „*possessionem Chychywa vocatam in comitatu de Zemlen sitam in confinio Polonie*“, z r. 1270, CDAC XII, s. 13, č. 5.

¹⁶⁹ „*stratam pupplicam de villa Tussa in ipsam villam Bazza ducentem*“, z r. 1345, AOKl XXIX, s. 154, č. 212; „*tributum*“, „*pontes et naues ad transitum aptos*“, z r. 1326, AOKl X, s. 106, č. 141.

¹⁷⁰ „*ab una pecia panni de Ipri unus grossus*“, z r. 1326, AOKl X, s. 106, č. 141.

¹⁷¹ HALAGA, Košice – Balt, s. 99, 243.

Jedna zo spomínaných vzácných zmienok nás informuje o ceste z okolia Višňova a Sečovskej Polianky.¹⁷² Tunajšia dedina Višňov dostala pomenovanie podľa višní vysádzaných pri tejto ceste.¹⁷³ Ešte aj na Prvom vojenskom mapovaní je táto dedina pri významnom dopravnom spoji. Trasu tu tiež dokladá už preberaný hrad Puruštan, ktorý strážil cesty na tejto strane Slanských vrchov.

Cestu zo Sečovskej Polianky do Vranova nad Topľou nemáme doloženú a chýba tiež brod, cez ktorý by prechádzala rieku Topľa, oddeľujúcu tieto dve sídla.¹⁷⁴ Takýmto brodom bol pravdepodobne už spomínaný brod pri Božčiciach, prekročením ktorého by sa cesta následne uberala na sever až do Vranova nad Topľou. Tu sa nám zachovala zmienka o trhu.¹⁷⁵ Pri Vranove nad Topľou treba predpokladať rozdelenie cesty. Prvú, ktorá smerovala za Ondavu, k hradu Čičava, rozoberieme v nasledujúcej kapitole. Druhá na severozápad, bola už geograficky predurčená a zmienka z roku 1332 ju iba potvrdzuje. Hovorí sa v nej o výsadách pre dedinčanov v Hanušovciach nad Topľou, medzi nimi aj o slobodnom trhu¹⁷⁶, čo len dokazuje vzájomné dopravné spojenie s neďalekým Vranovom. Cesta do Hanušoviec nad Topľou, ktorá pokračovala ďalej cez Kapušany na Prešov¹⁷⁷, je už vlastne súčasťou cestnej siete Šarišskej župy, na ktorú sa tá Zemplínska pripájala.

¹⁷² „*magnam viam*“, z r. 1306, RDSI I, s. 200., č. 432.

¹⁷³ ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 594.; Miestny názov bol typický pre oblasť konfínia, porovnaj: KLEIN, Zásady určovania stredovekých ciest, s. 24.

¹⁷⁴ Severne od Sečovskej Polianky leží obec Kamenná Poruba, ktorej názov značí, že dedina vznikla na mieste vyrúbaného lesa. Jej vznik sa kladie do pol. 14. stor. V období predtým predpokladáme na tomto mieste les, preto je menej pravdepodobné, že by tu smerovala cesta. Pozri: KRÁLIK, Etymologický slovník slovenčiny, s. 513, „rub“; ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 205.

¹⁷⁵ „*in possessione eorum Vranjo predicta forum liberum*“, z r. 1350, AOKI XXXIV, s. 347, č. 626.

¹⁷⁶ „*liberum forum, quod in eadem villa ... celebrari concessimus*“, JUCK, Lubomír (ed.). *Výsady miest a mestečiek na Slovensku I (1238 – 1350)*. Bratislava : Veda, 1984, s. 121, č. 144.

¹⁷⁷ Hanušovčania boli v listine z r. 1332 oslobodení od platenia mýta v Kapušanoch, čo svedčí o ich cestovaní smerom na Prešov: „*ut nullum tributum nullanque tributū exactionem tributarii de villa Kapii a populis, seu iobbagionibus praedictae villae exigere praesumant*“, JUCK, Výsady miest a mestečiek, s. 121, č. 144. K Prešovu: ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 251-252.

Severovýchodná časť slovenského Zemplína

Ak sme sa pri úvode predchádzajúcej kapitoly zmieňovali o nedostatku prameňov o cestnej sieti, pre tento región to platí násobne. Prekročením Brekovskej brány sa dostávame do zóny, ktorá bola v tomto čase len veľmi riedko osídlená. Územie bolo kedysi súčasťou uhorského pohraničného systému, zvaného záseky.¹⁷⁸ Pokrývali ho nepriechodné lesy a hory, skrz ktoré sa dalo prejsť len cez strážené krajinské brány.

Smerom na sever z Michaloviec vieme ešte bezpečne dokázať cestu do Humenného a spomínali sme taktiež cestu k Veľkej Domaši. Ďalší postup ciest pomedzi čoraz strmšie Karpaty je veľmi nejasný. Pokračovanie trasy z humenskej tridsiatkovej stanice možno hľadať snáď len dvoma smermi. Pri riekach Laborec a Cirocha.

Na hornej polovici Laborca bolo do polovice 14. storočia len nevýrazné osídlenie. Väčšina tunajších sídel sa objavuje až v súvislosti s Valašskou kolonizáciou.¹⁷⁹ Aj napriek tomu predpokladáme, že práve popri Laborci a Udave smerom na Poľsko, viedla ešte v skúmanom období dôležitá cesta. K tomu nás privádza fakt, že v roku 1339 dostáva mesto Sanok magdeburské právo. Platilo pre všetkých na území mesta a zmienení sú aj Uhri.¹⁸⁰ Je teda zrejmé, že spojenie Sanoku s Uhorskom ostalo živé už od čias Arpádovcov.¹⁸¹ Mesto leží na rieke San, neďaleko povodia Laborca, preto prechod Karpatmi pre Uhrov a Poliakov mohol byť fyzicky náročný, no iste

¹⁷⁸ Dokladom o tom je, že toto územie sa ešte aj v 14. storočí nazývalo konfíniom: „*semitam de dicta villa Jezenew in provinciam Gepel ducentem*“, z r. 1337, AOKl XXI, s. 307, č. 540; Porovnaj: ROHÁČ, Peter. Indagines – záseky vo vojenskom obrannom systéme. In *Vojenská história*. 2014, roč. 18, č. 1, s. 17.

¹⁷⁹ BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 266.

¹⁸⁰ „*Omnem hominem iudicandum sive sit ... Vngarus in districtu confinioque eidem civitati Sanak assignato*“, RZYSZCZEWSKI, Leon – MUCZKOWSKI, Anton (eds.). *Codex diplomaticus Poloniae III*. Varšava : Julian Bartoszewicz, 1858, s. 107–108, č. LXXXVIII.

¹⁸¹ Sanok sa spomína v spojení s Arpádovcami už v 13. storočí v Haličsko-volynskej kronike: HOMZA, Martin – MALINOVSÁ, Nora (eds.). *Haličsko-volynská kronika. Neznáme rozprávania o rodine kráľov a kniežat východo-strednej Európy v 13. storočí*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2019, s. 96, 157.

nie mäťúci.¹⁸² Vieme však, že minimálne pre stredovekých kupcov neboli horské cesty prekážkou, ba priam naopak.¹⁸³ Keďže Humenné bolo miestom, kde sa vyberali poplatky zo zahraničných tovarov, predpokladáme, že tieto tovary tu prichádzali zo Sanoku.

Druhou, menej významnou trasou, vychádzajúcou z Humenného, bola cesta na východ pri rieke Cirocha, kde sa už v roku 1317 spomínajú početné majetky.¹⁸⁴ Kde presne mohla táto v tomto čase asi len lokálna trasa končiť nevieme povedať. Chýbajú nám k tomu pramene. Oblasť pri Ciroche sa ešte aj v 15. storočí tradične označovala ako záseky.¹⁸⁵ Predpokladáme však, že sa tu postupne formovala obchádzka Vihorlatských vrchov, ktorá prechádzala z povodia Cirochy k povodiu Uhu cez Užskú župu.

Posledným zaznamenaným cestným spojom v tomto regióne je spoj tiahnuci pri Ondave na sever do Stropkova. Jeho úsekom Michalovce – Veľká Domaša sme sa už zaoberali vyššie. Prechádzal brodom pri dedine Malá Domaša, ktorý sa spomína v roku 1323.¹⁸⁶ Ďalšia zmienka v skúmanom období, ktorá nám umožňuje rekonštruovať smer tejto cesty je z roku 1317, kde sa spomína mýtnica v Šarišskej dedine Stročín, tesne za hranicou Zemplínskej župy.¹⁸⁷ I keď sa o tom pramene do roku 1350 nezmieňujú, cesta viedla aj cez Stropkov, ktorý bol jednou z dvoch starých zemplínskych tridsiatkových staníc.¹⁸⁸ Samo o sebe sa však sídlo spomína až začiatkom 15. storočia a to rovno ako mestečko.¹⁸⁹ Preto tu treba predpokladať už dlhodobú trhovú tradíciu a teda aj cestu. Potvrďuje to mýtna stanica, ktorá sa tu spomína len o niekoľko rokov neskôr.¹⁹⁰

¹⁸² KVĚT, Duše krajiny, s. 30.

¹⁸³ KLEIN, Zásady určovania stredovekých ciest, s. 22.

¹⁸⁴ RDSI II, s. 137, č. 276.

¹⁸⁵ MAREK, Miloš. The Protection of the Northern Borders of the Kingdom of Hungary (Slovakia) with Poland in the Middle Ages. In *Res Gestae. Czasopismo Historyczne*. 2020, roč. 11, č. 2, s. 60, DOI: 10.24917/24504475.11.3.

¹⁸⁶ „*portum ipsius fluvii Bodrug, Damasarewy nominatum*“, RDSI II, s. 490, č. 1133; ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, s. 295.

¹⁸⁷ „*ac tributo, in dicta villa Strachynna olim ordinato*“, RDSI II, s. 84., č. 147.

¹⁸⁸ „*Loca autem tricesimarum antiqua sunt ista: ... Stropko*“, DRH, s. 931, č. XXXIV.

¹⁸⁹ „*opidum Stropko*“, z r. 1404, MÁLYUSZ, Elemér (ed.). *Zsigmondkori oklevéltár (ďalej ZsOkI) II. (1400–1410) : Első rész (1400–1406)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1956, s. 357, č. 3034.

¹⁹⁰ „*opidum Ztropkow ... cum tributo in eodem exigii*“, z r. 1408, ZsOkI II-2, s. 132, č. 6078.

Na záver k rekonštrukcii cestnej siete slovenského Zemplína

V predchádzajúcich kapitolách sme rekonštruovali cesty v jednotlivých regiónoch slovenského Zemplína. Aj tie boli medzi sebou vzájomne poprepájané. Na základe už dokázaných cestných spojov sme sa v stredoveku z nášho počiatočného bodu, zo Sátoraljaújhely, vedeli priamou cestou dokráčať až do Užhorodu a to cez Stredú nad Bodrogom (trh), Kráľovský Chlmec (trh), Solomovo (trh) a Čop (most na Latorici). Alebo sme mohli v Kráľovskom Chlmcu zamieriť na Leles (trh, kláštor), cez Veľké Kapušany (krajinská brána), Batfu¹⁹¹ (ukrajinská časť Užskej župy), Storožnicu¹⁹² (ukrajinská časť Užskej župy) až napokon do Užhorodu (hrad, sídlo župy). Takýmto spájaním menších úsekov ciest z jednotlivých kapitol získavame krajinské cesty, ktoré viedli celou župou.

Po položení nami rekonštruovaných dopravných spojov na mapu¹⁹³ vidíme viacero medzier v geografickom priestore, ktorými mohli viesť ďalšie cesty. Tieto cesty sme buď zachytili a zámerne vynechali kvôli ich lokálnemu významu a bez prípadného smerovania, alebo je tento priestor špecifický a bolo tu cesty náročné rekonštruovať, či zakresliť na mapu (napr. región Medzibodrožia, ktorý popisujeme nižšie). No mohlo tiež ísť o prípad, že sme v týchto priestoroch žiadne cesty nenašli.

Zemplínskou župou viedli v stredoveku dôležité krajinské cesty. Výskum ukázal hustú cestnú sieť na tej najvyššej úrovni a spojenie s okolitými župami. Prameňov k rekonštrukcii dopravnej siete je tu dostatok, smerom z juhu na sever ubúdajúc. Dávame to do súvisu s redším osídlením v postupne sa dvíhajúcim teréne Karpát, kde už bolo často potrebné, ako sme sa zmieňovali, hľadať cesty v kotlinách hôr a v dohľade riek, čo boli orientačné body. Práve v severnejších oblastiach sme pri bádání siahli po prameňoch aj za skúmané obdobie a hranice vymedzeného regiónu. Vhodné je spomenúť, že tunajšie cesty boli viac geografický predurčené, ako tie na juhu.

¹⁹¹ „*ad magnam viam*“, CDP VIII, s. 440, č. 361.

¹⁹² Názov sídla pripomína strážny element, pozri: ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, s. 215-216.

¹⁹³ Pozri mapu na konci štúdie.

Pre ľahšie rekonštruovanie sme sa rozhodli rozdeliť skúmanú oblasť na niekoľko úsekov a mikroregiónov. Spomedzi nich stojí za zmienku oblasť viackrát skloňovaného Medzibodrožia. Dôvodom k tomu je pravidelná inundácia riek v skúmanom období, a to v okolí Latorice a Tisy.¹⁹⁴ M. Bel napísal, že *keď sa (Tica) rozvodní, spojí sa s Tisou v jedno koryto podobné moru*.¹⁹⁵ No aj tak sa práve v tejto oblasti vyvinuli jedny z prvých trhových osád skúmanej oblasti (Streda nad Bodrogom, Kráľovský Chlmec). Dôvodom bolo zaiste to, že oblasť bola osídlená pomerne skoro. Časom sa však týmto prvotným ekonomickým centrami hospodársky vyrovnávajú tie severnejšie položené, nie až tak povodňami vystavené dediny, ako Trebišov, či Michalovce.

Z horeuvedeného nám vyplýva, že riečna sieť s tou cestnou na seba vzájomne vplývali. Negatívny vplyv vidieť na príklade juhovýchodného Slovenska, kde nám ustavičné povodne nedovolili so stopercentnou istotou položiť hlavný ťah do Lelesu na mapu. Povodne tu museli pravidelne meniť smer ciest a preto je možné, že sa riekam skôr vyhýbali, ako ich využívali, ako svoje orientačné body. To ale nemožno povedať o cestách v severnejších polohách. Napr. cesta z Vranova nad Topľou do Hanušoviec nad Topľou viedla popri rieke Topľa. Rovnako tak cesta spod hradu Čičava až do Stropkova viedla pri Ondave a tiež z Humenného popri Udave šla cesta na Sanok. Všetky tri prechádzali kotlinami, no popri riekach kde každoročne hrozilo vyliatie. Nemôžeme teda plne súhlasiť so zaužívanou tézou, že stredoveké cesty sa riekam vyhýbali.¹⁹⁶ Museli viesť v ich okolí, jednak kvôli orientácii a jednak kvôli pravidelnej potrebe napájania zvierat.¹⁹⁷ Z toho vychádza, že hlavné spoje smerovali prinajmenšom v dohľade vodných tokov. Opak môže platiť len pre mimoriadne inundované regióny ako Medzibodrožie,

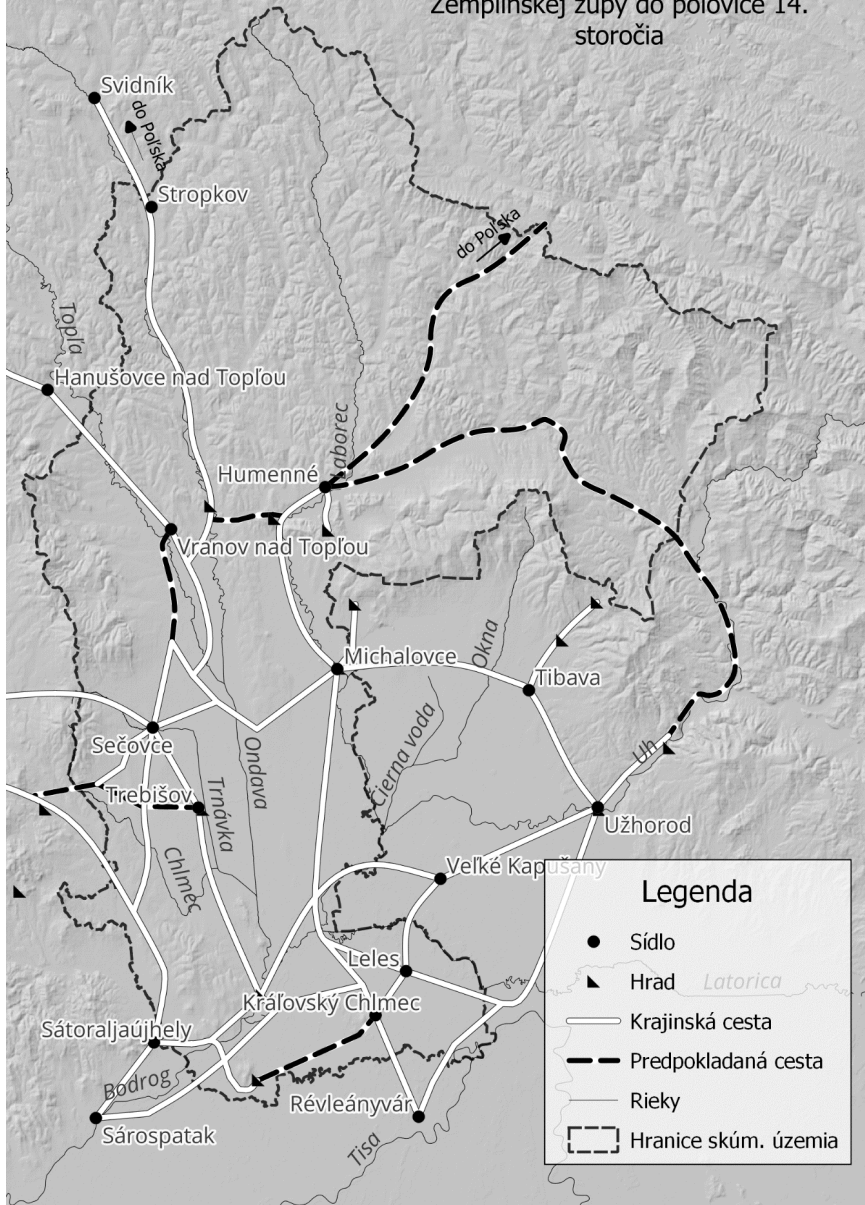
¹⁹⁴ Povodeň v okolí Tašule (Užská župa) z r. 1334: KISS, Andrea. *Floods and Long-Term Water-Level Changes in Medieval Hungary*. Cham : Springer, 2019, s. 335, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-38864-9>; Povodne v „celej“ Užskej župe: KISS, Floods, s. 336-339; KISS, Floods, s. 359-361, 373-374.

¹⁹⁵ BEL, Zemplínska stolica, s. 35.

¹⁹⁶ KLEIN, Zásady určovania stredovekých ciest, s. 22.

¹⁹⁷ S týmto môže súvisieť zachovaný chotárny názov Napájadlá, Pribeník. [online]. [cit. 1.10.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3vYnMRJ>>.

Mapa cestnej siete slovenskej časti
Zemplínskej župy do polovice 14.
storočia

no tu pre stredovek predpokladáme veľké množstvo močiarov a mŕtvych ramien, slúžiacich na zmieňovanú orientáciu a napájanie.

S novšími listinami sa postupne objavujú nové zmienky o cestách, ktoré bolo čím ďalej, tým jednoduchšie potvrdiť inými prameňmi. V 14. storočí sa tak cestná sieť stáva postupne hustejšou a jasnejšou aj v severnej časti župy. My sme slovenskú časť Zemplína skúmali do roku 1350 a presvedčili sme sa, že posledné desaťročia listinných prameňov prinášajú najzaujímavejšie poznatky o cestných spojoch. Preto považujeme ďalší výskum v tomto regióne za naplňujúci, zaujímavý a v neposlednom rade potrebný.

Zoznam citovaných prameňov a pramenných edícií

ALMÁSI, Tibor (ed.). *Anjou-kori oklevéltár XI.* 1327. Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 1997, 412 s. ISBN 963-482-138-3.

ALMÁSI, Tibor (ed.). *Anjou-kori oklevéltár XII.* 1328. Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 2001, 385 s. ISBN 963-482-527-3.

BAK, János Mihály (ed.). *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. All Complete Monographs.* Budapest : Central European University, 2019, 1631 s.

BLAZOVICH, László (ed.). *Anjou-kori oklevéltár VIII.* 1324. Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 1993, 440 s. ISBN 963-7237-12-7.

BLAZOVICH, László – GÉCZI Lajos (eds.). *Anjou-kori oklevéltár X.* 1326. Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 2000, 497 s. ISBN 963-7237-40-2.

BLAZOVICH, László – GÉCZI Lajos (eds.). *Anjou-kori oklevéltár XXI.* 1337. Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 2005, 531 s. ISBN 963-7237-65-8.

GÉCZI, Lajos (ed.). *Anjou-kori oklevéltár IX.* 1325. Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 1997, 460 s. ISBN 963-7237-32-1.

JUCK, Ľubomír (ed.). *Výsady miest a mestečiek na Slovensku I (1238 – 1350).* Bratislava : Veda, 1984, 200 s.

KRISTÓ, Gyula – MAKK Ferenc (eds.). *Anjou-kori oklevéltár XIX.* 1335. Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 2004, 491 s. ISBN 963-482-675-X.

Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény 219715.

MÁLYUSZ, Elemér (ed.). *Zsigmondkori oklevéltár II. (1400-1410) : Első rész (1400–1406)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956, 658 s.

MÁLYUZ, Elemér (ed.). *Zsigmondkori oklevéltár II. (1400-1410) : Második rész (1400–1406)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958, 630 s.

MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus I. Inde ab A. DCCCCV usque ad A. MCCXXXV*. Bratislava : Veda, 1971, 472 s.

MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus II. Inde ab a. MCCXXXV usque ad a. MCCLX*. Bratislava : Veda, 1987, 608 s.

PITI, Ferenc (ed.). *Anjou-kori oklevéltár XXII. 1338*. Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 2012, 531 s. ISBN 978-963-08-4451-2.

PITI, Ferenc (ed.). *Anjou-kori oklevéltár XXVI. 1342*. Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 2007, 619 s. ISBN 978-963-482-842-6.

PITI, Ferenc (ed.). *Anjou-kori oklevéltár XXVII. 1343*. Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 2007, 706 s. ISBN 963-482-978-963-06-3383-3.

PITI, Ferenc (ed.). *Anjou-kori oklevéltár XXIX. 1345*. Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 2013, 673 s. ISBN 978-963-306-226-5.

PITI, Ferenc (ed.). *Anjou-kori oklevéltár XXVIII. 1344*. Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 2010, 633 s. ISBN 978-963-06-9890-0.

PITI, Ferenc (ed.). *Anjou-kori oklevéltár XXX. 1346*. Budapest – Szeged : Szegedi Középkorász Műhely – Szegedi Tudományegyetem Levéltára, 2014, 711 s. ISBN 978-963-306-335-4.

RZYSZCZEWSKI, Leon – MUCZKOWSKI, Anton (eds.). *Codex diplomaticus Poloniae III*. Varšava : Julian Bartoszewicz, 1858, 482 s.

SEBŐK Ferenc (ed.). *Anjou-kori oklevéltár XXV. 1341*. Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 2004, 576 s. ISBN 963-482-705-5.

SEBŐK Ferenc (ed.). *Anjou-kori oklevéltár XXXI. 1347*. Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 2007, 767 s. ISBN 978-963-482-876-1.

SEBŐK Ferenc (ed.). *Anjou-kori oklevéltár XXXII. 1348.* Budapest – Szeged : Szegedi Középkorász Műhely – Szegedi Tudományegyetem Levéltára, 2015, 629 s. ISBN 978-963-12-1544-1.

SEBŐK Ferenc (ed.). *Anjou-kori oklevéltár XXXIII. 1349.* Budapest – Szeged : Szegedi Középkorász Műhely – Szegedi Tudományegyetem Levéltára, 2015, 675 s. ISBN 978-615-80398-0-2.

SEDLÁK, Vincent (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus I. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337.* Trnavae – Romae : Institutum Historicum Slovacum in Roma, 2008, 234 s. ISBN 978-80-8082-186-9.

SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus I. inde ab. a. MCCC I usque ad. a. MCCCXIV.* Bratislava : Veda, 1980, 672 s.

SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus II. Inde ab. a. MCCCXV. ad a. MCCCXXIII.* Bratislava : Veda, 1987, 634 s.

SZENTPÉTERY, Imre (ed.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I-1.* Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1923, 176 s.

SZENTPÉTERY, Imre (ed.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I-2.* Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1927, 352 s.

SZENTPÉTERY, Imre – BORSA, Ivan (eds.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica II-2-3.* Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1961, 527 s.

TEISZLER, Eva (ed.). *Anjou-kori oklevéltár XXXIV. 1350.* Budapest – Szeged : Szegedi Középkorász Műhely – Szegedi Tudományegyetem Levéltára, 2013, 579 s. ISBN 978-963-306-224-1.

TÓTH, Ildikó Éva (ed.). *Anjou-kori oklevéltár XV. 1331.* Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 2004, 374 s. ISBN 963-482-719-5.

WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus I.* Pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1860, 405 s.

WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus VIII*. Pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1870, 479 s.

WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus X*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1873, 418 s.

WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus XII*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1874, 707 s.

Zoznam citovanej literatúry

BEL, Matej. *Zemplínska stolica*. SLANINKA, Martin (prel.). Bratislava : Zemplínsky valal, 1999, 221 s. ISBN 80-968450-6-3.

BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, 316 s.

GÜNTHEROVÁ, Alžbeta et al. (eds.). *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvý A – J*. Bratislava : Obzor, 1967, 531 s.

HABOVŠTIAK, Alojz. *Stredoveká dedina na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1985, 392 s.

HALAGA, Ondrej Richard. *Košice – Balt. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275 - 1526)*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, 326 s.

HUDÁČEK, Pavol. *Castrum Salis. Severné pohraničie Uhorska okolo roku 1000*. Bratislava : Veda, 2016, 477 s. ISBN 978-80-224-1535-4.

IVANIČ, Peter. *Stredoveká cestná sieť na Pohroní a Poiplí*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2011, 109 s. ISBN 978-80-8094-882-5.

KISS, Andrea. *Floods and Long-Term Water-Level Changes in Medieval Hungary*. Cham : Springer, 2019, 895 s. ISBN 978-3-319-38862-5, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-38864-9>.

KLEIN, Bohuš. *Zásady určovania stredovekých ciest v geografickom prostredí*. In BADÍK, Milan (ed.). *Vlastivedný zborník Považia 13*. Martin : Považské múzeum v Žiline, 1978, s. 19-39.

KRÁLIK, Ľubor. *Etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2015, 704 s. ISBN 978-80-224-1493-7.

KVĚT, Radan. *Duše krajiny. Staré stezky v proměnách věků*. Praha : Academia, 2003, 195 s. ISBN 80-200-1012-2.

MAJTÁN, Milan. *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997)*. [online]. Bratislava : Veda, 1998. [cit. 9.10.2023]. Dostupné na internete: <<https://slovník.juls.savba.sk/?d=obce>>.

MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2006, 519 s. ISBN 80-7090-822-X.

MAREK, Miloš. The Protection of the Northern Borders of the Kingdom of Hungary (Slovakia) with Poland in the Middle Ages. In *Res Gestae. Czasopismo Historyczne*. 2020, roč. 11, č. 2, s. 44-67. ISSN 2450-4475. DOI: 10.24917/24504475.11.3

MARSINA, Richard. Mesto a trh na Slovensku do konca 13. storočia. In *Historický časopis*. 1978, roč. 26, č. 1, s. 77-95.

MEZŐ, András. *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest : Metem, 2003, 546 s. ISBN 963-8472-78-2.

NAGY, Balázs. Foreign Trade of Medieval Hungary. In LASZLOVSZKY, József et al. (eds.). *The Economy of Medieval Hungary*. Leiden – Boston : Brill, 2018, s. 473-490. ISBN 978-90-04-36390-8, https://doi.org/10.1163/9789004363908_025.

PACOLA, Štefan. *Rekonštrukcia cestnej siete slovenských častí Zemplínskej a Užskej župy do polovice 14. storočia*. Diplomová práca. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2022, 69 s.

POLLA, Belo – VINDIŠ, Imrich. *Východoslovenské hrady a kaštiele*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1966, 176 s.

RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej)*. Bratislava : Karpatonemecký spolok na Slovensku, 2006, 433 s. ISBN 80-8060-197-6.

ROHÁČ, Peter. Indagines – záseky vo vojenskom obrannom systéme. In *Vojenská história*. 2014, roč. 18, č. 1, s. 6-27.

SLIVKA, Michal. Rekonštrukcia cestnej siete na Slovensku (Súčasný stav bádania a jeho perspektívy). In *Archaeologia historica*. 1998, roč. 23, č. 1, s. 259-275.

SLIVKA, Michal. Stredoveká cestná sieť na východnom Slovensku a jej determinanty. In HLINKA, Ján, KOLNÍKOVÁ, Eva (eds.). *Slovenská Numizmatika 11*. Bratislava : Veda, 1990, s. 83-112. ISBN 80-224-0180-3.

SLIVKA, Michal – VALLAŠEK, Adrián. *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1991, 271 s. ISBN 80-85174-42-1.

SZILÁGYI, Magdolna. *On the Road: The History and Archaeology of Communication Networks in East-Central Europe*. Budapest : Archaeolingua, 2014, 254 s. ISBN 978-963-9911-57-4.

SZIRMAY, Antonium. *Notitia topographica, politica in clyti comitatus Zempleniensis*. Budae : Typis Regiae Universitatis Pestanae, 1803, 485 s.

ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveké prístavy (prievozy) a mýta na Dunaji v okolí Bratislavy. In MUNKOVÁ, Mária, PAVLÍKOVÁ, Lenka (eds.). *Na sútoku riek. Život v slovensko-rakúskom pohraničí*. Bratislava : Veda, 2014, s. 343-370. ISBN 978-80-224-1387-9.

ŠIMKO, Peter. Cestná doprava a cestovanie v stredoveku na príklade severozápadného Slovenska. In ŠIMKO, Peter (ed.). *Dejiny cestnej dopravy na Slovensku I*. Žilina : Považské múzeum v Žiline, s. 29-56. ISBN 978-80-88877-71-4.

ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava : Nákladem učené společnosti Šafářikovy v Bratislavě, 1932, 564 s.

TAJTÁK, Ladislav. *Dejiny Trebišova*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1982, 647 s.

ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, 514 s. ISBN 80-85174-03-0.

ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, 351 s. ISBN 80-88722-11-X.

ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 2001, 760 s. ISBN 80-968579-1-6.

VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny III. S osobitným zreteľom na celé východné Slovensko a horné Potisie*. Bratislava : Veda, 1977, 584 s.

WEISZ, Boglárka. *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2013, 538 s. ISBN 978-963-9627-63-5.

WEISZ, Boglárka. *Markets and Staples in the Medieval Hungarian Kingdom*. Budapest : Centre for the Humanities, 2020, 258 s. ISBN 978-963-416-199-8.

ŽUDEL, Juraj. *Osídlenie Slovenska v neskorom stredoveku*. Bratislava : Veda, 2010, 320 s. ISBN 978-80-224-1079-3.

ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984, 200 s.

Iné citované zdroje

Europe in the XVIII. Century. (Prvé vojenské mapovanie). [online]. [cit. 9.10.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3nyJAjZ>>.

Habsburg Empire (1869-1887) – Third Military Survey (1:25000). (Tretie vojenské mapovanie). [online]. [cit. 9.10.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3IZOler>>.

Hungary (1819-1869) – Second military survey of the Habsburg Empire. (Druhé vojenské mapovanie). [online]. [cit. 9.10.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3nfoyXn>>.

CHVÚ Medzibodrožie. [online]. [cit. 9.10.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3gd6Obb>>.

Chránená krajinská oblasť Latorica. [online]. [cit. 9.10.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3sm5Fnt>>.

Mapový klient ZBGIS. Základná mapa. (Katastrálna mapa Slovenska). [online]. [cit. 9.10.2023]. Dostupné na internete: <<https://bit.ly/3pLa8zD>>.

The Cabot Patent Letters, Heathens, and Infidels: A Multi-Dimensional Analysis

SRĐAN M. JOVANOVIĆ

Abstract: This article undertakes a comprehensive examination of the letters patent granted by King Henry VII to John Cabot and his sons, a significant document that authorized their explorations in the late 15th century. Using a multi-dimensional approach, the study delves into the political, social, and cultural analyses of the document, elucidating the broader context of the era of exploration and its inherent power dynamics. The patent letters are further used as a prism through which the religious, social, and cultural assumptions of the period are evaluated. By peering into the underpinnings of such a pivotal period in history, the article illuminates how exploration was perceived, managed, and deployed in the context of expanding European power.

Keywords: Henry VII., John Cabot, Exploration, Letters Patent, 15th Century Politics.

Introduction

We shall, in this article, commence by directing our attention to a linchpin historical artifact, specifically the letters patent bestowed upon the Venetian explorer, John Cabot, and his direct descendants by the English monarch, King Henry VII. This document,¹ a royal decree of significant magnitude, was disseminated at the zenith of what has been referred to as the Age of Discovery, an era marked by curiosity, daring undertakings, and the aspiration to widen the cartographic boundaries of the known world. The letters patent serves as a testament to the formidable power and influence wielded by the English monarchy during this period, as it acts as a tangible representation of royal authority, asserting its dominance not merely

¹ The Federal and State Constitutions Colonial Charters, and Other Organic Laws of the States, Territories, and Colonies Now or Heretofore Forming the United States of America Compiled and Edited Under the Act of Congress of June 30, 1906 by Francis Newton Thorpe Washington, DC : Government Printing Office, 1909. Available at: https://avalon.law.yale.edu/15th_century/cabot01.asp.

within the confines of its territorial boundaries but beyond, in lands unexplored, in territories untouched by Western civilization. The document emerges as an epistolary guide, offering invaluable insights into the socio-political dynamics of the age; as it shines a light on the intersection of personal ambition and political aspiration, casting shadows that provide depth and dimension to our understanding of these complex relationships.

When we closely examine this artifact, the text reveals itself as a palimpsest of sorts, its surface narrative only scratching the surface of the rich, multi-layered history it represents. The script, penned in an era far removed from our own, chronicles an ambitious journey undertaken under the auspices of a king eager to expand his realm and influence. However, as historians, our duty lies not only in acknowledging the document's obvious historical worth but also in mining its depths to uncover the hidden narratives that lie beneath its surface. We must dissect its contents, scrutinizing every sentence, every word, to understand the implicit meanings and subtle nuances that are woven into the document's fabric.

The letters patent serves as a case study in the convergence of state power and private enterprise, embodied in the bold endeavors of explorers who dared to venture into unknown territories. It becomes a prism, refracting the aspirations of an era when the line between the known and the unknown was continually redrawn, challenged, and expanded. Our exploration of this document is akin to a voyage into the labyrinthine depths of a historical chasm, where every turn, every twist and every fork in the road leads us to a different understanding, a different perspective. We aim to unravel this tapestry of narratives, not merely to bring to light the experiences of these early explorers, but also to better comprehend the wider socio-political context in which these historical episodes unfolded. By meticulously dissecting its linguistic DNA, and by closely examining its contextual underpinnings, we seek to decode the myriad meanings embedded within this document. Our purpose is to chart the contours of a narrative that paints a comprehensive picture of an era defined by its exploratory spirit, an era that continues to resonate through the ages.

Importance of the Letters in Historical Context

The intrinsic value of the letters patent extends beyond its function as a tangible decree from the reign of King Henry VII ². Instead, it serves as a touchstone for comprehending the transformative era in which it was promulgated. Within its composition, the document enshrines the ambitions, desires, and impetuses of a pivotal period in history where the parameters of the known world were being continually renegotiated and redefined.

In the realm of historical scholarship, this artifact's eminence emerges from its ability to encapsulate the *zeitgeist* of the Age of Discovery. A period marked by a profound shift in how humanity perceived its place in the world, the Age of Discovery witnessed the realignment of geopolitical, socio-economic, and cultural realities, spurred by unprecedented maritime explorations ³. The letters patent present us with an invaluable "snapshot" of this era, do to speak, a sort of a textual illustration of the burgeoning interplay between monarchical power and the frontiers of exploration. It sketches the nascent contours of early colonial aspirations, embodying the global perspective that was beginning to take shape during the reign of Henry VII. Through its contents, we glimpse the outlines of early imperial ideology and the initial seeds of English expansionism and the colonialism to come.

Going beyond the abovesaid, it attests to the evolving dynamics between the Crown and explorers like John Cabot, revealing the symbiotic relationship that underpinned these early voyages of discovery. As such, it not only documents the monarchy's ambitions but also underscores the vital role of individual explorers in the broader historical narrative.

The document also enables us to interrogate the underlying assumptions and attitudes of the time: from the characterizations of non-Christian civilizations to the conceptualization of

² GRANT, Alexander. *Henry VII*. Routledge, 2006, 320 p. <https://doi.org/10.4324/9780203129678>; ARNOLD, David. *The Age of Discovery, 1400-1600*. New York : Routledge, 2013, 360 p. <https://doi.org/10.4324/9781315015477>.

³ DONOGHUE, Michael J. - ALVERSON, William S. A New Age of Discovery. In *Annals of the Missouri Botanical Garden*, 2000, p. 110–26. <https://doi.org/10.2307/2666212>

“undiscovered” lands, the letters patent offers an opportunity to analyze the prevalent worldview and the cultural ethos that fueled such monumental exploratory endeavors. The document, in other words, is an epitome of late 15th-century geopolitical aspirations, and serves as a crucial piece of evidence for studying the burgeoning ideology of exploration and colonization – it offers us a unique lens to revisit an era of unprecedented change and chart the historical transformations engendered by the impulse to explore uncharted territories.

Objectives and Scope of the Article

Given the breadth and depth of insights the letters patent offers, this article aspires to dissect and elucidate the multilayered narratives encapsulated within this singular document. The objectives underpinning this scholarly exploration are manifold, each echoing the broader ambition of fostering a holistic understanding of the Age of Discovery as represented through this artifact.

Primarily, the aim is to engage in a nuanced political analysis of the document. This exploration will delve into the implications of the letters patent within the sociopolitical landscape of late 15th-century England, including an assessment of the document’s reflection of the power dynamics prevalent during the reign of Henry VII and the motivations underpinning the granting of such exploration rights. Subsequently, this investigation aims to conduct an in-depth social analysis, focusing on the societal structures and norms embedded in the document. This evaluation will delve into the English perceptions and interactions with non-Christian civilizations and the implications this had on social history. The article additionally endeavors to undertake a cultural analysis, interrogating the document for insights into the religious and cultural motivations driving exploration during this period. The research will delve into the cultural assumptions and worldviews contained within the document, offering a unique perspective into 15th-century European culture.

In terms of scope, this article will place the Cabot letters patent in the center of its analysis, using this document as a primary tool to

understand the complexity of the Age of Discovery. The investigation will span multiple dimensions – political, social, and cultural – in a bid to provide a comprehensive and nuanced interpretation of the document and its historical implications. By so doing, the research will not only enrich our understanding of this period but will also contribute to the broader historiography of early exploration and expansion.

Historical Background – a short overview of the reign of Henry VII.

The reign of Henry VII, extending from 1485 to 1509, marked a critical transition in English history ⁴, straddling the divide between the tumultuous period of the Wars of the Roses and the advent of the prosperous Tudor dynasty. This was an epoch characterized by political realignment, consolidation of royal power, and a nascent move towards international expansion – all themes that manifest potently within our subject document, the letters patent granted to John Cabot and his sons. Henry VII ascended to the throne amidst a period of substantial instability, the culmination of a series of dynastic conflicts known as the Wars of the Roses ⁵. His reign, therefore, was marked initially by a robust effort to secure his position, consolidate the power of the monarchy, and neutralize potential threats. In this endeavor, he proved quite effective, reinforcing the authority of the crown, bolstering the royal treasury, and minimizing the power of the over-mighty nobility.

One of the key features of Henry VII's reign was the establishment of political stability through careful governance ⁶. He developed

⁴ GUNN, Steven. Henry VII in Context: Problems and Possibilities. In *History* 92, no. 307, 2007, p. 301–17, <https://doi.org/10.1111/j.1468-229X.2007.00397.>; GRUMMITT, David. Household, Politics and Political Morality in the Reign of Henry VII. In *Historical Research* 82, no. 217, 2009, p. 393–411, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2281.2009.00491.x>.

⁵ CARPENTER, Christine. *The Wars of the Roses: Politics and the Constitution in England, c. 1437-1509*, Cambridge University Press, 1997, 315 p, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139163583>. HICKS, Michael. *The Wars of the Roses 1455-1485*. New York : Routledge, 2003, 240 p. ISBN-10: 041596864X, <https://doi.org/10.4324/9780203499481>

⁶ ELTON, Rudolph Geoffrey. *England under the Tudors*. New York : Routledge, 2015, 450 p. <https://doi.org/10.4324/9780203825426>.

effective mechanisms of control, improved royal finances through shrewd fiscal policies, and fostered stronger ties with other European powers through strategic alliances and marriages, including the marriage of his eldest son, Arthur, to Catherine of Aragon, and his daughter, Margaret, to King James IV of Scotland. However, Henry VII's reign was not just about domestic consolidation. A visionary monarch, he also recognized the importance of overseas exploration and trade for the future prosperity and influence of England. This perspective led to a royal investment in maritime voyages, as evidenced by the letters patent awarded to John Cabot. These exploration missions signaled the dawn of England's engagement with the wider world, leading to the subsequent age of discovery, maritime supremacy, and colonization that would characterize the reigns of his successors. In essence, the reign of Henry VII was a fulcrum upon which English history pivoted towards stability, international engagement, and imperial aspiration. This monarch's legacy, therefore, provides essential context for understanding the historical significance of the letters patent and its role in ushering England onto the global stage.

The Socio-Political Context of Europe in the Late 15th Century and the Era of Maritime Exploration

During the waning years of the 15th century, Europe stood on the cusp of substantial transformations. This was a period of socio-political realignment, driven by a blend of factors encompassing technological innovations, burgeoning nationalism, and shifts in geopolitical power. Most notably, the era heralded the dawn of the Age of Discovery, a seismic shift that irrevocably altered the continental and global landscape. At the socio-political level, Europe was a mosaic of competing kingdoms, each vying for regional supremacy and global influence. This was a period marked by complex political alliances, conflicts, and the consolidation of monarchical power. Kings and queens increasingly centralized their authority, leading to the emergence of strong, unified nations, such as Spain and England. Concurrently, there was a decline in the political and military influence of feudal lords, heralding the

advent of more cohesive national identities⁷. Trade and commerce thrived during this period, spurred by expanding networks of communication and transport, paving the way for an increasingly interconnected Europe. The growth of commercial centers led to the emergence of a wealthy merchant class, marking a significant shift in societal structures. Moreover, the socio-political landscape was also shaped by religious dynamics, with the Catholic Church wielding substantial influence, although the seeds of the forthcoming Protestant Reformation were already being sown⁸.

The late 15th century was also a time of exploration and expansion, as the limitations of the known world were being pushed by maritime explorers. The fall of Constantinople in 1453 had disrupted traditional trade routes to the East, fostering a quest for alternative paths⁹. Portugal and Spain were at the forefront of these explorations, leading to the discovery of the New World and sea routes to Asia. This era marked the beginnings of European colonialism and the global spread of Western influence. In this volatile and transformative context, the granting of letters patent to John Cabot by Henry VII can be viewed as a decisive move in the geopolitical chessboard. It signaled England's aspirations to partake in the wealth and prestige associated with overseas exploration and discovery, and an affirmation of its rising status in the European power hierarchy. It is against this dynamic backdrop that the implications of the letters patent can be fully appreciated.

The era of maritime exploration, spanning from the 15th to the 17th century, was a period characterized by unprecedented voyages, novel geographical knowledge, and a seismic shift in the global order.

⁷ MERRIMAN, John. A History of Modern Europe Vol. 1, In *From the Renaissance to the Age of Napoleon*, 1996, p. 100-200. GLETE, Jan. *Warfare at Sea, 1500-1650: Maritime Conflicts and the Transformation of Europe*. New York : Routledge, 2002, 256 p. <https://doi.org/10.4324/9780203024560>; FERNÁNDEZ-ARRESTO, Felipe. 30 Maps and Exploration in the Sixteenth and Early Seventeenth Centuries, 2007, p. 30-45.

⁸ HUGH KEEN, Maurice - GIRVAN-BROWN, Bea. *The Pelican History of Medieval Europe*. Penguin New York, 1969, FERGUSON, Marianne. *Is the Catholic Church Ready for Another Reformation?*, 2003, 400 p.

⁹ MATHEN, Mathew Kalloor. *History of the Portuguese Navigation in India, 1497-1600*. Mittal Publications, 1988, 320 p.

Driven by a complex brew of factors such as economic ambitions, religious fervor, and scientific curiosity, this period forever altered the trajectory of world history. The genesis of this era was precipitated by technological advancements in navigation and shipbuilding. The development of the caravel, a fast, nimble, and seaworthy ship, along with the perfection of the astrolabe and compass, facilitated long oceanic voyages. Moreover, the consolidation of political power within burgeoning nation-states like Portugal, Spain, and England resulted in substantial royal patronage for exploratory missions.

The Portuguese, under the aegis of Prince Henry the Navigator, were pioneers in this era, initiating systematic exploration along the West African coast in the early 15th century¹⁰. These explorations, driven by a quest for a sea route to the lucrative spice markets of the East, culminated in Vasco da Gama's historic voyage to India in 1498¹¹. Parallely, Spain, recently unified under Ferdinand and Isabella, sponsored Christopher Columbus's voyages, leading to the monumental "discovery" of the New World in 1492. This development ignited a flurry of explorations and territorial conquests in the Americas, fueling the emergence of the Spanish Empire. Against this backdrop, England, under the rule of Henry VII, also entered the fray, exemplified by the letters patent granted to the Venetian explorer, John Cabot. Cabot's voyages to North America under the English flag marked the nascent steps towards the eventual establishment of English colonies in the New World in the following century¹².

¹⁰ MAJOR, Richard Henry. *The Discoveries of Prince Henry the Navigator, and Their Results*. S. Low, Marston, Searle & Rivington, 1877, 250 p. BEAZLEY, Charles Raymond. *Prince Henry the Navigator: The Hero of Portugal and of Modern Discovery, 1394-1460 AD: With an Account of Geographical Progress throughout the Middle Ages as the Preparation for His Work*. GP Putnam's Sons, 1894, 521 p. DAVIES, Arthur. "Prince Henry the Navigator," In *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*, no. 35, 1964, p. 119–27, <https://doi.org/10.2307/621104>

¹¹ NAPOLI, Tony. *Vasco Da Gama: Discovering the Sea Route to India*, Enslow Publishing, LLC, 2009, 96 p. GHAZANFAR, S. M, "Vasco Da Gama's Voyages to India: Messianism, Mercantilism, and Sacred Exploits," In *Journal of Global Initiatives: Policy, Pedagogy, Perspective* 13, no. 1, 2018, p. 3, <https://doi.org/10.32727/11.2018.234>

¹² HARRISSE, Henry. *John Cabot: The Discoverer of North America, and Sebastian, His Son*. BF Stevens, 1896, 300 p. GUIDI-BRUSCOLI, Francesco. "John Cabot and His Italian

Political Analysis

The letters patent granted to John Cabot and his sons by Henry VII carry considerable political implications, not only for the immediate parties involved but also in the broader geopolitical context of the late 15th century. This document, framed within the larger canvas of burgeoning English ambitions and the dynamics of European power structures, represents a critical manifestation of the political ethos of the time. Firstly, the document is indicative of Henry VII's efforts to assert England's place within the European landscape, particularly against the backdrop of the monumental discoveries made by Spain and Portugal. The grant bestowed upon the Cabots signaled England's intent to compete in the race for overseas exploration and colonization, challenging the Iberian dominance and broadening the horizons of English sovereignty.

The political implications of the document extend to the internal dynamics of England. The grant can be interpreted as an attempt by Henry VII to consolidate his authority, demonstrating his capacity to bestow royal patronage, command expeditions, and claim overseas territories. By initiating overseas explorations, Henry was not only asserting his political prowess but also seeking potential sources of wealth that could further strengthen his monarchy. The document furthermore hints at a shift in the conduct of international relations. The exercise of power began to stretch beyond traditional borders and continental confines, heralding an era of extraterritorial dominion and global imperial competition. The authorization given to the Cabots to "subdue, occupy and possess" unknown lands, while underscoring the contemporary perspectives towards non-Christian peoples, also signifies the embryonic stages of the future British Empire. From a broader perspective, the document is a cogent reminder of the emerging Westphalian system, emphasizing the prerogatives of sovereign states. The exclusive rights granted to the Cabots underscore the principle of state sovereignty, with Henry VII acting within his rights as a monarch to authorize and regulate

Financiers" In *Historical Research* 85, no. 229, 2012, p. 372–93, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2281.2012.00597.x>; JONES, Evan T. - CONDON, Margaret M. Cabot and Bristol's Age of Discovery. In *Cabot Project Publications* Bristol, UK, 2016, 350 p.

exploration, trade, and colonization. Thus, the political implications of this document are manifold, reflecting both the aspirations of Henry VII's England and the shifting contours of European power dynamics in an age of discovery and expansion.

Power Dynamics of the Period as Reflected in the Document

The letters patent issued by King Henry VII to John Cabot and his sons serve as a testament to the intricate *power dynamics* of the late 15th century, offering valuable insights into the fluidity of the geopolitical landscape, the evolving concept of sovereignty, and the aspirations of emerging nation-states. First and foremost, the document encapsulates the overarching competition between the emergent maritime powers of Europe, notably Spain, Portugal, and England. With the Iberian nations spearheading global exploration and amassing wealth, prestige, and territories, the patent signifies England's endeavor to assert itself on this competitive stage. King Henry VII's decision to back Cabot's expedition underlines the necessity for England to partake in the exploration race, lest it be left behind in the evolving geopolitical order.

The patent additionally reflects the internal power dynamics within England itself. The monarchy, following the turbulent War of the Roses, was keen to consolidate its power, and the sponsorship of overseas exploration offered an avenue for both wealth acquisition and a demonstration of robust monarchy. By assuming the authority to grant such an expedition, Henry VII was asserting his prerogative as the sovereign, while also positioning himself as a patron of maritime discovery. The document offers a glimpse into the shift in power dynamics vis-a-vis the Church: while the Church had traditionally been a significant power broker, with the Papal Bulls of the era serving to arbitrate territorial disputes, the unilateral nature of the English letters patent indicates the rising trend of secular power asserting itself in matters of exploration and territorial claims.

Last yet not least, the power dynamics between European powers and the "heathen and infidels" of the "unknown" lands are starkly presented. The language of the document, sanctioning the subjugation of newfound territories and their inhabitants, reflects the

prevailing Eurocentric worldview. It underscores the asymmetrical power relationships that would characterize the ensuing era of colonialism and the imposition of Western political and cultural hegemony. The letters patent granted to the Cabots, in other words, serve as a microcosm of the late 15th-century power dynamics, underscoring the interplay between national ambition, sovereign authority, competition among European powers, and the nascent contours of colonial domination.

Henry VII's Motivations for Granting Exploration Rights

What motivated Henry VII to grant such exploration rights? We can speculate that King Henry VII's decision to grant exploration rights to John Cabot and his sons was motivated by a confluence of factors, intertwining political, economic, and strategic considerations reflective of the King's ambitions and the evolving geopolitical context. At the most immediate level, the grant can be viewed as an expression of Henry's desire to elevate England's international standing. The late 15th century was a time of rapid geographical discoveries, notably by the Iberian powers, which had propelled them to unprecedented global prominence¹³. By supporting an expedition under the English flag, Henry aimed to assert England's place in this landscape of exploration and maritime prowess, thereby augmenting England's prestige among the concert of European powers.

A significant motivation was the potential economic windfall that such explorations promised. The allure of newfound lands was closely tied to the prospect of untapped resources and potential trade routes, which could bolster the English economy. By the terms of the patent, Henry ensured that a portion of any profits from the voyages would flow into the royal coffers. In an era marked by the burgeoning of global trade¹⁴, this presented an attractive avenue

¹³ DIFFIE, Bailey W. - WINIUS, George D. *Foundations of the Portuguese Empire: 1415-1580*, vol. 1, U of Minnesota Press, 1977, 464 p.

¹⁴ TRACY, James D. *The Rise of Merchant Empires: Long Distance Trade in the Early Modern World 1350-1750*, vol. 1, Cambridge University Press, 1990, 450 p., <https://doi.org/10.1017/CBO9780511563089>.

for wealth generation and fiscal enrichment, vital for a monarchy seeking to consolidate its rule after domestic strife.

In granting these exploration rights, Henry VII was also likely driven by strategic considerations, having in mind that the Iberian powers had already carved extensive territories in the Americas and established trade routes around the African continent to Asia. By sponsoring Cabot's venture, Henry hoped to stake English claims on the global map, potentially securing territories and trade links that could bolster England's strategic standing. Additionally, the exploration rights granted to Cabot can be seen as part of Henry's broader policy of fostering maritime interests. This policy aimed to develop England's naval capabilities, stimulate maritime commerce, and build a robust mercantile class – factors that would eventually play a crucial role in England's rise as a global naval power in the upcoming centuries.

Social Analysis

Social Structures and Norms Reflected in the Document

The letters patent granted by Henry VII to John Cabot and his sons shed light on the social structures and norms of the late 15th-century England and Europe, depicting an interplay of social hierarchies, attitudes towards non-Christian societies, and evolving conceptions of authority and privilege. Central to the document is the assertion of monarchy as the apex of social structure. The grant of exploration rights is made solely under the King's authority, a clear indication of the monarchy's preeminent position in the social hierarchy and its command over matters of national and international significance (see: Watts 2009). This power of the King to endorse and regulate overseas expeditions manifests the monarchical control over key socio-economic activities. The document also reflects the social norm of royal patronage, an important aspect of the period's societal structure. The Cabots, as recipients of this patronage, were entrusted with carrying the King's banners and ensigns, a privilege that carried considerable prestige. This patronage system reaffirmed the social hierarchy while fostering a sense of loyalty and service towards the monarch.

Another critical social structure evidenced in the document pertains to the European attitudes towards non-European cultures. The document's authorization to "subdue, occupy and possess" the lands of "heathen and infidels" epitomizes the dominant Eurocentric worldview:

"haue giuen them licence to set vp our banners and ensignes in euery village, towns, castle, isle, or maine land of them newly found. And that the aforesayd Iohn and his sonnes, or their heires and assignee may subdue, occupy and possesse all such townes, cities, castles and isles of them found, which they can subdue, occupy and possesse, as our vassals, and lieutenants, getting vnto vs the rule, title, and jurisdiction of the same villages, townes, castles, & firme land so found. Yet so that the aforesayd Iohn, and his sonnes and heires, and their deputies, be holden and bounder of all the fruits, profits, gaines, and commodities growing of such navigation, for euery their voyage, as often as they shall arrive at our port of Bristoll"

The perceived superiority of the Christian faith and European civilization, coupled with an implicit disregard for the sovereignty and cultures of non-European peoples, illustrates the deeply ingrained social norms of the time.

Furthermore, the document reflects the changing norms surrounding wealth creation and the emergence of an entrepreneurial class. The concept of funding expeditions to seek potential wealth under royal patronage, while providing the crown with a share of the proceeds, mirrors the rising acceptance of mercantile and capitalist practices.

Interaction with and Perceptions of "Heathen and Infidels"

The letters patent provides a stark insight into the prevalent European, and specifically English, perceptions and intended interactions with non-Christian societies – referred to in the document as "heathen and infidels". It underscores a narrative of superiority, exclusion, and entitlement that undergirded much of the European exploration and eventual colonial enterprises. The language used in the document — such as the license to "subdue, occupy, and possess" lands of non-Christians — clearly illustrates the predominant

European perception of cultural and religious superiority. The document, from its very framing, creates a dichotomy between the Christian “us” and the non-Christian “other”, with the latter seen as needing subjugation and dominion, an issue heavily reported on within the academia from a variety of perspectives ¹⁵.

This sense of superiority was deeply intertwined with the era’s religious perspectives, and is much criticized in today’s day and age, especially within scholarship. The denotation of non-Christians as “heathen and infidels” underscores the religious motivation behind the age of discovery, reflecting the extension of the religious conflict within Europe to the external world. It underpins the prevalent belief in a divinely ordained mission to spread Christianity, often by force if necessary, thereby justifying territorial conquest and conversion efforts.

As for the intended interaction with these “heathen and infidels”, the document reveals an approach that can be characterized by domination, exploitation, and cultural imposition. The rights to subdue, occupy, and possess new lands reflect an intent of unilateral control, revealing little regard for existing societies’ autonomy or customs. Rather than fostering dialogue and mutual exchange, the document reinforces an agenda of conquest and control, emblematic of the wider European attitude of the time.

Moreover, the document does not envisage any reciprocal rights for these non-European societies, implying an asymmetrical relationship predicated on European dominance and non-European subservience. This dynamic would ultimately foreshadow the patterns of colonial interaction that would profoundly shape global history in the centuries that followed. The document conveys a worldview of stark dichotomies, wherein the Christian European identity is superior, and non-Christian cultures are “othered” and seen as territories to be dominated.

¹⁵ LYBARGER, Loren D. How Far Is Too Far? Defining Self and Other in Religious Studies and Christian Missiology. In *Journal of the American Academy of Religion* 84, no. 1, 2016, p. 127–56, <https://doi.org/10.1093/jaarel/lfv067>; RÄISÄNEN, Heikki. Are Christians Better People? On the Contrast between ‘Us’ and ‘Them’ in Early Christian Rhetoric. In *Christianity and the Roots of Morality*, Brill, 2017, p. 182–97, https://doi.org/10.1163/9789004343535_012.

Implications for the Understanding of Social History

The letters patent to John Cabot and his sons offers a critical lens to deepen our understanding of the social history of late 15th-century England and Europe, primarily illuminating themes of social hierarchy, religious attitudes, cultural interactions, and the nascent stages of globalization. It goes well to emphasize that the document underscores the monarchical system's authority, offering insights into the mechanisms of royal patronage, a social practice that deeply influenced socio-political relationships during this period. The grant of exploration rights demonstrates how power was vested in the monarchy, and how that power was leveraged to shape national and international endeavors. Secondly, the document reflects the deeply ingrained religious convictions of the period, reinforcing the Christian worldview's centrality in shaping societal attitudes. The language used to refer to non-Christians as "heathen and infidels" underscores the religious dichotomy prevalent in this era, offering insights into the socio-religious dynamics that were instrumental in justifying the explorations and subsequent colonizations. Thirdly, the document presents a vivid illustration of the European engagement with other cultures, which was predominantly marked by a sense of entitlement and cultural superiority. The inherent disregard for the sovereignty of non-European societies and their relegation to subjects of conquest provide insights into the socio-cultural processes that underpinned European colonialism. Lastly, the document also has implications for our understanding of the early stages of global interconnectedness. The expeditions it sanctioned were part of a larger wave of explorations that were instrumental in weaving a web of global interactions, setting the stage for the modern globalized world. The patronage system, coupled with the emerging mercantile practices, provides a glimpse into the nascent capitalism that would significantly shape socio-economic trajectories globally. This document therefore serves as a rich source for examining the social history of this period, underlining key aspects of social hierarchy, religious attitudes, cultural interactions, and early globalization—themes that continued to evolve and shape the course of global history.

Cultural Analysis

Religious and Cultural Motivations Behind Exploration

Analyzing the letters patent awarded to John Cabot and his sons, one discerns key religious and cultural motivations underpinning the era's exploration endeavors. The document serves as a window into the cultural and religious drivers that sanctioned and propelled the wave of voyages during the Age of Discovery.

The religious motivation is profoundly ingrained within the document, as evident in the explicit mention of "heathen and infidels". This language underscores the mandate to spread Christianity, echoing the broader European sentiment of a divinely sanctioned mission, the "doctrine of discovery", and religious duty to convert non-Christian societies¹⁶. The religious undertones lend legitimacy to these exploratory voyages, casting them as crusades that extend the realm of Christendom and confront its perceived adversaries. The notion of a Christian duty to "subdue, occupy, and possess" the lands of non-Christians bears a clear testament to the Church's influence on politics and society during this period. The Church, as a potent cultural institution, thus played a critical role in shaping and endorsing the exploration endeavors, effectively turning seafaring voyages into spiritual missions.

In addition to the religious motivations, the document also unveils cultural motivations rooted in the Renaissance ethos of curiosity, discovery, and human prowess. The Age of Discovery coincided with the Renaissance, a period marked by a renewed thirst for knowledge, including a fascination with foreign lands and cultures. The exploration voyages were underpinned by this desire to discover and understand the unknown parts of the world, driven by the intellectual spirit of the age.

We can technically go even beyond that in stressing that the cultural identity of being a powerful and civilized "Christian"

¹⁶ BREW, May - Lisbeth, *'Unspoken Conspiracy'-Living within the Resonance of the Doctrine of Discovery*, 2014, p. 45-60. MILLER, Robert J. - STITZ, Olivia. *The International Law of Colonialism in East Africa: Germany, England, and the Doctrine of Discovery*. Duke J. Comp. & Int'l L. 32, 2021, p. 1, <https://doi.org/10.2139/ssrn.3798893>

European played a significant role in motivating the explorations. The document's stipulation to plant the King's banners and ensigns in newly found lands echoes a cultural impetus to leave a mark on the world, asserting cultural superiority and the spread of "civilization" to uncharted territories. Thus, the letters patent encapsulate both religious and cultural motivations driving the exploration endeavors. The document, imbued with the mission to extend Christianity and the cultural prerogative to discover and dominate, demonstrates how religious beliefs and cultural identity shaped and spurred the European voyages in the Age of Discovery.

Cultural Assumptions and Worldviews Embedded in the Document

Unraveling the cultural assumptions and worldviews embedded within the letters patent granted to John Cabot and his sons necessitates a thorough examination of the prevailing attitudes towards power, religion, and otherness that were imbued in this vital document. The document's language and provisions reveal a profound cultural assumption of European superiority and divine right. The granted powers to "subdue, occupy, and possess" lands of non-Christians underscore an underlying assumption that the world beyond Europe was "terra nullius", an empty land waiting to be "discovered" and claimed by Christian Europeans (even though it had already been "discovered" by its native populace). This perception disregards the sovereignty of indigenous societies and dismisses their cultures, reflecting a Eurocentric worldview. As the Letter Patent clearly state:

"And that the aforesayd Iohn and his sonnes, or their heires and assignee may subdue, occupy and possesse all such townes, cities, castles and isles of them found, which they can subdue, occupy and possesse, as our vassals, and lieutenants, getting vnto vs the rule, title, and jurisdiction of the same villages, townes, castles, & firme land so found".

The religious undertones of the document – granting rights to extend Christian dominion – reflect the cultural assumption of Christianity's universal relevance and superiority. This religious

supremacy, tied inextricably to cultural superiority, was a critical part of the cultural fabric of late 15th-century Europe, underscoring the union of religious mission and political power. Also, the document carries an implicit endorsement of commercial capitalism. The provision to allow the Cabots to retain a significant portion of their profits demonstrates an acceptance and encouragement of private wealth accumulation – a shift towards nascent mercantilism¹⁷.

In essence, the letters patent embodies cultural assumptions of European superiority, religious universalism, ethnocentrism, and commercial capitalism. These assumptions, tightly woven into the fabric of the document, provide a robust understanding of the cultural worldview of Europe during the cusp of the Age of Discovery, offering invaluable insights into the ideological forces that drove one of the most transformative periods in human history.

The Document's Contribution to Understanding 15th-century European Culture

The letters patent awarded to John Cabot and his sons represents a valuable artifact for interpreting the cultural landscape of 15th-century Europe. Embedded within the document's language and provisions are significant indicators of the prevalent ideologies, values, and socio-cultural norms that defined this historical epoch. As we have already mentioned, the document reveals the profound intertwining of religion and politics. The Christian religious mission, manifest in the document's mandate to seek out and "civilize" non-Christian societies, provides clear evidence of Christianity's pivotal role in shaping Europe's socio-political and cultural agendas. As a primary cultural institution, the Church's influence extended well beyond spiritual life, molding political decisions and directing international engagements.

The document speaks to a broader cultural ethos of discovery and curiosity that marked the European Renaissance; the quest for

¹⁷ WALLERSTEIN, Immanuel, *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*, vol. 2, Univ of California Press, 2011, 397 p., <https://doi.org/10.1525/9780520948594>; HECKSCHER, Eli F. *Mercantilism*. New York : Routledge, 2013, 916 p., <https://doi.org/10.4324/9781315003993>.

knowledge, humanist ideals, and exploration of the physical and metaphysical world characterizes this period. The letters patent—effectively a charter for exploration—reflects this thirst for discovery, contributing to our understanding of the cultural shifts that fueled the Age of Discovery. It furthermore sheds light on the evolving economic systems of the time. The agreement for the Cabots to retain a substantial part of their profits marks a shift towards an early form of capitalism—mercantilism—where wealth accumulation became a significant cultural and economic goal. This shift profoundly shaped the dynamics of society, politics, and international relations, setting the stage for future economic developments.

From a slightly different perspective, the document demonstrates the cultural attitudes towards “otherness”, showcasing a deep-seated ethnocentrism. The relegation of non-European societies as “heathen and infidels”, ready for subjugation, provides a stark understanding of the cultural biases and prejudices that underscored European colonial endeavors.

Conclusion

The investigation into the letters patent granted to John Cabot and his sons has provided an enlightening journey through the labyrinth of late 15th-century European culture. Navigating through historical, political, social, and cultural dimensions, the analysis of this document has elucidated key aspects of Europe’s world-view during this transformative era. Historically, the document is rooted in the zeitgeist of the Age of Discovery, an era marked by maritime exploration, curiosity, and the thirst for expansion. The reign of Henry VII, the socio-political dynamics of Europe, and the burgeoning era of maritime exploration provided a fertile backdrop for the genesis of this document. Politically, the document stands as a testament to the power dynamics and territorial ambitions that drove European monarchies. Granting the Cabots rights to explore, claim, and profit from unknown lands reflected a strategic maneuver on Henry VII’s part to expand his influence, gain wealth, and compete with other European powers. The social analysis of the document reveals stark divisions between Christian Europeans and “others”, highlighting

the entrenched ethnocentrism of the time. The rights and privileges granted to the Cabots to subdue and possess “heathen and infidels” lands underscore the social hierarchies and norms that governed European interactions with the non-European world. Culturally, the document reflects deep-seated religious motivations, cultural assumptions, and worldviews. The implicit Christian duty to civilize, the ethos of discovery, and the embrace of nascent mercantilism all contribute to the cultural tapestry of 15th-century Europe. The document serves as a lens through which we can better understand the complex interplay of religious, cultural, and economic ideologies of the period.

In synthesis, the letters patent stands as a microcosm of late 15th-century European culture, encapsulating the historical zeitgeist, political ambitions, social structures, and cultural ideologies of the time. It is a testament to a transformative era when religious mission, territorial ambition, cultural curiosity, and economic aspiration converged, catapulting Europe into an age of global exploration and eventual imperialism. In the historiography of the Age of Discovery, the letters patent granted to John Cabot and his sons occupies a pivotal position. It stands not only as a record of a specific historical event – the authorization of a significant voyage of exploration – but also as a microcosm of the complex web of religious, political, social, and economic factors that underpinned this transformative era.

The document furthermore embodies the expansionist ideologies that characterized European monarchies during this period. The territorial rights it granted, couched in the language of divine duty and civilizing mission, provides historians with a firsthand account of the rationale and justification behind the European exploration and subsequent colonization. It represents a tangible piece of evidence of the geopolitical strategies and ambitions of the time.

It also provides an insight into the social attitudes and norms prevalent in Europe during the late 15th century. The dichotomy between “Christian” and “heathen”, the anticipation of subjugation, and the expectation of cultural dominance are all laid bare within the text. These insights prove invaluable for social historians seeking to understand the context that fostered the age of exploration and its

subsequent impact on indigenous populations. Culturally, the letters patent testifies to the role of religion and the rise of mercantilism in shaping the Age of Discovery. The religious underpinnings of the document, as well as its endorsement of wealth accumulation, provide cultural historians with key evidence of the shifting ideologies and attitudes during this period.

It is safe to say that this document plays a vital role in the historiography of the Age of Discovery. It offers a tangible connection to the past, providing scholars with a detailed snapshot of the complex interplay of historical forces that gave rise to one of the most significant epochs in human history—the era of global exploration. The enduring significance of the Cabot patent letters extends far beyond their immediate historical context. These letters serve as a window into a transformative period in human history when the world as known to the Europeans started expanding at an unprecedented pace. Firstly, they underscore the crucial role that the Age of Discovery played in shaping the modern world. This document essentially granted license to a form of early colonization, which paved the way for the establishment of trading routes, eventual settlements, and the extension of European political and cultural influence across the globe. Moreover, the letters patent issued to the Cabots lay the groundwork for understanding the dynamics of early interactions between Europeans and the rest of the world. They reflect the ethnocentric perspective and sense of superiority that underpinned European dealings with non-European peoples, offering insights into the roots of subsequent global tensions and conflicts that evolved with the expansion of European power.

The Cabot patent letters also provide an enduring testament to human curiosity and the drive to explore the unknown. They remind us of a time when much of the world was a mystery to Europeans, awaiting discovery. In this sense, they capture the spirit of exploration and discovery that continues to drive human progress, albeit in different domains, in today's world.

Their enduring significance lies in their capacity to trigger a reflection on the ethical dimensions of exploration and expansion. While they celebrate the adventurous spirit, they also implicitly

endorse the subjugation of “heathens”. Thus, they compel us to critically evaluate the costs and consequences of discovery and expansion, a reflection that remains vital in contemporary discourses on cultural interaction, globalization, and the ethics of exploration, especially in today’s subjective and divisive postmodern age. The enduring significance of the Cabot patent letters is multi-faceted, spanning the historical, political, social, and cultural; they offer us a mirror to view our past, evaluate our present, and consider our future, providing enduring value to historians, scholars, and society at large.

Appendix

The Letters Patents of King Henry the Seventh Granted unto Iohn Cabot and his Three Sonnes, Lewis, Sebastian and Sancius for the the Discouerie of New and Unknowen Lands.¹⁸

Henry, by the grace of God, king of England and France, and lord of Ireland, to all to whom these presents shall come, Greeting.

Be it knowen that we haue giuen and granted, and by these presents do giue and grant for vs and our heiress to our welbeloued Iohn Cabot citizen of Venice, to Lewis, Sebastian, and Santius, sonnes of the sayd Iohn, and to the heires of them, and euery of them, and their deputies, full and free authority, leaue, and power to saile to all parts, countreys, and seas of the East, of the West, and of the North, vnder our banners and ensignes, with fine ships of what burthen or quantity soeuer they be, and as many mariners or men as they will haue with them in the sayd ships, vpon their owne proper costs and charges, to seeke out, discover, and finde whatsoever isles, countreys, regions or prouinces of the heathen and infidels whatsoever they be, and in what part of the world soeuer they be, which before this time haue bene vnknowen to all Christians: we haue granted to them, and also to euery of them, the heires of them, and euery of them, and their deputies, and haue giuen them licence to set vp our banners and ensignes in euery village, towns, castle, isle, or maine land of them newly found. And’that the aforesayd Iohn and his sonnes, or their heires and assignee may subdue, occupy and possesse all

¹⁸ Richard Hakluyt, *Principale Navigations*, (1509).

such townes, cities, castles and isles of them found, which they can subdue, occupy and possesse, as our vassals, and lieutenants, getting vnto vs the rule, title, and jurisdiction of the same villages, townes, castles, & firme land so found. Yet so that the aforesayd Iohn, and his sonnes and heires, and their deputies, be holden and bounder of all the fruits, profits, gaines, and commodities growing of such navigation, for euery their voyage, as often as they shall arrine at our port of Bristoll (at the which port they shall be bound and holden onely to arrine) all maner of necessary costs and charges by them made, being deducted, to pay vnto vs in wares or money the lift part of the capital! gaine so gotten. We giuing and granting vnto them and to their heires and deputies, that they shall be free from all paying of customer of all and singular such merchandise as they shall be free from all paying of customes of all and singular they shall bring with them from those places so newlie found.

And moreover, we haue giuen and granted to them, their heires and deputies, that all the firme lands, isles, villages, townes, castles and places whatsoever they be that they shall chance to finde, may not of any other of our subjects be frequented or visited without the licence of the foresayd Iohn and his sonnes, and their deputies, vnder payee of forfeiture as well of their ships as of all and singular goods of all them that shall presume to saile to those places so found. Willing, and most straightly commanding all and singular our subjects as well on land as on sea, appointed officers, to giue good assistance to the aforesaid Iohn, and his sonnes and deputies, and that as well in arming and furnishing their ships or vessels, as in provision of quietnesse, and in buying of victuals for their money, and all other things by them to be provided necessary for the sayd nauigation, they do giue them all their helpe and fanour. In witnesse whereof we haue caused to be made these our lettres patents. Witnesse our selfe at Westminister, the fift day of March, In the eleventh yeere of our reigne.

References

Letters Patent. February 3, 1498.

Latin text in Harrise John and Sebastian Cabot (1896.) pp. 393, 394.

In English:

Harrise Jean and Sebastian Cabot. (Paris, 1882.) pp. 327-328.

Riddle Richard. A Memoir of Sebastian Cabot. (Phila., 1831) pp. 74, 75.

Beazley John and Sebastian Cabot. pp. 95, 96.

Richard Hakluyt, *Principale Navigations*, (1509).

ARNOLD, David. *The Age of Discovery, 1400-1600*. New York : Routledge, 2013, 360 p., <https://doi.org/10.4324/9781315015477>.

BEAZLEY, Charles Raymond. *Prince Henry the Navigator: The Hero of Portugal and of Modern Discovery, 1394-1460 AD: With an Account of Geographical Progress throughout the Middle Ages as the Preparation for His Work*. New York : GP Putnam's Sons, 1894, 521 p.

BREW, May-Lisbeth. 'Unspoken Conspiracy'- Living within the Resonance of the Doctrine of Discovery. In *Doctrine Discussions*, 2014, vol. 2, no. 1, p. 45-60.

CARPENTER, Christine. *The Wars of the Roses: Politics and the Constitution in England, c. 1437-1509*. Cambridge : Cambridge University Press, 1997, 315 p., <https://doi.org/10.1017/CBO9781139163583>.

DAVIES, Arthur. Prince Henry the Navigator. In *Transactions and Papers* (Institute of British Geographers), 1964, (35): 119-27, <https://doi.org/10.2307/621104>

DIFFIE, Bailey W. - WINIUS, George D. *Foundations of the Portuguese Empire: 1415-1580*. Minneapolis : U of Minnesota Press, 1977, 464 p.

DONOGHUE, Michael J, and ALVERSON, William S. A New Age of Discovery. In *Annals of the Missouri Botanical Garden*, 2000, p. 110-26, <https://doi.org/10.2307/2666212>.

ELTON, Geoffrey Rudolph. *England under the Tudors*. New York : Routledge, 2015, 450 p., <https://doi.org/10.4324/9780203825426>.

FERGUSON, Marianne. Is the Catholic Church Ready for Another Reformation? In *Theological Inquiries*, 2003, vol. 7, no. 2, p. 34-56.

FERNÁNDEZ-ARMESTO, Felipe. Maps and Exploration in the Sixteenth and Early Seventeenth Centuries. In *Cartographic Chronicles*, 2007, p. 30-45.

GHAZANFAR, SM. Vasco Da Gama's Voyages to India: Messianism, Mercantilism, and Sacred Exploits. In *Journal of Global Initiatives: Policy, Pedagogy, Perspective*, 2018, 13 (1): 3, <https://doi.org/10.32727/11.2018.234>

GLETE, Jan. *Warfare at Sea, 1500-1650: Maritime Conflicts and the Transformation of Europe*. New York : Routledge, 2002, 256 p., <https://doi.org/10.4324/9780203024560>.

GRANT, Alexander. *Henry VII*. New York : Routledge, 2006, 320 p., <https://doi.org/10.4324/9780203129678>.

GRUMMITT, David. Household, Politics and Political Morality in the Reign of Henry VII. In *Historical Research*, 2009, 82 (217): 393-411. , <https://doi.org/10.1111/j.1468-2281.2009.00491.x>

GUIDI-BRUSCOLI, Francesco. John Cabot and His Italian Financiers. In *Historical Research*, 2012, 85 (229): 372-93, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2281.2012.00597.x>,

GUNN, Steven. Henry VII in Context: Problems and Possibilities. In *History*, 2007, 92 (307): 301-17, <https://doi.org/10.1111/j.1468-229X.2007.00397.x>.

HARRISSE, Henry. *John Cabot: The Discoverer of North America, and Sebastian, His Son*. London : BF Stevens, 1896, 300 p.

HECKSCHER, Eli F. *Mercantilism*. New York : Routledge, 2013, 280 p., <https://doi.org/10.4324/9781315003993>.

HICKS, Michael. *The Wars of the Roses 1455-1485*. New York : Routledge, 2003, 240 p.

JONES, Evan T, and CONDON, Margaret M. *Cabot and Bristol's Age of Discovery*. Bristol : Cabot Project Publications Bristol, UK, 2016, 350 p.

KEEN, Maurice Hugh - GIRVAN-BROWN, Bea. *The Pelican History of Medieval Europe*. New York : Penguin New York, 1969, 400 p.

LYBARGER, Loren D. How Far Is Too Far? Defining Self and Other in Religious Studies and Christian Missiology. In *Journal of the American Academy of Religion*, 2016, 84 (1): 127–56, <https://doi.org/10.1093/jaarel/lfv067>.

MAJOR, Richard Henry. *The Discoveries of Prince Henry the Navigator, and Their Results*. London : S. Low, Marston, Searle & Rivington, 1877, 250 p.

MATHEW, Kallor Mathen. *History of the Portuguese Navigation in India, 1497-1600*. New Delhi : Mittal Publications, 1988, 320 p.

MERRIMAN, John. A History of Modern Europe Vol. 1, From the Renaissance to the Age of Napoleon. In *European Chronicles*, 1996, vol. 1, p. 100-200.

MILLER, Robert J, - STITZ, Olivia. "The International Law of Colonialism in East Africa: Germany, England, and the Doctrine of Discovery." In *Duke J. Comp. & Int'l L.*, 2021, 32: 1, <https://doi.org/10.2139/ssrn.3798893>.

NAPOLI, Tony. *Vasco Da Gama: Discovering the Sea Route to India*. Berkeley Heights : Enslow Publishing, LLC, 2009, 96 p.

RÄISÄNEN, Heikki. Are Christians Better People? On the Contrast between 'Us' and 'Them' in Early Christian Rhetoric. In *Christianity and the Roots of Morality*, Brill, 2017, p. 182–97, https://doi.org/10.1163/9789004343535_012.

TRACY, James D. *The Rise of Merchant Empires: Long Distance Trade in the Early Modern World 1350-1750*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990, 450 p., <https://doi.org/10.1017/CBO9780511563089>.

WALLERSTEIN, Immanuel. *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*. Berkeley : Univ of California Press, 2011, 400 p., <https://doi.org/10.1525/9780520948594>.

WATTS, John. *The Making of Polities: Europe, 1300–1500*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 350 p., <https://doi.org/10.1017/CBO9780511818479>.

The secret order of the Illuminati, politics and cultural nationalism in Transylvania in the second half of the 18th century

ATTILA VARGA

Abstract: The present analysis has proposed to highlight the way in which the very famous secret society of the Illuminati imposed itself on the landscape of the age in the second half of the 18th century. At the same time, it discusses the stages of relations between the Hungarian elite of Transylvania and enlightened Freemasonry, which was seen as an attractive counter-offer to religion and also supported various cultural and political projects. The analysis also sheds light on the intellectual development specific to the century of the Enlightenment, which outlined a new cultural model centred on new social values. Among these, emancipation from ignorance and love of nation and homeland played a central role. In fact, it was a very discreet advocacy of Transylvanian Freemasonry /Illuminati which, by cultivating language, culture and national specificities, triggered the progress of regional /national consciousness towards the modern idea of the nation-state.

Keywords: Illuminati, secret order, religion, culture, Transylvania, Hungary, Enlightenment

The Illuminati secret order and its influence in Europe

On 1 May 1776, when the Order of the Illuminati was founded¹, speculative Freemasonry had already been operating in Europe for

¹ The Illuminati Order was founded on 1 May 1776 in Bavaria, by Adam Weishaupt (1748-1830). He was the only non-clerical professor at the University of Ingolstadt, which was run by the Jesuits, whose order had been suppressed by Pope Clement XIV in 1773. Finding Freemasonry expensive, and not open to his ideas, he founded his own society which was to have a system of ranks or grades based on those of Freemasonry, but with his own agenda. The Society's stated aims were to oppose superstition, obscurantism, religious influence on public life and the abuse of state power. The Illuminati - along with Freemasonry and other secret societies - were outlawed by edict of Charles Theodore, Elector of Bavaria, with the encouragement of the Catholic Church, in 1784, 1785, 1787 and 1790. In the years that followed, the group was generally vilified by conservative and religious critics who claimed that the Illuminati continued to operate underground and were responsible for the French Revolution. It attracted literary figures such as Johann Wolfgang von Goethe and Johann Gottfried Herder, as well as the reigning Duke of Gotha and Weimar.

almost six decades². The long period of transition or „acceptance“³ period came to an end, and Freemasonry, in its internal activity, managed to articulate itself as a place of debate and reconciliation between the ideas of the Enlightenment and Christian practices.

In the first place, it favoured the access to the new cultural framework of the petty bourgeoisie and the middle class, as well as of the merchants and the entrepreneurs. The internal convention of this fraternal equality was, in fact, an intellectual perception, which meant that people were valued for their real value, despite the differences in names, states or conditions between members. Founded throughout Europe at the end of the 18th century, the lodges saw themselves as the repositories of a truth capable of ensuring the well-being of humanity, reconciling modern values with traditional landmarks⁴.

In the end, Freemasonry became the philosophical expression of a rising social class, an attractive alternative to religion, or even the secularisation of a religion that was itself being reformed. In this climate of secularisation, when traditional, fundamental Christian thought was gradually being shattered and the liberation of Enlightenment ideas from divine tutelage and of the State from the Church opened the way to profound changes in European mentality, culture and philosophical thought, the Order of the Illuminati, founded by Adam Weishaupt (1748-1830), was the expression of the thinking of an age.

As he himself once said: „*My plan is to train virtuous men for the world, and to make the Order itself a defensive and offensive league of freethinkers.*“⁵ When he laid the foundations of his secret society⁶,

² STANCIU, Laura - GORJANU, Popa-Cosmin (ed.). *Transylvania in the Eighteenth Century. Aspects of Regional Identity*. Cluj-Napoca : MEGA Publishing House, 2013, p. 77-90 ISBN.978-606-543-348-9.

³ Also known as the “Intermediate” or “Acceptance” period, this was the transition from operative to speculative Freemasonry. See THUAL, François. *Géopolitique de la Franc-Maçonnerie*. Paris : Dunod, 1994, p. 22. ISBN. 978-210-002-365-3.

⁴ THUAL, Géopolitique, p. 22.

⁵ THUAL, Géopolitique, p. 25.

⁶ LE FORESTIER, R. *Les Illuminés de Bavière et la franc-maçonnerie allemande*. Paris : Hachette, 1994, p. 88. ISBN 978-887-252-233-2.

Adam Weishaupt planned a kind of erudite academy, a society of higher learning with an emphasis on morality (the initiates were advised to study the works of Robinet and Mirabaud intensively), which also had an internal organisation based on the Masonic model. The Society sought to provide the initiated, that is the Minervals and Minerval Illuminates, with the tools of work and thought that were essential for better integration into the Order and society at large.

Beyond the practice of solidarity between those who had to be „brothers“ within the organisation, the system devised by Adam Weishaupt was also designed to satisfy the ambitions of an elite class with deeply anti-religious feelings within the Society of the Illuminati.⁷ The fact itself is explained by the context of the time, which was dominated by the strong alliance between the political elite and the ecclesiastical authority. Since the 16th century, this alliance had been the axis of Wittelsbach politics.⁸

Bavaria's good relations with the Vatican led it to reject any social or cultural innovation. With the University of Ingolstadt and secondary education also controlled by the Jesuits, Bavaria became even more isolated from the intellectual movements of the other German territories. The Order of the Illuminati, as we have said, saw itself as a league to fight the enemies of reason, religious fanaticism, and intolerance.

The Society of the Illuminati began as a cultural phenomenon, but soon became more radical, focusing on religious and, more importantly, political aspects. A year after its foundation, Adam Weishaupt approached the Illuminati to join Freemasonry and was initiated in February 1777 at the „Zur Behutsamkeit“ Lodge in Munich.⁹ This step forward, according to Weishaupt's confessions, was due to at least three important reasons:

1. to study and deepen the Masonic Rite
2. to find a more solemn ceremony for the Minerval degree; and
3. to introduce anticlerical propaganda into Freemasonry¹⁰

⁷ LE FORESTIER, *Les Illuminés*, p. 73.

⁸ LE FORESTIER, *Les Illuminés*, p. 90.

⁹ LE FORESTIER, *Les Illuminés*, p. 100.

¹⁰ LE FORESTIER, *Les Illuminés*, p. 198.

This was a time when the influence of the Catholic Church in Germany was extremely strong. Pietism, with its centre at the University of Halle in Saxony, had its part in the emergence of various educational and charitable institutions, so that much of 18th century Germany became Pietist. Education and social services were controlled by the Church, while Catholic influence extended as far east as Bohemia, Silesia, Poland, Hungary and the southern Orthodox lands.¹¹

As the Illuminati formed an eminently secular society which, as mentioned, fought against religious fanaticism and for the reduction of the influence of the Church in education and learning, the leading role of the Roman Catholic Church in German society forced the Illuminati elite into a much more determined stance. The consolidation of their own position within society was imposed as an immediate necessity.

The Masonic experience of Adam Weishaupt and his followers who also adhered to Freemasonry had its notable consequences for the subsequent development of the Order of the Illuminati. Already on 20 January 1782, Adolphe, Baron von Knigge (1752-1796) outlined a reform project for the Order of Illuminati, and between 16 July and 29 August 1782, Adam Weishaupt participated in the great Masonic congress in Wilhelmsbad, chaired by the Baron of Brunswick. This event was first and foremost an attempt to reconcile all the branches of Freemasonry that existed at the time: Rosicrucians, Cabalists and Humanitarians.

The decisions of the congress, which were of the utmost importance for the entire activity of Freemasonry, were called the Great Masonic Constitution of Frederick of Prussia and were promulgated in 1786.¹² In the end, Adam Weishaupt succeeded in merging the Order of the Illuminati with the freemasons of the English and French lodges. The influence of the Illuminati within European Freemasonry had thus grown considerably. At least, this is what the archival documents seem to prove.

¹¹ LE FORESTIER, *Les Illuminés*, p. 198.

¹² COMBY, Jean. *Să citim istoria bisericii*. București : Arhiepiscopia Romano-Catolică, 2001, p. 79. ISBN 973-9386-14-8.

The most valuable information on the increasing prestige of the Order of the Illuminati on the continent, as well as its transformation into the „spearhead” of European Freemasonry, is found in the confidential reports of Ignác Martinovics, philosopher, theologian, spy of the Viennese court and, finally, a remarkable figure of the Hungarian Jacobin movement.

Ignác Martinovics joined the secret service in the summer of 1791 when he met Franz Gotthardi, the chief of police, who entrusted him with the task of closely monitoring the secret societies of Pest, especially the Order of the Illuminati, in order to gain the emperor’s trust.¹³ This decision was also supported by the fact that Ignác Martinovics spoke six languages and, more importantly, that he became both an Illuminatus and a Freemason. According to one of the most famous reports on the Illuminati, written by Ignác Martinovics on 18th February 1792, this „Illuminatus-Freemason” duality was no longer intended to emphasise two parallel worlds, but a single, unified secret world organised in a pyramidal form.

In the 16 years since its creation, the Order of the Illuminati has managed to become a real „vanguard” of European Freemasonry. In this context, as the sources show, most of the initiatives of the Freemasons were known to the Illuminati, and the latter’s plans were also implemented with the help of the Freemasons. There was complete unity and cooperation between the top and the bottom of the „pyramid”.

The famous Hungarian Illuminatus, who was a spy for the Viennese Court, mentioned that every delegate to the Order *had to have reached the highest degree in Freemasonry and had to be considered an Illuminatus of the highest degree at the time of his admission. Those who were accepted had to visit the Masonic Lodges at the right time and find out which of the Freemasons were suitable for the Illuminati’s system of thought.*¹⁴

¹³ HERTLING, Ludwig. *Istoria bisericii*. Iași : Ars Longa, 2001, p. 423. ISBN 973-9325-69-6.

¹⁴ BENDA, Kálmán. *A magyar jakobinusok iratai*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1957, p. 592. ISBN 0059685.

For better local organisation, the elite of the Illuminati were organised into the so-called „Class of the Archonts”, who drew up various plans, often with political and anarchist intentions.¹⁵ In each major European city (Paris, London, Vienna or Berlin) a certain number of Archons were responsible for the local organisation of the Order. In the case of Austria, and therefore Hungary, there were seven archons. Their interest in this part of the Empire was great; and not by chance.

The years 1793-1794 witnessed a growing dissatisfaction with the initiatives of the Viennese Court on the part of the Hungarian enlightened and Masonic-Jacobin elite of Transylvania and Hungary - who were instrumental in drawing up the project of a federal republic within the Empire - and a large part of the political class. Francis II (1768-1835), who succeeded to the Habsburg throne after the sudden death of Leopold II (1747-1792), resisted any substantial change to the reforms, and the pro-reform wing of the nobility could no longer count on being able to push through its own proposals in the Parliament. As long as they could expect nothing from the emperor, this reformist nobility began to organise itself in secret.¹⁶

Their approach to Freemasonry and the projects of the Illuminati was also triggered by the decision of Francis II to continue his role as a fierce opponent of France and the revolutionary ideas coming from there. This was the period in which the enlightened elite reached the highest degree of radicalism, marked even by certain anarchic tendencies¹⁷ with plans for a great uprising in the interests of the democratic revolution in Belgium, the Czech Kingdom and, above all, Hungary.¹⁸

To ensure the success of this initiative, the Illuminati also set up a Propaganda Institute of the Revolution to combat political abuse, religious fanaticism, intolerance and theocratic hypocrisy.¹⁹ The

¹⁵ BENDA, A magyar jakobinusok iratai, p. 584.

¹⁶ BENDA, A magyar jakobinusok iratai, p. 584.

¹⁷ BENDA, A magyar jakobinusok iratai, p. 803.

¹⁸ BENDA, A magyar jakobinusok iratai, p. 672.

¹⁹ BENDA, A magyar jakobinusok iratai, p. 202-204.

Illuminati, who were instrumental in creating this „nucleus” of coordination, included important personalities of the time: Cardinal Gian Vincenzo Antonio Ganganelli (1705-1774) (the future Pope Clement XIV who abolished the Jesuit Order), the Prince Regent of Sweden and the Duke Charles of Brunswick (1735-1806).

The Propaganda Institute was set up in France and run by the French Illuminati, who led the Revolution, with the aim of supporting the revolts in Belgium, the Netherlands, Galicia and Hungary, as mentioned above. Another aim was to unite the grand lodges with the branches of the Church controlled by the Illuminati, to create a positive public opinion of Freemasonry among the laity and to disseminate democratic publications among the population.²⁰

The Illuminati Foederativa Project

This democratic „trend”, supported by both the Illuminati and the Freemasons, included the project of the „Foederativa Respublica”, according to which Hungary would become a federal state composed of provinces divided on a national basis.²¹ According to the previously established plan, Hungary should have been organised into as many provinces as the nations that inhabited it:

1. Hungaria (in a restricted sense) – comprising the Hungarian majority regions
2. Illiria (Dalmatia, Croatia, Slavonia)
3. Slavonica (the counties of Sáros, Szepes, Turóc, Nyitra, Trencsén, Árva)
4. Valachica (Transylvania and Banat)²².

The plan was about diversity in a great unity, or at least that was the idea of the Hungarian Masonic and Illuminati elites of Hungary and Transylvania about their great cultural and political endeavours at the end of the 18th century. The generous support and promotion of local peculiarities, or in other words, the strong consolidation of regional consciousness within the Hungarian Masonic elite, should

²⁰ BENDA, A magyar jakobinusok iratai, p. 205.

²¹ BENDA, A magyar jakobinusok iratai, p. 205.

²² BENDA, A magyar jakobinusok iratai, p. 205.

in no way hinder the idea of the great unity of the country. The whole plan is based on the principle that diversity does not divide, but complements and strengthens the overall cohesion.

In this spirit each nationality could discuss and solve its own particular problems at a local level, using its own language, customs and religion. Each province was encouraged to send a delegate to a *Congressus Generalis* at regular intervals. For a population of 8 million, 248 delegates were expected, organised in two separate chambers, meeting in a common hall under the leadership of a president elected by both chambers.

Special committees have been set up to deal with common issues, with equal representation from both chambers. The General Assembly was to be elected annually. In foreign policy, however, Hungary was to act as a single and indivisible republic.²³

As György Berzeviczy, a well-known Hungarian illuminator put it: „We must unite all those who are capable of fighting against oppression and protecting the weak, so that in the end Hungary will be united.”²⁴ Consequently, the unification of the country was a factor that should also mobilise the Illuminati and Masonic elites of all Hungary to find the best modalities to preserve and consolidate this precious principle. These modalities outlined four major currents of thought within Hungarian Freemasonry at the end of the 18th century:

1. The activities of the first group had a social and political impact. The Hungarian Masonic elites of this category, both inside and outside the Lodges (many of them on the territory of present-day Hungary), advocated the peaceful coexistence, without major disturbances, of the different social classes, denominations and nationalities.
2. The members of the second group proposed a series of social and political reforms, but under the influence of the ideas of the French Revolution, not peacefully, but by force if necessary. (Ignác Martinovics, József Hajóczy, János Laczkovics).

²³ BENDA, A magyar jakobinusok iratai, p. 205.

²⁴ ELEMÉR, Jancsó. *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században*. Cluj : Ady Endre Társaság, 1936, p. 15-17. ISBN 978-145-678-134-7.

3. A third group was the category of those who chose to fight for the unity of the country on a literary and cultural level, using their „writing pen“ as their main weapon. They advocated the development of the language and the spread of national feeling. (In addition to Ferencz Kazinczy, this is mainly the group of Hungarian Freemasons from Transylvania: György Aranka, Count János Eszterházy, János Szegedi, György Bethlen, Count László Teleki, Baron Samuel von Bruckenthal, Count Ádám Teleki, and Count György Bánffy).²⁵
4. The fourth group was a separate wing of the Freemasons. Its members were Rosicrucians who did not support the cultivation of literature or the promotion of language. Nor were they interested in philanthropy. Instead, they were devoted to science, and by practising it (medicine and alchemy) they hoped for the kind of enlightenment that would enforce fidelity to the true values of the spirit in the service of the nation.

As we have seen, the Transylvanian Masonic elite belonged to the third school of thought, and its advocacy of unity was influenced by the cultural enlightenment. They were intellectuals who, through their struggle for language and its development, came close to the nobility. The motivation was that the primary condition for the unity of the nation, as well as the basis for the flourishing of science and knowledge, was the promotion and development of language, for, it was believed that no nation could attain profound wisdom unless it had acquired all knowledge in its own language.²⁶

Transylvanian Freemasonry thus largely adopted the plan of cultivating the Hungarian language. At first, after the death of Joseph II (1741-1790), the majority of the Transylvanian Brethren returned to their plan of having a Masonic Lodge in Cluj. This Lodge was intended to polarise those members who had been initiated in Vienna, recognised its cultural importance and, on returning home, sought to use all the knowledge they had acquired in that great city

²⁵ ELEMÉR, Jancsó. A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe, p. 15-17.

²⁶ VARGA, Attila. *Elite masonice maghiare. Loja Unio din Cluj (1886-1926)*. Cluj-Napoca : Argonaut, 2010, p. 13. ISBN 978-973-109-235-5.

to awaken the national spirit. However, the efforts of the Masonic elite to open a lodge in Cluj did not yield the desired results.

In Hungary, there were three different channels through which Freemasonry managed to establish itself decisively in the course of the 18th century. There were:

1. The Western „channel of communication” - under the influence of Freemasons initiated in the capital of the Habsburg Empire, several Viennese lodges were founded in the western part of the country, and they remained loyal to the Court for a long time. The most important of these lodges was called „Hallgatagság” and was already functioning in the 1770s, with Archduke Albert as one of its members.
2. The eastern „channel of communication” - the famous lodge called „Varsó” that operated in this part of the country, founded by the French and focused on teachings of esoteric origin. It also manifested a radical position and strong anti-Habsburg opposition.²⁷
3. The southern ‚channel of communication’ - this part of the country was made up mainly of functionaries and bureaucrats of noble origin from all over the Empire. Many of them became Freemasons, and over time more and more Hungarians were admitted. In fact, thanks to the prolific work of János Draskovics and Count István Niczky, Freemasonry was better organised in Transylvania, where lodges were founded under Viennese influence. Among them were many officials initiated in Vienna, all of whom held high positions on their return home.

The central, western and southern parts of Hungary were dominated by the „Draskovics model”.²⁸ This model attempted to lay the foundations of an independent Hungarian Freemasonry by discussing, among other things, reforms of taxation, the army, trade and education. Later, the followers of János Draskovics also founded other Lodges in Bratislava, Braşov, Sibiu, Miercurea Ciuc and Timișoara, leading to the foundation of the Grand Lodge “Ad

²⁷ VARGA, *Elite masonice maghiare*, p. 13-14.

²⁸ VARGA, *Elite masonice maghiare*, p. 13-14.

Magnanimitatem” in 1775.²⁹ The first Masonic Lodge in Transylvania was founded in Braşov in 1749. It was followed by Sibiu, then by the cities mentioned above. The situation of Cluj was rather delicate because in that period the most important political centre of the province was Sibiu and the Hungarians were politically attached to this town of the Saxons.³⁰ In other words, the road to Vienna passed through Sibiu and Freemasonry established itself in the urban areas where the decisive political factors were concentrated.

Before Joseph II regulated the activity of Freemasonry in Austria with the patent of 11th December 1785, Cluj did not have strong economic or political relations with Vienna or any other important city in Hungary.³¹ The opening of a Lodge in Cluj was the initiative of Ferencz Fritsi Fekete. He was initiated at the Saint Joseph Lodge of Vienna. In 1782, he wrote a letter to the Vice-Chancellor György Bánffy, asking for his help in opening a lodge in Cluj. Bánffy sent the request to Sibiu, where a decree of foundation was issued.

But then came the decree of Joseph II in 1785, and therefore Bánffy’s request to have two lodges, one in Sibiu and the other in Cluj, was not approved. In fact, many of the local lodges were closed and the Masons were transferred to other lodges. As a result of the patent of 1782, the Sibiu Lodge suspended its activities from 31 December 1785 until 22 March 1786.

It was the time when famous Transylvanian Freemasons such as György Aranka, Professor John N. Schreyer, József Pákei, Unitarian and professor of religion, Farkas Cserey, close friend of Ferencz Kazinczy, mathematician and physicist Pál Sipos or János Gyöngyösi, Calvinist priest from Turda, tried together to receive the Cluj Lodge.

Its central figure was undoubtedly György Aranka. He maintained his relations with Ferencz Kazinczy³², who supported him in his

²⁹ VARGA, *Elite masonice maghiare*, p. 13-14.

³⁰ SCHASER, Angelika. *Reformele iozefine în Transilvania și urmările lor în viața socială. Importanța edictului de concivilitate pentru orașul Sibiu*. Sibiu : Hora, 2000, p. 192. ISBN 973-99187-6-X.

³¹ ELEMÉR, *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe*, p. 4-5.

³² ELEMÉR, *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe*, p. 4-5.

ambition to open a lodge in Transylvania and, above all, to lay the foundations of the Language Cultivation Society. Kazinczy was a native of Şimian, Bihor County, and his friendship with one of the great figures of the Transylvanian Enlightenment, Ignaz von Born - a pioneer of mineralogical and metallurgical research in the Banat - had a positive influence on the cultural projects of the Hungarian Masonic elite in Transylvania in relation to the idea of national unity.

The foundations of Hungarian cultural nationalism in Transylvania

Among the remarkable cultural projects supported by the Transylvanian Hungarian Masonic elite in the secular sphere in the 18th century, two were the real foundations for the consolidation of Transylvanian cultural nationalism. These were the *Association for the Cultivation of the Hungarian Language* and the *Association for the Publication of Manuscripts*.

The success of these associations is linked to the name of the illustrious freemason György Aranka. He had in mind the development of the Hungarian language and culture as a means of enlightening the masses. After 1790, he maintained close relations with Hungarian intellectuals in Transylvania and Hungary, most of whom were freemasons.

His rich correspondence with poets, writers and scientists of all kinds inspired him to consolidate the two associations mentioned above, but also to organise a collection of numismatics and mineralogy. In his opinion, it was more than necessary to encourage scientists to publish works that would popularise science. Scientists, especially if they were initiated into Freemasonry, had to work on the great project of enlightening and polishing the people, they had to take on the important role of cultivating the nation, of forming a vision of the identity of history. In this way, intellectuals, especially Freemasons, became the "key agents" of cultural nationalism, seeking to communicate their vision of science to a wider community.

In 1791, when György Aranka circulated the project for the establishment of the Linguistic, Historical and Scientific Society, he revealed its purpose: the cultivation of the Hungarian language, the compilation of a grammar and a dictionary, the editing of linguistic monuments, the collection of valuable documents, diplomas and memoirs, the establishment of collections of coins, metals and plants, the creation of a permanent theatre with well-trained actors, which would be useful for the culturalisation of the masses and the spreading of Enlightenment ideas³³.

In 1791 the provincial authorities discussed the proposals of Aranka and his associates, voted in favour of the establishment of the Association, but also waited for the approval of the Emperor. Under the protection of Governor György Bánffy, it was decided to establish an ad hoc association, which held its first meeting in Târgu-Mureş on 3rd December 1793.

On this occasion, György Aranka himself was elected secretary in recognition of his efforts to promote science and spread culture among the Hungarian people. Between 1793 and 1796, György Aranka and his colleagues concentrated their work in the field of linguistics, compiling a grammar and a dictionary of the Hungarian language, then they intensified the collection of rare manuscripts on the history of Transylvania, planning to open a museum and a library of encyclopaedic interest³⁴.

These efforts were rewarded with the successful publication of the Association's work in three volumes. This work was published in Sibiu. It was called *The First Publication of the Works of the Association for the Cultivation of the Hungarian Language*. Subsequently, between 1796 and 1801, the work of the members of the Association deepened in the field of research on the ancient and medieval history of Transylvania, then in the field of philosophical discussions and analysis of the economic situation of the country³⁵.

³³ CHIOREAN, Ioan et al. *Portrete mureşene*. Târgu-Mureş : bv. 1971, p. 43-46. ISBN 973-95029-6-2.

³⁴ CHIOREAN, *Portrete mureşene*, p. 43-46.

³⁵ CHIOREAN, *Portrete mureşene*, p. 43-46.

Aranka's literary and philosophical works were not of great artistic value, but they were important as the beginnings of the history of Hungarian culture in Transylvania. He is also credited with having produced the first Hungarian translation of Shakespeare's Richard III, and a volume of studies on Kant's philosophy published in 1805³⁶.

The cultivation of the language was therefore seen as a solid support for the enlightenment of the nation, especially since - it was believed at the time - the Germans were among the enlightened nations of Europe, largely due to the cultivation of their language.

This was also the reason why György Aranka and his Masonic colleagues thought that the tasks to be undertaken for this purpose should be carried out over a long period of time: cataloguing Hungarian-language publications, making translations, exchanging books, writing manuals, publishing or republishing historical works, translating literary works, compiling a suitable dictionary and grammar, and encouraging efforts to prevent prejudice and superstition.

However, György Aranka strengthened the links with the Saxon and Romanian elite in Transylvania, which is evidenced by the presence among the honorary members of the association of names of great resonance in the scientific and cultural life of the province: I. Eder, Chr. Engel or Ioan Piuariu Molnar, a famous ophthalmologist who was also a Freemason and member of the Order of the Illuminati.

The great Romanian scholar Gheorghe Șincai, a remarkable representative of the „Transylvanian School” cultural movement, was also close to this association led by György Aranka³⁷. This was a movement for the political and social emancipation of the Romanians in Transylvania. The representatives of the „Transylvanian School” cultural movement presented historical and philological arguments in support of the thesis that the Transylvanian Romanians were the direct descendants of the Roman settlers in Dacia.

³⁶ CHIOREAN, Portrete mureșene, p. 43-46.

³⁷ TÓTH, Zoltán. *Primul secol al naționalismului românesc ardelean. 1697-1792*. București : Pythagora, 1792, p. 404-405. ISBN 973-98258-4-2.

This theory is also known as Latinism. „Transylvanian School” cultural movement was part of the German Enlightenment, politically supported by the Emperor Joseph II. The difference with the French Enlightenment is that the Slavic School was not an anti-clerical movement, since the Transylvanian cultural movement originated in the Romanian Church which was united with Rome.

“The Transylvanian School” cultural movement contributed not only to the spiritual and political emancipation of the Transylvanian Romanians, but also to the emancipation of the Romanians beyond the mountains. One of the most important documents was the petition *Supplex Libellus Valachorum* (1791, 1792), a request to the Roman Emperor Leopold II to recognise the Romanian nation as part of the Grand Principality of Transylvania.

Another achievement of the “The Transylvanian School” cultural movement was the introduction of Latin spelling in Romanian, instead of Cyrillic, and the printing of the first quadrilingual dictionary of the Romanian language, the *Buda Lexicon*. The motto of the „Transylvanian School” cultural movement was „*Virtus Romana Rediviva*”, which called for the revival of the old, noble virtues in the struggle for national rights, for the Romanian language and the Catholic faith, for the unification of all Romanians in one country.

The rapprochement between the Romanian and Hungarian cultural elites in Transylvania under the auspices of the Association for the Cultivation of the Hungarian Language, founded by György Aranka, was no accident.

As in the Hungarian case, Romanian cultural nationalism was at an early stage. In this case, however, the double revelation of Roman origin and religion was the anchor that allowed for a close connection with the sphere of Western culture. The religious union of the Romanians in 1701 allowed not only the preservation of the Romanian character, social promotion, and integration into the state system, but also the acquisition of a higher level of culture³⁸.

Compared to the Hungarian case, one of the main problems of Romanian nationalism in Transylvania was the distance between

³⁸ TÓTH, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean*, p. 404-405.

the people who remained in the reality of Eastern Orthodoxy and the intelligentsia that had adopted Western forms.

The Enlightenment programme of popular education was designed to bridge the gap between the people and the intelligentsia³⁹. But the cultural and intellectual development of the 18th century did not only favour the individual value, nor the development of a real political culture.

The cultural model of the Enlightenment focused on the new values of society, in which emancipation from ignorance, the authority of the Church and love of nation and country in their sublime unity were central, and towards which the new social creed was directed. This in itself led to a general redistribution of social values, which better explained the importance of a culture that aspired to become national. Everything was now directed towards the cultivation of national consciousness, national feeling and patriotism. The main vehicle of this effort was the national language, the great symbol of unity.

All these were signs of progress towards the modern idea of the nation-state and the nation, strongly supported by the Hungarian/Transylvanian Illuminati/Masons. All this makes it easier to understand the remarkable words of the Freemason György Aranka: *The unity of a nation and the strengthening of the foundations of its prosperity depend on how its educated people win the battle for language...*

Bibliography

Edited documentary sources

BENDA, Kálmán. *A magyar jakobinusok iratai*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1957, p. 584-803. ISBN 0059685.

Collective monograph

STANCIU, Laura - GORJANU, Popa-Cosmin (ed.). *Transylvania in the Eighteenth Century. Aspects of Regional Identity*. Cluj-Napoca : MEGA Publishing House, 2013, p. 77-90 ISBN 978-606-543-348-9.

³⁹ TÓTH, Primul secol al naționalismului românesc ardelean, p. 404-405.

Books

ELEMÉR, Jancsó. *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században.* Cluj : Ady Endre Társaság, 1936, p. 4-17. ISBN 978-145-678-134-7.

CHIOREAN, Ioan et al. *Portrete mureșene.* Târgu-Mureș : bv. 1971, p. 43-46. ISBN 973-95029-6-2.

TÓTH, Zoltán. *Primul secol al naționalismului românesc ardelean. 1697-1792.* București : Pythagora, 1972, p. 404-405. ISBN 973-98258-4-2.

LE FORESTIER, R. *Les Illuminés de Bavière et la franc-maçonnerie allemande.* Paris: Hachette, 1994, p. 88-198. ISBN 978-887-252-233-2.

THUAL, François. *Géopolitique de la Franc-Maçonnerie.* Paris : Dunod, 1994, p. 22-25. ISBN. 978-210-002-365-3.

SCHASER, Angelika. *Reformele iozefine în Transilvania și urmările lor în viața socială. Importanța edictului de concivilitate pentru orașul Sibiu.* Sibiu : Hora, 2000, p. 192. ISBN 973-99187-6-X.

COMBY, Jean. *Să citim istoria bisericii.* București : Arhiepiscopia Romano-Catolică, 2001, p. 79. ISBN 973-9386-14-8.

HERTLING, Ludwig. *Istoria bisericii.* Iași : Ars Longa, 2001, p. 423. ISBN 973-9325-69-6.

VARGA, Attila. *Elite masonice maghiare. Loja Unio din Cluj (1886-1926).* Cluj-Napoca : Argonaut, 2010, p. 13-14. ISBN 978-973-109-235-5.

Vojenský pilot Aladár Lipták a jeho služba v rakúsko-uhorskom letectve

JURAJ ČERVENKA

Military pilot Aladár Lipták and his service in the Austro-Hungarian Air Force

Abstract: The article explores the military career of Aladar Lipták from Spišská Nová Ves, a pilot in the Austro-Hungarian Air Force during World War I. Lipták served in several air units during the war, spending most of his time in the *Flik 8* (later *Flik 8D*) unit, which operated on the Russian and Italian battlefields. Based on archival documents, especially *Flik 4* and *Flik 8* reports, we can recreate not only the service of this little-known figure of Slovak military history, but also the operation of the aviation units, which mainly focused on aerial reconnaissance and observation, artillery fire control and direct ground support.

Keywords: World War 1, Austro-Hungarian Air Force, aerial operations, reconnaissance, bombing, Russian front, Italian front

V rakúsko-uhorskom armádnom letectve slúžili počas prvej svetovej vojny desiatky letcov z územia dnešnej Slovenskej republiky – či už v pozícii pilotov alebo leteckých pozorovateľov.¹ Patril k nim aj spišskonovoveský rodák *Offiziersstellvertreter Feldpilot* (dôstojnícky zástupca poľný pilot) Aladár Lipták, výnimočný najmä dĺžkou jeho služby v c. a k. letectve. „*Lipták sa nachádza nepretržite v poli od februára 1915, doteraz znamenite plnil službu na srbskom, talianskom-sočskom a tirolskom a tiež na ruskom fronte. V rámci leteckej služby vykonal 108 bojových letov,*“ písalo sa v žiadosti o povýšenie Aladára Liptáka zo začiatku augusta 1917.² Špecifiká rakúsko-

¹ Doteraz dokážeme identifikovať približne 80 príslušníkov leteckého personálu rakúsko-uhorských *k. u. k. Luftfahrtruppen*, prípadne im predchádzajúcom *k. u. k. Luftschifferabteilung*, z územia dnešnej Slovenskej republiky, prípadne slovenskej etnicity. Pozri napr.: ČERVENKA, Juraj. *Lietali pod vlajkou monarchie. Rakúsko-uhorskí vojenski letci z územia Slovenka v rokoch 1914 – 1918*. Martin : Matica slovenská, 2020, 192 s.

² Österreichisches Staatsarchiv / Kriegsarchiv Wien – Luftfahrtruppen (ďalej ÖStA / KAW-LFT), Karton 28, Personalakten, OffzStv. Aladar Liptak. Beförderungseingabe Liptak, Feldpost 388/II, am 2/8 1917.

uhorskej leteckej vojenskej služby v rôznych častiach Európy počas prvej svetovej vojny si dokážeme čiastočne priblížiť aj vďaka tejto takmer neznámej postave slovenskej vojenskej histórie.

Aladár Lipták sa narodil 25. marca 1893 v Spišskej Novej Vsi.³ Jeho domovským vojenským útvarom bol peší pluk č. 34 z Košíc.⁴ Jeden z jeho osobných armádnych dokumentov uvádza, že slovom a písmom ovládal nemecký, maďarský a poľský jazyk.⁵ Ako príslušník rakúsko-uhorského letectva bol vedený už v prvých mesiacoch vojny, konkrétne slúžil v leteckej jednotke *Flik 12 (Fliegerkompagnie)* umiestnenej na letisku Fischamend pri Viedni, ktorá v tom čase však plnila iba cvičné úlohy.⁶

V leteckej jednotke *Flik 4* na srbskom a sočskom fronte

Od apríla 1915 do novembra 1915 patril Lipták k príslušníkom jednotky *Flik 4* – tá bola do konca mája 1915 umiestnená na srbskom fronte, konkrétne na letisku Karansebes (dnes Caransebeş v Rumunsku).⁷ V čase Liptákovej služby vo *Fliku 4* bol jeho veliteľom

³ Podľa matričných údajov sa Aladárov otec volal Jozef Lipták, pochádzal z obce Kravany (okres Poprad) a pracoval ako stolár, matka Juliana Kaczvinská pochádzala zo Spišskej Novej Vsi. Vo vojenských spisoch sa tiež uvádza rok narodenia 1889, pravdepodobne ide o chybný údaj. Novinové správy z čias prvej svetovej vojny letca opakovane spomínali ako rodáka zo Spišskej Novej Vsi a matričné záznamy uvádzajú medzi rodákmi zo Spišskej Novej Vsi jedine Aladára Jozefa Liptáka narodeného 25. marca 1893 a pokrsteného 4. apríla 1893. Lipták bol rímskokatolíckeho vierovyznania. Dostupné na internete: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRQB-455?i=433&cc=1554443&per_sonaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AKZS5-L9F [cit. 7.9.2023]

⁴ Lipták bol odvedený v roku 1912. ÖStA/KAW-LFT, Karton 28, Personalakten, OffzStv. Aladar Liptak. Beförderungseingabe Feldpilot Stabsfeldwebel Liptak, 31 Juli 1917. VEINFURTER, Robert. *Das Fliegende Personal der k.u.k. Fliegerkompagnien im Ersten Weltkrieg*. Wien : Österreichische Flugzeug Historiker, 2017, s. 299.

⁵ ÖStA/KAW-LFT, Karton 28, Personalakten, OffzStv. Aladar Liptak. Beförderungseingabe, Feldpilot Stabsfeldwebel Liptak, 31 Juli 1917.

⁶ Jednotka *Flik 12* bola od druhej polovice mája 1915 dislokovaná na talianskom fronte. Lipták získal k 1. marcu 1915 hodnosť *Korporal* (desiatnik). ÖStA/KAW-LFT, Karton 141, Monatsberichte, Flik 11-20. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 12, Fischamend, am 4. April 1915. ÖStA/KAW-LFT, Karton 28, Personalakten, OffzStv. Aladar Liptak. Beförderungseingabe, Feldpilot Stabsfeldwebel Liptak, 31 Juli 1917.

⁷ ALBRICH, Thomas – HAGEN, Nikolaus. *Österreich-Ungarns Fliegerasse im Ersten Weltkrieg 1914 – 1918*. Innsbruck : Universitätsverlag Wagner, 2019, s. 35.

Hauptmann (obdoba hodnosti kapitán) *Feldpilot* Matthias Bernath.⁸ Už 18. apríla 1915 mal *Korporal* Lipták haváriu, poškodený stroj bol následne prevezený do dielni v Segedíne.⁹ Ešte v čase svojej služby na srbskom fronte, v máji 1915, získal *Zugsführer* (čatár) Aladár Lipták titul *Feldpilot*, podmienkou tohto udelenia bolo absolvovanie určitého množstva bojových letov – v prípade Liptáka išlo o dva prieskumné lety s pozorovateľom *Oberleutnantom* (nadporučikom) Romanom Florerom nad Prahovom a Kladovom pri rieke Dunaj (dnes Srbsko).¹⁰

O priebehu týchto letov v ranných hodinách napovedá aj žiadosť o udelenie Striebornej medaily za statočnosť I. triedy pre Aladára Liptáka. „9. mája počas letu v eskadre do Prahaova pokračoval, aj napriek prehriatiu motora z dôvodu pokrytia chladiča vodným kameňom a následnej straty prieskumnej výšky na 400 m, otočil sa naspäť až na priamy rozkaz dôstojníka pozorovateľa pri Brza Palanke. 8. mája viedol svoje lietadlo nad prekladiskom v Prahaove, napriek minimálnej viditeľnosti, tak obratne, že pozorovateľ dôstojník zasiahol zápalnou bombou vlečnú loď,“ pričom veliteľ Bernath svojho podriadeného uvádzal ako „mladého, ale veľmi

⁸ Bernath sa narodil 23. novembra 1882 v Šagu v dnešnom Rumunsku. Jednotke *Flik 4* velil od začiatku prvej svetovej vojny, už počas prvých mesiacov na srbskom fronte sa spomínalo jeho niekoľko zaujímavých letov – 22. septembra 1914 dokázal s nepriateľskou paľbou poškodeným lietadlom hladko pristáť na letisku, neskôr trikrát núdzovo pristál, no znova dokázal vzlietnuť. Bernathovi patrilo významné prvenstvo – v novembri 1915 dostal *Flik 4* do výzbroje dva stroje Fokker A.III, určené výlučne na stíhanie, a 25. novembra 1915 sa veliteľ jednotky v lietadle Fokker A.III 03.51 spolupodieľal na zostrele talianskeho stroja Farman západne od Lucinica pri rieke Soča. Išlo o prvý rakúsko-uhorský zostrel so stíhačkou. V polovici mája 1916 bol Matthias Bernath ťažko zranený pri leteckej nehode, koncom júna 1916 ukončil frontovú leteckú službu. Na konte mal minimálne 62 bojových letov a 12 leteckých bojov. ÖStA/KAW-LFT, Karton 10, Personalakten, Hptm. Matthias Bernath. MEINDL, Karl. *Die Luftsiege der k.u.k. Luftfahrtruppen. Italienische Front 1915 – 1916*. Wien : Selbstverlag, 2003, s. 12.

⁹ ÖStA/KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. Meldung 18/4 1915.

¹⁰ Prvý let trval 3 a pol hodiny, druhý asi 4 hodiny. Hodnosť *Zugsführer* získal Lipták k 1. máju 1915. ÖStA/KAW-LFT, Karton 28, Personalakten, OffzStv. Aladar Liptak. Verzeichnis über die im Monate Mai 1915 – November 1915 durchgeführten Flüge, Flugzeugführer: Zgfr. Aladar Liptak. Telegramm aus karansebes, abgesendet am 11/5 1915. Beförderungseingabe, Feldpilot Stabsfeldwebel Liptak, 31 Juli 1917.

odvážneho a schopného pilota“.¹¹ Ešte konkrétnejšie opisuje Liptákov let z 8. mája 1915 hlásenie . „Pri Davidovaci parník. Pri Kladove parník a dve vlečné lode. Pri Brza Palanke parník hore prúdom. Pri Prahove kotvilo asi 25 vlečných lodí a dva parníky. Pred dosiahnutím Prahova sa jeden parník plavil zo srbského na rumunský breh. Pri Radujevaci jeden parník hore prúdom. Jednu vlečnú loď trafila zápalná bomba... V Prahove asi dva prápory vojakov, bolo na nich zhodených 100 šípov, 100 šípov aj na prekladisko. Pri Prahove a Brza Palanke bolo lietadlo silne ostrelované delostrelectvom, zdanlivo staré delá s veľkou tvorbou dymu. Na brehu juhozápadne od Brza Palanky zemný val,“ podal správu Oberleutnant Florer.¹² Na spomínanom lete v eskadre sa 9. mája 1915 zúčastnili osádky troch lietadiel, rakúsko-uhorskí letci bombardovali barakový tábor či prekladisko v Prahove, Florer zhodil bomby na dvojicu riečnych plavidiel pri Kladove.¹³ No aj na srbskom fronte, tak ako na každom bojisku prvej svetovej vojny, marilo počasia letcom plány, krátko popoludní 17. mája 1915 Lipták a Oberleutnant Oskar Lestin štartovali za účelom fotograficko-prieskumného letu nad oblasťou južne od Tekije a vrchom Bacija, po asi polhodine však z dôvodu silného vetra pristáli naspäť na letisku. O asi dve hodiny neskôr štart zopakovali, znova sa však vrátili.¹⁴

V súvislosti so zapojením sa Talianska do vojnového konfliktu a vznikom nového frontu jednotka *Flik 4* začiatkom júna 1915 posilnila letecké jednotky na talianskom, presnejšie sočskom fronte.¹⁵ Podliehala rakúsko-uhorskému XVI. zboru, krátko bola dislokovaná v Ľubľane a od 13. júna 1915 na letisku v Aisovizze (dnes Ajševica v Slovinsku). Správy o presune jednotky uvádzajú

¹¹ Belohnungsantrag: Aladar Lipták, 10. 5. 1915. Za poskytnutie kópie dokumentu ďakujeme maďarskému historikovi Zoltánovi Czirákovovi.

¹² ÖStA / KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. Telegramm – Armeekmdo – Pétervárad, 8/5 1915.

¹³ ÖStA / KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. Meldung 9/8 1915.

¹⁴ ÖStA / KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. Meldung 17/5 1915.

¹⁵ Medzinárodné dianie pozorne sledovali aj letci, v denných hláseniach *Fliku 4* sa dá nájsť aj nasledujúci zápis: „Situácia v Taliansku veľmi napätá, talianske ministerstvo vojny pri kráľovi. V Rumunsku rozdeľujú ročníky narukované v rokoch 1890 – 1915.“ ÖStA / KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. Meldung 23/5 1915. HAUKE, Erwin – SCHROEDER, Walter – TÖTSCHINGER, Bernard. *Die Flugzeuge der k.u.k. Luftfahrtruppe und Seeflieger 1914 – 1918*. Graz : H. Weishaupt Verlag, 1988, s. 136.

aj jej pozemné vybavenie, napr. na prepravu dvoch rozložených lietadiel (Lloyd 41.07 a Rumpler 02.23), ich trupových častí a krídel, bolo potrebných 8 vozov a 16 koní. Kolóna 36 vozov a 72 koní so 63 mužmi ďalej prepravovala muníciu, pohonné jednotky a iný materiál. Dôstojnícku batožinu a kancelársky materiál previezlo nákladné auto.¹⁶ Osádky *Fliku 4* spočiatku v novom prostredí zalietavali zmontované stroje. Na začiatku prvej bitky na Soči, 23. júna 1915, mala jednotka vo výbave jeden stroj typu Rumpler B.I a tri lietadlá typu Lloyd C.I.¹⁷

Aladár Lipták absolvoval na sočskom fronte, ako pilot *Fliku 4*, celkovo 24 bojových letov, predovšetkým prieskumných, v menšej miere zameraných na rádiové navádzanie delostrelectva. S výnimkou troch prípadov boli hodnotené ako úspešné. Jednotka mala svoje presné operačné územné vymedzenie, napr. podľa nariadenia z 22. augusta 1915 vykonávala prieskum a navádzanie delostreleckej paľby na frontovom úseku XVI. zboru a severnom úseku VII. zboru, konkrétne nad údolím Soče a priestorom Gradisca – Cividale – Udine – Palmanova – Gradisca. Letci mali svoju pozornosť zameriavať na cestné komunikácie a železnicu Udine – Cormons.¹⁸

Ďalej sa tiež stávalo, že sa pilot po štarte musel z dôvodu technickej poruchy vrátiť naspäť na letisko, napr. Lipták a *Oberleutnant* Lestin vzlietli predpoludním 5. júna 1915, vo výške asi 200 m začal z motora stroja Lloyd C.I vychádzať biely dym, po štvrthodine preto pilot pristál na domovskom letisku. Príčinou poruchy bolo zlé tesnenie čerpadla. Približne na poludnie dostali letci *Fliku 4* rozkaz detailného leteckého prieskumu talianskych delostreleckých pozícií západne od Tolmeinu (dnes Tolmin v Slovinsku), krátko po piatej hodine síce Lipták a Lestin znova vzlietli, o štvrt hodinu neskôr boli naspäť, keďže poveternostné

¹⁶ ÖStA/KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. I. – II. Transport, 11. Juni 1915.

¹⁷ MEINDL, Die Luftsiege der k.u.k. Luftfahrtruppen. Italienische Front 1915 – 1916, s. 110.

¹⁸ ÖStA/KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. Fliegeraufklärung – Raumzuweisung, 22. August 1915.

podmienky boli na letecký prieskum nevhodné.¹⁹ Prvou bojovou a zároveň i najdlhšou (letový čas 3 hodiny) Liptákovou misiou, ako pilota *Fliku 4* na sočskom fronte, bol prieskumný let 6. júna 1915 v stroji typu Lloyd C.I nad oblasťou Cividale a vrchu Krn, teda nad dnešným taliansko-slovinským pohraničím, pozorovateľom bol *Oberleutnant* Lestin. Rakúsko-uhorskí letci síce evidovali dva pochodujuce talianske prápory a vojenský trén, vojenské tábory či dvojicu delostreleckých batérií, let sa však skončil haváriou. „Z dôvodu roztrhnutia smerového kormidla stroj núdzovo pristál pri Cernizze (Črniče v dnešnom Slovinsku – pozn. autora). Stroj je úplne rozbitý. Pilot a pozorovateľ bez zranení. Prosím upovedomiť Fliegerkompagnie 4,“ píše sa v telegrame *Oberleutnanta* Lestina zo 6. júna 1915, pričom Lestin a Lipták sa ešte v ten deň večer stretli s vyslanými príslušníkmi svojej jednotky.²⁰

Prvé rádiové navádzanie paľby absolvoval Aladár Lipták 27. júna 1915 nad oblasťou St. Florian (dnes talianske San Floriano del Collio), v lietadle Rumpler 02.23 s ním sedel práve veliteľ Bernath. Lipták sa zúčastnil aj na rannom bombardovaní talianskeho letiska pri Manzane juhovýchodne od Udine 10. júla 1915. Nálet vykonali osádky štyroch lietadiel, Lipták ovládal stroj Lloyd C.I 41.11. „Bomby zhodili nasledovne: 3 bomby po 20 kg na brigádu južne od Cormonsu, 2 bomby po 10 kg na pluk južne od Spessy, 1 bomba s hmotnosťou 20 kg a 2 bomby po 10 kg na letisko S. Giovanni, 2 bomby po 10 kg na trén pri Subide a 2 bomby po 10 kg na delostrelecké postavenie južne od Morara – všetko karbonitové bomby. Brigáda južne od Cormonsu, pluk pri Spesse a nepriateľská frontová línia juhozápadne od Lucinica boli ostreľované guľometmi. Menšie bomby po 2 a štvrt' kg boli zhodené na rôzne sklady. Naše štyri lietadlá boli ostro ostreľované delom na Mt. Quarin, ktoré chránilo balón, no s malým úspechom. Lietadlá dostali po 2 až 5 zásahoch. Všetky bomby explodovali,“ uvádza správa z 10. júla 1915.²¹ Výstižným obrazom situácie môže byť i pozorovanie z 2. augusta 1915, keď bol Liptákov pozorovateľ *Oberleutnant* Leo

¹⁹ ÖStA/KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. Meldung 5/6 1915.

²⁰ ÖStA/KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. Telegramm aus Cernizza 156 6/6 1/16 n, Meldung 6/6 1915.

²¹ ÖStA/KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. Meldung 10/7 1915.

Bisče. V hlásení sa nachádzajú zmienky o dvoch odstrelených mostoch cez Soču pri Plave, silných postaveniach medzi kótami 345 a 376, viacerých vojenských zoskupeniach, vozových kolónach či vojenských táboroch, pričom Bisče zo stroja 41.09 zhodil dve bomby.²² Počas posledného letu, popoludní 24. októbra 1915, Lipták so strojom Albatros B.I 24.11 neúspešne útočil pri Cormonse na taliansky pozorovací balón.²³ Pozorovateľ *Oberleutnant* Belizar Suput bol vyzbrojený guľometom a zápalnou muníciou, keď sa však letci priblížili, balón bol urýchlene stiahnutý, tak ako aj ďalší pri blízkom St. Floriane.²⁴

O náročnosti leteckej služby napovedá aj taliansky nálet na letisko v Aisovizze 20. augusta 1915, podľa údajov jednotky *Flik 4* zhodila dvojica bombardérov Caproni o siedmej hodine ráno 26 bômb. Útok škody nespôsobil, nepriateľské lietadlá nad letiskom „*pokojne krúžili*“, keďže neboli zo zeme ostreľované.²⁵ Ďalším príkladom môže byť telegram z konca augusta 1915, keď sa Lipták niekoľko týždňov liečil zo zápalu stredného ucha a nervovej slabosti.²⁶ Azda i preto dokument zo septembra 1915 už nevyznieva tak pozitívne, ako Bernathovo hodnotenie spred niekoľkých mesiacov. Šéfpilot *Fliku 4* *Oberleutnant* Hassan Riza Effendi (Adolf) Pieler uvádzal Liptáka, jedného z piatich pilotov jednotky, ako „*veľmi nervózneho*“.²⁷

²² ÖStA/KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. Meldung 2/8 1915.

²³ ÖStA/KAW-LFT, Karton 28, Personalakten, OffzStv. Aladar Liptak. Verzeichnis über die im Monate Mai 1915 – November 1915 durchgeführten Flüge, Flugzeugführer: Zgfr. Aladar Liptak.

²⁴ Útoky na pozorovacie balóny už v tom čase patrili k známym výjavom na vojnovéj oblohe – na jeden v stroji Albatros B.I 24.17 útočila pri Chioprise, juhovýchodne od Udine, ďalšia osádka *Fliku 4* – *Hauptmann* Matthias Bernath a *Oberleutnant* Karl Benedek, pozorovateľov guľomet sa však zasekol. ÖStA/KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. Meldung 24/10 1915.

²⁵ Talianske zdroje vysvetľujú, že dvojica bombardérov Caproni (čísla 478 a 480) bola z 1. letky (*1^a Squadriglia*) z letiska pri Pordenone, pričom osádka každého stroja zhodila po 12 bômb. Spomínajú však intenzívnu protiletadlovú paľbu. GENTILLI, Roberto – VARRIALE, Paolo. *I Reparti dell' aviazione italiana nella Grande Guerra*. Roma : Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell' Aeronautica, 1999, s. 77. ÖStA/KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. Meldung 20/8 1915.

²⁶ ÖStA/KAW-LFT, Karton 28, Personalakten, OffzStv. Aladar Liptak. Telegramm aus Laibach 463, 30/8 1915.

²⁷ Dôstojník s exotickým menom, ktoré sa uvádza aj v dobových hláseniach, sa volal

Pieler vo svojej správe o pohotovosti *Fliku* 4 z 10. septembra 1915 uvádzal tiež viaceré reálie o leteckej vojne v úvodných fázach konfliktu na sočskom fronte – napr., že nepriateľ letisko v Aisovizze päťkrát bombardoval, no bez významnejšieho účinku. Keďže sa talianske lietadlá pohybovali vo výške 2 500 – 3 000 m, bolo nemožné, s existujúcou rakúsko-uhorskou leteckou technikou, voči nim zasiahnuť. Podľa Pieleru mali Taliani výraznú vzdušnú prevahu, tento dôstojník sám evidoval na opačnej strane frontovej línie 55 – 60 hangárov a letiskových stanov. Pieler tiež spomínal potrebu navýšiť lietajúci personál jednotky o jedného či dvoch pozorovateľov a jedného pilota či veľké zaťaženie osádok *Fliku* 4, preto pokladal 14-dňovú dovolenku na zotavenie za nedostatočnú.²⁸

O pár dní neskôr, 13. septembra 1915, dosiahli rakúsko-uhorskí letci vôbec prvé oficiálne uznané víťazstvo v leteckom boji na talianskom fronte – podarilo sa to osádke stroja Albatros B.I 24.10 v zložení *Oberleutnant Feldpilot* Pieler a *Oberleutnant* Roman Florer, pričom pozorovateľ vyzbrojený iba pištoľou zahnal taliansky stroj typu Nieuport Ni.10.²⁹ V druhej polovici októbra 1915, teda v čase talianskej ofenzívy známej ako tretia bitka na Soči a v čase, keď ešte Lipták patril k pilotom *Fliku* 4, mala jednotka vo výbave šesť prieskumných strojov typu Albatros B.I série 24 a jeden Rumpler B.I.³⁰ Pieler v spomínanej správe opisoval, ako sa stroje Albatros B.I často vracali poškodené nepriateľskou paľbou, aj preto, že ochranný pancier mali iba na spodnej strane trupu.³¹ Od novembra 1915 bol

Adolf Pieler. Pochádzal z Bratislavy, od septembra 1914 slúžil v „balkánskom“ *Fliku* 6, od konca leta 1915 patril k príslušníkom *Fliku* 4. Zomrel 26. novembra 1915 na následky ťažkých zranení, ktoré utrpel pri leteckej nehode na letisku Aisovizza dva dni predtým. MEINDL, Karl. Feldpilot Oblt. Hassan Riza Effendi Pieler. In ÖFH Nachrichten, 2016/1, s. 4-9.

²⁸ Pieler videl nedostatky aj v ďalšom pilotovi – mladom *Korporalovi* Johannovi Némethovi, ktorý mal už pri menších nárazoch vetra žalúdočné ťažkosti a nemohol potom lietať. ÖStA/KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. Meldung, Schlagfertigkeit der Kompagnie, 10. September 1915.

²⁹ V spomínanom talianskom lietadle Nieuport Ni.10 sedel *tenente* Francesco Baracca – neskôr najúspešnejší taliansky stíhač pilot prvej svetovej vojny.

³⁰ MEINDL, Die Luftsiege der k.u.k. Luftfahrtruppen. Italienische Front 1915 – 1916, s. 112.

³¹ Pieler navrhoval pridať pancier aj po stranách trupu, takéto navýšenie hmotnosti

Lipták vedený ako letecký inštruktor, následne pôsobil v cvičnej leteckej jednotke *Flek 7 (Fliegerersatzkompagnie)* umiestnenej vo Viedenskom Novom Meste a od januára 1916 v Parndorfe.³²

Bojové lety Aladára Liptáka – pilota *Fliku 4*³³

Dátum	Dĺžka trvania	Účel	Lokalita	Číslo lietadla	Úspešnosť
8. 5. 1915	4 h	prieskum	Prahovo – Kladovo	R20	áno
9. 5. 1915	3 h 30 min	prieskum	Prahovo – Kladovo	R19	áno
6. 6. 1915	3 h	prieskum	Cividale – Krn	L06	áno
19. 6. 1915	1 h 15 min	prieskum	Gorica – Monfalcone – Cormons	41.10	áno
23. 6. 1915	1 h	prieskum	Gorica – Monfalcone – Cormons – Korada	L10	áno
27. 6. 1915	1 h 15 min	rádiové navádzanie	St. Florian	02.23	áno
1. 7. 1915	1 h	rádiové navádzanie	St. Florian	41.07	nie
4. 7. 1915	1 h	prieskum	Fogliano – Monfalcone	41.10	áno

lietadla by podľa neho nemalo negatívny vplyv na stúpavosť. ÖStA/KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. Meldung, Schlagfertigkeit der Kompagnie, 10. September 1915.

³² Odznak poľného pilota (*Feldpilotenabzeichen*) získal Aladár Lipták v máji 1916, o čom s odstupom niekoľkých mesiacov informovala aj tlač. VEINFURTER, Das Fliegende, s. 33, 51. Der Kaiser hat ernannt. In *Grazer Tagblatt*, 11. marca 1917, roč. 27, č. 69, s. 15.

³³ ÖStA/KAW-LFT, Karton 28, Personalakten, OffzStv. Aladar Liptak. Verzeichnis über die im Monate Mai 1915 – November 1915 durchgeführten Flüge, Flugzeugführer: Zgfr. Aladar Liptak. ÖStA/KAW-LFT, Karton 136, Fliegerkompagnie Nr. 4. Meldungen 1915.

7. 7. 1915	1 h 25 min	rádiové navádzanie	neidentifikovaná	41.11	áno
10. 7. 1915	1 h	bombardovanie	San Giovanni	41.11	áno
13. 7. 1915	1 h	rádiové navádzanie	neidentifikovaná poloha batérie	41.07	nie
15. 7. 1915	1 h 20 min	rádiové navádzanie	Cormons	41.07	áno
17. 7. 1915	1 h 30 min	prieskum	západne od Gorice	41.09	áno
22. 7. 1915	1 h 10 min	prieskum	San Lorenzo	41.09	áno
1. 8. 1915	1 h	prieskum	Gorica – Plava (Plave) – Vipulzano (Vipolže)	41.09	áno
2. 8. 1915	1 h 20 min	prieskum	Gorica – Plava – Korada	41.09	áno
5. 8. 1915	1 h	prieskum	Mt. Fontine – Medea – Korada	41.09	áno
8. 8. 1915	1 h 10 min	prieskum	záložný priestor	41.09	áno
11. 8. 1915	1 h 15 min	prieskum	Cervignano – Cormons	41.09	áno
13. 8. 1915	1 h 25 min	rádiové navádzanie	kóta 290	02.23	áno
15. 8. 1915	1 h 30 min	rádiové navádzanie	batéria pri Quisse	41.09	áno
27. 8. 1915	2 h 10 min	prieskum	Udine – San Giovanni	02.23	áno
11. 10. 1915	1 h 25 min	prieskum	Palmanova – Udine – Cividale	24.11	áno

17. 10. 1915	1 h 45 min	prieskum	Palmanova – Cividale – Plava	24.11	áno
21. 10. 1915	1 h 45 min	prieskum	nepria- teľské ba- térie	24.11	áno
24. 10. 1915	1 h 30 min	prieskum	útok na balón	24.11	nie

V leteckej jednotke *Flik 8* v južnom Tirolsku

Napokon 1. apríla 1916 *Feldwebel* (šikovateľ) *Feldpilot* Aladár Lipták posilnil personálny stav *Fliku 8*, pričom príslušníkom tejto jednotky zostal až do júna 1918.³⁴ V čase Liptákovho príchodu bol *Flik 8* dislokovaný na letisku v Pergine na juhotirolskom úseku frontu, kam sa jednotka v polovici marca 1916, napriek zúriacej piatej bitke na Soči, presunula zo základne Haidenschaft (dnes Ajdovščina v Slovinsku) na sočskom fronte. Veliteľom jednotky bol *Rittmeister* (obdoba hodnosti kapitán) *Feldpilot* Georg von Lehmann, rodák z haličského mesta Bochnia (v dnešnom Poľsku, 40 km východne od Krakova), ktorý však po prvej svetovej vojne strávil podstatnú časť života na Slovensku.³⁵ Vo *Fliku 8* v tom čase

³⁴ Hodnosť *Feldwebel* získal k 1. decembru 1915. ÖStA/KAW-LFT, Karton 28, Personalakten, OffzStv. Aladar Liptak. Beförderungseingabe, *Feldpilot* Stabsfeldwebel Liptak, 31 Juli 1917.

³⁵ Georg von Lehmann, uvádzaný aj so šľachtickým predikátom ako Georg Edler von Lehmann, získal pilotný diplom už v roku 1913, od začiatku vojny slúžil vo *Fliku 11*. Po dobytí pevnosti v Przemysli v marci 1915 veľká časť jednotky skončila v ruskom zajatí, Georg von Lehmann však dokázal pred Rusmi včas odletieť a následne sa stal veliteľom znova zriadenej jednotky *Flik 11*. Od decembra 1915 velil *Fliku 8*. Na konte mal viac než 90 bojových letov, mnohé výstížne vykresľujú nasadenie *Fliku 8* v čase prítomnosti Aladára Liptáka v jednotke. Napr. 16. mája 1916 absolvoval bombardovací let nad Trevisom, v júni a v júli 1916 prieskumné lety nad Suganským údolím, Primolanom, Galliom, Asiagom, Bassanom del Grappa, Trevisom, vrchom Monte Lisser, Schiom, Vicenzou, San Martinom di Castrozza či Predazzom. Aj v prípade jeho letov nad ruským frontom mali prevahu prieskumné lety a fotograficko-prieskumné lety, v menšej miere bombardovacie lety, rádiové lety, skúšobné lety či vzdušná podpora pechoty. Môžeme spomenúť fotograficko-prieskumný let nad oblasťou Zborova a Olejowa (Oliiva) 6. septembra 1916, bombardovanie Cebrowa (Cebriva) 20. septembra 1916, fotografovanie kráterov po

slúžilo viacero osobností rakúsko-uhorského letectva. Krátko pred Liptákovým príchodom, 18. februára 1916, sa aj osádka *Fliku 8* zúčastnila na leteckom boji proti talianskym bombardérom Caproni, ktoré v rámci odvetnej akcie za rakúsko-uhorský letecký útok na Miláno bombardovali Ľubľanu. Na zostrelení jedného z útočiacich talianskych strojov sa podieľalo až 12 letcov, z toho štyria z *Fliku 8*.³⁶ Najvýznamnejším z nich bol zrejme *Oberleutnant* Wedige von Froreich, ktorý napokon počas prvej svetovej vojny vybojoval až päť potvrdených víťazstiev.³⁷ Do histórie rakúsko-uhorského letectva sa zapísal aj technický dôstojník *Fliku 8* *Leutnant in der Reserve* (poručík v zálohe) Otto Bernatzik, ktorý bol známy inovátor leteckej techniky a vynálezca synchronizačného zariadenia pre dopredu strieľajúci guľomet, ktorý obsluhoval pilot.³⁸ Tri stroje *Fliku 8* bombardovali ráno 27. marca 1916 železničný most pri Susegane, v rámci hromadného náletu na strategicky dôležité železničné mosty cez rieku Piava, v jednom sedel aj Georg von Lehmann.³⁹

výbuchoch pri Zwyzyne (Zvyžene) 13. februára 1917, bombardovanie Radziwillowa (Radyvyľiva) 13. marca 1917, bombardovanie Jaziernej (Ozernej) 20. júna 1917, nočný let a bombardovanie železničnej stanice v Brodeku 8. júla 1917 či bombardovanie oblasti Lanovcy (Lanivci) 3. novembra 1917. Jeho poslednou bojovou misou, ako príslušníka *Fliku 8*, bol fotograficko-prieskumný let nad Col Moschin v oblasti Monte Grappa 16. marca 1918. Vo februári 1918 sa stal štábnym dôstojníkom letectva 11. armády a neskôr sa vrátil do domovského hulánskeho pluku č. 4. Životné osudy tohto veterána rakúsko-uhorského letectva napokon zaviali na západné Slovensko, zomrel v roku 1966 v Modre, pochovaný je na cintoríne v Modre. ÖStA/KAW-LFT, Karton 27, Personalakten, Rittm. Georg von Lehmann.

³⁶ Išlo o letcov *Feldweibel Feldpilot* Josef Cagášek a *Kadett in der Reserve* Viktor Wittek (lietadlo Aviatik B.II 34.26) a *Oberleutnant Feldpilot* Wedige von Froreich a *Kadett in der Reserve* Richard Maurig von Sarnfeld (lietadlo Fokker M 10 03.22). MEINDL, Karl. Die Luftsiege der k.u.k. Luftfahrtruppen. Italienische Front 1915 – 1916, s. 21.

³⁷ *Rittmeister* Wedige von Froreich sa narodil v Terezíne, bol však etnický Nemeč. Od júna 1916 velil jednotke *Flik 30* (ruský front), od júna 1917 stíhaciemu *Fliku 51J* (taliansky front) a napokon od marca 1918 bombardovaciemu *Fliku 103G* (taliansky front). Zahynul v júni 1920 pri leteckej nehode na viedenskom letisku Aspern. ÖStA/KAW-LFT, Karton 12, Personalakten, Rittm. Wedige von Froreich.

³⁸ VEINFURTER, s. 260.

³⁹ Na nálete na tri mosty (pri Susegane, Ponte di Piave a San Donà di Piave) a súčasnom útoku na muničný sklad vo Verone sa zúčastnili osádka vyše 80 lietadiel jednotiek z južného Tirolska, jednotiek zo sočského frontu a námorného letectva zo základní v Terste a Pule. PENZ, Gerald. Der Fliegerangriff auf die

V polovici mája 1916, teda na začiatku neúspešnej rakúsko-uhorskej juhotirolskej jarnej ofenzívy známej aj ako trestná expedícia (*Strafexpedition*), používal *Flik 8* tri stroje Lohner B.VII série 17 a dve lietadlá typu Hansa-Brandenburg C.I (Ph) série 26.⁴⁰ Ďalšie víťazstvo *Fliku 8* znova dosiahla zohratá dvojica Cagášek-Wittek v stroji Hansa-Brandenburg C.I (Ph) 26.30 vyzbrojenom dvojicou guľometov Schwarzlose M 7/12, z toho práve jedným so synchronizačným zariadením systému Bernatzik – ich zostrel talianskeho prieskumného stroja Farman juhozápadne od Ospedaletta z 3. júla 1916 spomínala, na základe oficiálnej armádnej správy i denná tlač.⁴¹ Obaja letci talianskej 28. letky zahynuli – pilot *sottotenente* (poručík) Ugo Niutta a pozorovateľ *tenente* (nadporučík) Cesare Franceschini. Následne Niutta posmrtné získal prestížne talianske vojenské vyznamenanie Zlatú medailu za vojenskú statočnosť (*Medaglia d'Oro al Valor Militare*).⁴²

V leteckej jednotke *Flik 8* na severovýchodnom bojisku

Od augusta 1916, keď prebiehala najväčšia ruská ofenzíva prvej svetovej vojny, jednotka pôsobila na ruskom fronte, konkrétne na poľnom letisku v Knjaže vo východnej Haliči (dnes Knjaže na Ukrajine, Lvovská oblasť). Spadala pod pôsobisko rakúsko-uhorskej 2. armády. Práve počas prvých dní na ruskom fronte

Piave-Brücken am 27. März 1916. In *ÖFH Nachrichten*, 2017, č. 4, s. 8.

⁴⁰ V Pergine boli vtedy dislokované aj letecké jednotky *Flik 7*, *Flik 15* a *Flik 24* – celkovo tu mali rakúsko-uhorskí letci umiestnených 22 lietadiel. Letecké jednotky z Pergine a letiska Gardolo podliehali Skupine armád generálplukovníka arcivojvodu Eugena. MEINDL, Die Luftsiege der k.u.k. Luftfahrtruppen. Italienische Front 1915 – 1916, s. 115.

⁴¹ Napr. denník *Der Tiroler* uverejnil nasledujúci článok: „Z Tlačového vojenského oddelenia prišla táto správa: Nášmu lietadlu, ktoré ovládal Feldwebel Feldpilot Josef Cagášek a v ktorom sa ako pozorovateľ viedol Kadett in der Reserve Viktor Wittek, sa pri Ospedalette v Suganskom údolí podaril úspešný letecký boj. Feldpilot Cagášek začal smerovať k nepriateľskému stroju Farman, nepriateľ prešiel trochu nižšie a naše lietadlo nad ním preletelo. V tomto momente Kadett Wittek použil úspešne svoj guľomet smerom dozadu a nadol. Farman sa zrútil, síce asi 400 metrov nad zemou prešiel do klzavého letu a preletel tesne nad nepriateľskou línou, no o pár sekúnd neskôr sa roztrieštil. Naše lietadlo dostalo jeden neškodný zásah.“ *Erfolgreicher Luftkampf bei Ospedaletto*. In *Der Tiroler*, 12. júla 1916, roč. 35, č. 157, s. 2.

⁴² GENTILLI – VARRIALE, I Reparti, s. 161.

zažil *Feldwebel Feldpilot* Lipták naozaj obzvlášť náročný let, ktorý ocenil aj jeho veliteľ. „20. augusta, vo veľmi zlom počasí a napriek nízko visiacim mračnám a najsilnejšiemu ostrelovaniu, dokončil rádiový let až do zničenia nepriateľskej batérie a potom v búrke, pri bleskoch a hromoch, hladko pristál na cudzom letisku,“ písal v žiadosti o Bronzovú medailu za statočnosť pre Aladára Liptáka Georg von Lehmann, pričom svojho podriadeného vnímal ako zručného a odvážneho pilota, a to najmä v súvislosti s rádiovými letmi, ktoré boli jeho silnou stránkou ešte počas pobytu v Pergine.⁴³ Prechod na severovýchodné bojisko však nebol pre príslušníkov *Fliku 8* jednoduchý. Koncom septembra 1916 hlásil štábný dôstojník letectva *Rittmeister* Arthur von Bogyay nedostatok pilotov vo *Fliku 8* a žiadal veliteľstvo k. u. k. *Luftfahrtruppen* o pridelenie ďalších.⁴⁴ Jeho iniciatíva bola zrejme úspešná, v nasledujúcich mesiacoch posilnili rady jednotky viacerí piloti.⁴⁵

Zo začiatku roka 1917 pochádza viacero zachovaných obširných správ o fungovaní rakúsko-uhorských leteckých jednotiek, patrí k nim aj tá spísaná veliteľom *Fliku 8* Georgom von Lehmannom. Jednotka bola naďalej dislokovaná v Kniaže, jej lietadlový park tvorilo šesť viacúčelových lietadiel typu Hansa-Brandenburg C.I (Ph) série 26, tri z nich boli určené aj na navádzanie delostreleckej paľby pomocou rádiového vysielania. Osádky *Fliku 8* mali za úlohu najmä prieskum a lokalizovanie nepriateľských delostreleckých pozícií a zákopov pre potreby IV. zboru, ako aj pozorovanie pohybu ruských vojsk, ich leteckú činnosť však v januári 1917 obmedzovalo nepriaznivé počasie. Letci *Fliku 8* sa zároveň zúčastnili na 11 vzdušných rádiových navádzaniach delostreleckej paľby – v ôsmich prípadoch aj misie úspešne ukončili, trikrát však museli

⁴³ Belohnungsantrag – Feldwebel Feldpilot Aladar Liptak, 9. 10. 1916. Za poskytnutie kópie dokumentu ďakujeme maďarskému historikovi Zoltánovi Czirákovi.

⁴⁴ Arthur von Bogyay spomínal štyroch pilotov s viac než stovkou absolvovaných letov. ÖStA/KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Telegramm aus Busk 340, 30/9 5, hn.

⁴⁵ Napr. v novembri 1916 *Korporal* Emanuel Micka a *Korporal* Julius Reinics, v januári 1917 *Oberleutnant in der Reserve Feldpilot* Karl von Westenholz. VEINFURTER, Das Fliegende, s. 50-51.

prácu prerušíť z dôvodu oblačnosti, silného vetra či nečakaných technických problémov. K významným operáciám jednotky patrili letecký nálet na železničnú stanicu a samotné mesto Radziwillow (dnes Radyvyliv na Ukrajine) 12. januára 1917, *Flik 8* nasadil štyri lietadlá, na operácii sa zúčastnili aj stroje ďalších rakúsko-uhorských leteckých jednotiek – *Fliku 3* a *Fliku 14*. Letci celkovo zvrhli 240 kg karbonitových bômb, zasiahnutá bola najmä stanica, čo potvrdila aj ruská armádna správa.⁴⁶ Na nálete sa pravdepodobne zúčastnil aj Aladár Lipták, spoločne s Josefom Cagáškom bol najskúsenejší a služobne najstarší pilot-poddôstojník, navyše od 21. januára 1917 bol Lipták držiteľom hodnosti *Stabsfeldwebel* (štábny šikovateľ).⁴⁷ Práve počas tejto akcie podstúpili letci *Fliku 8* aj jediný letecký boj v priebehu januára 1917 – vo výške asi 2 200 m mala jedno z rakúsko-uhorských dvojmiestnych lietadiel napadnúť ruská stíhačka Nieuport, do boja sa však zapojil ďalší stroj *Fliku 8* a po krátkej paľbe mal protivníka prinútiť k pristátiu. Išlo o prvé víťazstvo jednotky *Flik 8* vybojované na severovýchodnom bojisku a hoci totožnosť prvého člena úspešnej osádky – pilota – zatiaľ nepoznáme, druhým bol pozorovateľ *Leutnant* Max Schossleitner, pre ktorého to bol prvý zostrel. Ich lietadlo nieslo číslo 26.30. Veliteľ Georg von Lehmann síce technický stav munície a zbraní hodnotil pozitívne, guľomety sa napr. výraznejšie nezasekávali, no upozorňoval na nedostatočné vybavenie *Fliku 8* fotografickou technikou. Zároveň si všimol aj možnosti nepriateľa, letci *Fliku 8* vo svojej oblasti evidovali 11 ruských protileteckých postavení a iba jediná leteckú základňu, a to juhozápadne od železničnej stanice

⁴⁶ ÖStA / KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, *Flik 1-10*. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Tätigkeitsbericht der k.u.k. Fliegekompanie Nr. 8 für den Monat Jänner 1917.

⁴⁷ Josef Cagášek (1891 – 1959) bol rodákom z Moravského Písku, celkovo vybojoval počas prvej svetovej vojny tri víťazstvá. Neskôr slúžil v stíhacej jednotke *Flik 14J*. Po prvej svetovej vojne sa stal príslušníkom poľského vojenského letectva, počas konfliktu s Ukrajinou dosiahol ďalší zostrel, cez druhú svetovú vojnu sa zapojil do poľského odboja. ÖStA / KAW-LFT, Karton 28, Personalakten, OffzStv. Aladar Liptak. Beförderungseingabe, Feldpilot Stabsfeldwebel Liptak, 31 Juli 1917. RAJLICH, Jiří. *Na křídlech světové války. Epizody ze života českých aviatiků v rakousko-uherském letectvu*. Cheb : Svět křidel, 2014, s. 145.

Jezierna (dnes Ozerna na Ukrajine). Rusi používali stroje Nieuport a Farman, podľa skúsenosti rakúsko-uhorských letcov mali aj svoju typickú útočnú taktiku – nadleteli si nad nepriateľa a potom útočili priamou paľbou počas strmhlavého letu. Letecké operácie prebiehali vo výške od 1 600 do 3 000 m.⁴⁸

Vo februári 1917 prevažovalo nepriaznivé počasie a tak príslušníci *Fliku 8* mohli štartovať iba počas niekoľkých vhodných dní – celkovo vykonali 28 bojových letov (z toho 7 rádiových letov) a zhotovili 120 leteckých fotografických záberov.⁴⁹ V marci 1917 si Lipták zvyšoval svoju pilotnú kvalifikáciu, keďže sa školil v ovládaní stíhačky, konkrétne stroja typu Hansa-Brandenburg D.I.⁵⁰ Nasledujúce mesiace, v súvislosti s priaznivejšími poveternostnými podmienkami, intenzita leteckej vojny na ruskom fronte narastala. Napr. od 11. do 25. mája 1917 hlásili letci *Fliku 8* takmer každý deň letecký boj s nepriateľom a často aj zásahy svojich lietadiel, navyše rakúsko-uhorská letecká technika sa v porovnaní s tou ruskou javila ako viac zastaraná.⁵¹ O náročnosti leteckej služby príslušníkov jednotky *Flik 8* napovedajú aj zmienky o iných letcoch, napr. 8. mája 1917 dokázali dve osádky tejto jednotky urobiť nad Rusmi držanou oblasťou Zwyzynu (dnes Zvyžen na Ukrajine) dôležité fotografické zábery, pričom keď sa zniesli z výšky 400 m a 600 m nad vytýčené ciele, čelili silnej paľbe a motory ich lietadiel ruské guľomyty niekoľkokrát zasiahli.⁵²

⁴⁸ ÖStA / KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Tätigkeitsbericht der k.u.k. Fliegerkompagnie Nr. 8 für den Monat Jänner 1917.

⁴⁹ V marci 1917 sa počet bojových letov *Fliku 8* zvýšil na 34. ÖStA / KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Tätigkeitsbericht der k.u.k. Fliegerkompagnie Nr. 8 für den Monat Februar, März 1917.

⁵⁰ VEINFURTER, Das Fliegende, s. 51.

⁵¹ MEINDL, Karl. *Die Luftsiege der k.u.k. Luftfahrtruppen. Russische Front 1917 – 1918.* Wien : Selbstverlag, 2002, s. 14.

⁵² Išlo o osádky pozorovateľ *Oberleutnant* Erich Schicht a pilot *Zugsführer* Julius Reinics a pozorovateľ *Leutnant in der Reserve* Richard Maurig a pilot *Stabsfeldwebel* Josef Cagášek. Iba do 18. mája 1917 absolvovali osádky *Fliku 8* najmenej 10 bojových letov – úlohou letcov bol najmä diaľkový prieskum. ÖStA / KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Armeekommandobefehl Nr. 8, 9. Mai 1917. Fliegerkompagnie Nr. 8, Verzeichnis über die im Monate Mai 1917 durchgeführten Flüge.

V júli 1917 prebiehala posledná ofenzíva ruskej armády, tzv. Kerenského ofenzíva, na ktorej sa zúčastnilo aj rakúsko-uhorské letectvo. Ruské pramene uvádzajú, že ruské letectvo na tzv. juhozápadnom fronte disponovalo 225 lietadlami, čo je podobná sila, akú malo k dispozícii Nemecko s Rakúsko-Uhorskom. No kým ruské letecké sily stále fungovali spoľahlivo, postup ruskej armády čoskoro uviazol – pozemným jednotkám nahlodaným boľševickou propagandou už chýbala potrebná disciplína a ich vzájomná kooperácia bola nedostatočná, 19. júla 1917 preto nasledoval úspešný nemecko-rakúsko-uhorský protiútok.⁵³ Po neúspechu ruskej ofenzívy a posunutí frontovej línie ďalej na východ došlo aj k zmene dislokácie Liptákovej jednotky. „*Jednotka doteraz používala pastvinu severozápadne od Tarnopolu (dnes Ternopiľ na Ukrajine – pozn. autora). Letisko bolo celkom malé a ležalo v kopci. Pristávania prebiehali z každej strany do kopca. Stany stáli na južnom svahu, nechránené proti pozorovacím balónom, v odstupoch 50 m, aby nepriateľské delostrelectvo nemohlo urobiť väčšie škody. Nepriateľské delostrelectvo triafalo približne 600 – 1200 m od nás, len raz naše letisko prestrelilo. Jednotka sa teraz presídlila 21 km južnejšie, na pastvinu v meste Blonie Mikulinieckie (dnes Mikulinci na Ukrajine – pozn. autora), pričom letisko nepriateľ pozorovať nemôže a tiež je chránené od delostrelectva, iba ak by bolo použité ďalekonosné delostrelectvo,*“ opisoval veliteľ Georg von Lehmann. Nové letisko malo šírku i dĺžku okolo 500 m, po jeho stranách boli vysadené skupiny stromov, k výbave letiskovej plochy patrilo i elektrické osvetlenie.⁵⁴ Navyše, v lete 1917 došlo k reorganizácii rakúsko-uhorského letectva, pričom každá jednotka dostala svoje taktické určenie. Liptákov útvar niesol od konca júla 1917 označenie *Flik 8D (Divisions-Fliegerkompagnie)*. K úlohám jej príslušníkov patrili letecký prieskum a pozorovanie, riadenie delostreleckej paľby i priama bojová podpora pozemných jednotiek – *Flik 8D* podliehal divíznemu veliteľstvu, v tomto prípade

⁵³ BLUME, August G. *The Russian Military Air Fleet in World War I. Volume 1: A Chronology 1910 – 1917*. Atglen, Pa : Schiffer Publishing, 2010, s. 245.

⁵⁴ ÖStA / KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Septemberbericht 1917 für die Militär – Gruppe.

nemeckej 1. gardovej pešej divízie.⁵⁵ Jej veliteľ *Oberst* (plukovník) Friedrich Eitel vydal 9. augusta 1917 pre *Flik 8D* zvlášťne „*uznanie za vynikajúce výsledky*“.⁵⁶

Vítázstvo v leteckom boji

Od augusta 1917 sa zachovali aj súpisy absolvovaných bojových letov jednotlivých letcov, Aladár Lipták ich v auguste 1917 absolvoval 12, ďalej pokračoval 7 letmi v septembri 1917, 7 letmi v októbri 1917 a rok ukončil 1 letom v novembri 1917. V auguste 1917 slúžilo v jednotke *Flik 8D* 17 letcov, ktorí v priebehu mesiaca absolvovali aspoň jeden bojový let, z nich ôsmi v pozícii pilotov.⁵⁷ *Flik 8D* fungoval aj ako frontová školiaca jednotka, veliteľ Georg von Lehmann však upozorňoval veliteľstvo na náročnosť skĺbenia frontovej služby a dôkladného pilotného výcviku.⁵⁸ V lete 1917 Georg von Lehmann tiež žiadal povýšiť Aladára Liptáka do hodnosti *Offiziersstellvertreter* (dôstojnícky zástupca), uvádzal nielen už spomenutých 108 bojových letov, no komentoval aj iné aspekty služby svojho podriadeného. „*Predvedené bojové lety stále sprevádzajú rádiové lety s významnými výsledkami, keď nielen veľmi šikovne ovládal lietadlo, ale umožňoval aj svojmu pozorovateľovi odhaliť nepriateľské batérie či umožnil mu istotu zásahu. Okrem toho,*

⁵⁵ RAJLICH, Jiří. *Příslušníci rakousko-uherského letectva z českých zemí. Members of the Austro-Hungarian Air Force from the Czech Lands (Disertační práce)*. Praha : Univerzita Karlova, 2018, s. 88.

⁵⁶ V rámci tejto pochvaly získal *Oberleutnant in der Reserve* Julius Stanger nemecký Železný kríž I. triedy. Ako ukázali neskoršie udalosti, vojenská kariéra tohto dôstojníka bola zásadne prepojená aj s tou Aladára Liptáka. *ÖStA/KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, 1. Garde-Infanterie-Division. Abt. II No. 30 140. Abschrift-Div. St. Qu. Den 9. August 1917.*

⁵⁷ Práve v auguste 1917 *Flik 8D* takmer stratil dvoch letcov – v leteckom boji boli ťažko ranení *Zugsführer Feldpilot* Emanuel Micka a pozorovateľ *Oberleutnant in der Reserve* Erich Schicht. *ÖStA/KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Summarisches Verzeichnis für August, September, Oktober, November, Dezember 1917.*

⁵⁸ Navrhoval poslať každého nováčika s 20 či 30 ukončenými samostatnými letmi na 2 – 3 týždne do Viedenského Nového Mesta, ktoré bolo centrom rakúsko-uhorského letectva, kde si mohol vyskúšať let s každým relevantným typom lietadla. *ÖStA/KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Septemberbericht 1917 für die Militär – Gruppe.*

počas leteckého výcviku prejavoval Lipták veľkú horlivosť... Lipták je mimoriadne usilovný, odvážny pilot, disponuje náležitým výcvikom a preto je navrhnutý k povýšeniu do hodnosti Offiziersstellvertreter,“ písalo sa v žiadosti.⁵⁹

V tom čase už Lipták patril k skúseným letcom a keďže nasadenie letectva priťahovalo počas prvej svetovej pozornosť tlače, ani on neušiel jej záujmu. „Na dovolenke tu bol Aladár Lipták. Pilot, ktorý narukoval na začiatku vojny, sa odvtedy zúčastnil na mnohých vzdušných bojoch, raz pri jednej príležitosti dokonca so svojím lietadlom havaroval. Dobre vyzerajúceho mladíka zdobí veľká Strieborná medaila za statočnosť, dve malé Strieborné medaily za statočnosť, Bronzová medaila za statočnosť, nemecký Železný kríž, ako aj letecký odznak, čo znamená doživotný mesačný príspevok 120 korún. K tomu všetkému dostal tento Spišskonovovešťan telegrafické oznámenie, že dostal Zlatú medailu za statočnosť,“ informovali 2. októbra 1917 spišskonovoveské noviny Szepesi Lapok.⁶⁰ O necelé tri týždne neskôr sa rovnaké periodikum k osobnosti Aladára Liptáka vrátilo, informácie o jeho leteckej činnosti však boli značne prikrášlené. „Do redakcie prišiel nemeckou poľnou poštou č. 39 list, v ktorom píšu o spišskonovoveskom rodákovi, diplomovanom pilotovi Aladárovi Liptákovi, ktorý ako pilot slúži od začiatku vojny. 1. októbra ho povýšili na dôstojníckeho zástupcu. Lipták sa môže pochváliť mimoriadnymi výkonmi na všetkých štyroch bojiskách a doteraz si vyslúžil päť rakúsko-uhorských a jedno nemecké vyznamenanie. Jeho letecká činnosť sa neobmedzuje iba na podporu pechoty, keď počas júlovej ofenzívy klesol aj do výšky iba 100 m, ale presnou gullometnou palbou aj útočil na nepriateľa a niekoľko lietadiel zneškodnil. Keďže je vynikajúci bojový pilot, nepriateľ má z neho strach a pre spolubojovníkov je vzorom. Má rešpekt a obdiv nadriadených aj podriadených. Napriek úspechom zostáva skromným a milým, preto sa medzi ľuďmi teší takej obľube. Nech ho šťastie sprevádza aj naďalej, aby sa čoskoro po skončení vojny mohol v zdraví vrátiť,“ písalo sa v novinách Szepesi Lapok 20. októbra 1917.⁶¹

⁵⁹ ÖStA/KAW-LFT, Karton 28, Personalakten, OffzStv. Aladar Liptak. Beförderungseingabe Liptak, Feldpost 388/II, am 2/8 1917.

⁶⁰ Egy iglói pilotáról. In Szepesi Lapok, 2. októbra 1917, roč. XXXIII, č. 103, s. 2.

⁶¹ Lipták Aladár tiszthelyettesi előléptetése. In Szepesi Lapok, 20. októbra 1917, roč.

Aladár Lipták bol naozaj k 1. októbru 1917 povýšený do hodnosti *Offiziersstellvertreter*, no počas prvej svetovej vojny dosiahol iba jedno potvrdené víťazstvo vo vzdušnom boji, konkrétne 23. októbra 1917, keď jeho Hansa-Brandenburg C.I (U) 69.97 napadli západne od Zbaraczu (dnes ukrajinské mesto Zbaraž) tri ruské lietadlá – dve z boku-spredu a jedno zhora-zozadu. Práve na posledné lietadlo, identifikované ako jednomiestna stíhačka Nieuport, vypálil Liptákov pozorovateľ *Oberleutnant in der Reserve* Julius Stanger zo Štajerska, zo vzdialenosti asi 60 m z palubného guľometu 60 striel. Vrtuľa stroju Nieuport sa následne zastavila a lietadlo prešlo do strmhlavého letu. Lipták zatiaľ útočil na ďalšieho z nepriateľov, po chvíli sa potom zvyšné dva nepriateľské stroje z boja stiahli. Víťazstvo Aladára Liptáka a Juliusa Stangera potvrdili aj rakúsko-uhorskí vojaci na zemi, pričom práve táto udalosť mala pilotovi zo Spiša priniesť Zlatú medailu za statočnosť (*Goldene Tapferkeitsmedaille*). V ten istý deň vybojoval zostrel ďalší príslušník *Fliku* 8D – *Stabsfeldwebel* Josef Cagášek. Za nepriateľskými líniami uspel v konfrontácii s ruskou stíhačkou, zrejme typu Nieuport 17. Cagášek však ovládal nemecké stíhacie lietadlo, dočasne totiž pôsobil v nemeckej stíhacej letke *Jagdstaffel* Mikulince.⁶² Mimo chodom, Julius Stanger mal pred sebou ešte pestrú kariéru v rakúsko-uhorskom letectve, no už v čase svojho víťazstva z 23. októbra 1917 patril k skúseným letcom – o niečo skôr, 18. augusta 1917, sa v jeho osobnom spise uvádzalo 76 absolvovaných bojových letov.⁶³

XXXIII, č. 119, s. 2. Za upozornenie na novinové články v periodiku Szepesi Lapok ďakujeme historikovi Viktorovi Szabóovi.

⁶² V rakúsko-uhorskom letectve sa v prípade dvojmiestneho lietadla víťazstvo pripisovalo obom členom osádky – pilotovi aj pozorovateľovi. ÖStA/KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Oktoberbericht 1917 für die Personal – Gruppe. MEINDL, Die Luftsieg der k.u.k. Luftfahrtruppen. Russische Front 1917 – 1918, s. 112. RAJLICH, Na křídlech, s. 346.

⁶³ *Oberleutnant in der Reserve* Julius Stanger prešiel začiatkom marca 1918 do bombardovacieho *Fliku* 103G, po leteckom boji 23. mája 1918 a pri následnom núdzovom pristáťí bol však vážne zranený, *Feldwebel* *Feldpilot* Andreas Boronkay na druhý deň zahynul. Koncom júna 1918 sa stal príslušníkom fotograficko-prieskumnému *Fliku* 37P. ÖStA/KAW-LFT, Karton 45, Personalakten, Lt. Stanger Julius.

Maďarská povojnová literatúra spomínala Aladára Liptáka aj v súvislosti so zostrením najúspešnejšieho ruského stíhacieho pilota Alexandra Alexandroviča Kozakova v lete 1917.⁶⁴ Tieto informácie síce nedokážeme spoľahlivo vyvrátiť, pravdepodobne sa však nezakladajú na pravde. Štábny rotmajster Kozakov, veliteľ ruskej 1. bojovej leteckej skupiny (*Bojevaja Avijacijnaja Gruppa*) dislokovanej na letisku v Kovalivke, bol 27. júna 1917 skutočne zranený v leteckom boji, jeho súperom však boli letci v stroji Rumpler nemeckého Leteckého oddielu 29 (*Fliegerabteilung 29*).⁶⁵

V závere roka zbrane na severovýchodnom bojiisku z dôvodu uzatvoreného prímeria stíchli, čo sa podpísalo aj na sporadickej letovej aktivite rakúsko-uhorských jednotiek vrátane *Fliku 8D*. Letci z dôstojníckymi hodnosťami trávili čas doplňujúcim leteckým výcvikom, zvyšok personálu sa zapojil do výstavby hangárov. Každý týždeň bol na programe dlhší kondičný peší pochod.⁶⁶ Koncom decembra 1917 mal Aladár Lipták podľa súčtu veliteľa Georga von Lehmana na konte 162 bojových letov.⁶⁷

Letecký personál jednotky *Flik 8D* v októbri 1917 (v čase Liptákovho víťazstva)⁶⁸

⁶⁴ FŐHERCEG, József – SZURMAI, Sándor – TALLIÁN, Zsigmond – TÓTH, László. *A Magyar Nemzet Aranykönyve 1914 – 1918*. Budapest : A Magyar Nemzet Aranykönyve Szerkesztő-Bizottsága, 1921, s. 126.

⁶⁵ Kovalivka leží asi 80 km južne od Knjaže, letecký boj sa navyše odohrával ešte o niečo južnejšie – nad Monastyrskou. BLUME, August G. *The Russian Military Air Fleet in World War I. Volume 2: Victories, Losses, St. George Awards, Romanian and French Awards*. Atglen, Pa : Schiffer Publishing, 2010, s. 233. KULIKOV, Victor. *Russian Aces of World War 1*. Oxford : Osprey Publishing, 2013, s. 23.

⁶⁶ ÖStA / KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, *Flik 1-10*. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Dezemberbericht 1917 für die Organisations – Gruppe.

⁶⁷ Verzeichnis über beantragte (verliehene) Auszeichnungen – Offstv. FP Aladar Liptak, 29. Dezember 1917. Za poskytnutie kópie dokumentu ďakujeme maďarskému historikovi Zoltánovi Czirákovi.

⁶⁸ V októbri 1917 absolvovali osádky jednotky 31 bojových letov. V porovnaní s predchádzajúcimi mesiacmi to však bol pokles – v septembri absolvovali 94 bojových letov a v auguste 83 bojových letov. ÖStA / KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, *Flik 1-10*. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Summarisches Verzeichnis für August, September, Oktober 1917.

Hodnosť	Meno	Funkcia	Lety za daný mesiac
<i>Rittmeister</i>	Georg von Lehmann	pilot (veliteľ jednotky)	3 bojové lety
<i>Offizierstellvertreter</i>	Aladár Lipták	pilot	7 bojových letov
<i>Stellvertreter</i>	Josef Cagášek	pilot	12 bojových letov
<i>Stabsfeldwebel</i>	Emanuel Mička	pilot	3 bojové lety
<i>Zugsführer</i>	Julius Reinics	pilot	3 bojové lety
<i>Zugsführer</i>	Max Schörgenhofer	pilot	1 bojový let
<i>Korporal</i>	Alois Gnamusch	pilot	1 bojový let
<i>Oberleutnant i. d. R.</i>	Elemer Polyakovich	pozorovateľ	3 bojové lety
<i>Oberleutnant i. d. R.</i>	Karl von Westenholz	pozorovateľ	2 bojové lety, 7 cvičných vzletov
<i>Oberleutnant</i>	Eugen Huszar	pozorovateľ	6 bojových letov
<i>Oberleutnant i. d. R.</i>	Julius Stanger	pozorovateľ	4 bojové lety
<i>Leutnant i. d. R.</i>	Emil Bednarczyk	pozorovateľ	2 bojové lety
<i>Leutnant i. d. R.</i>	Viktor Wittek	pozorovateľ	0 letov
<i>Leutnant i. d. R.</i>	Otto Stella	pozorovateľ	116 cvičných vzletov
<i>Leutnant i. d. R.</i>	Emil Müller	pozorovateľ	0 letov
<i>Leutnant i. d. R.</i>	Ladislaus Krisztuffek	pozorovateľ	0 letov
<i>Fähnrich i. d. R.</i>	Miezeslaus Motylewsky	pozorovateľ	0 letov

V leteckej jednotke *Flik 8D* na grappskom fronte

V januári 1918 bol *Flik 8D* prevelený na juhozápadné bojisko, konkrétne na letisko Feltre (dnes severné Taliansko) medzi

skalnými stenami Bellunských Dolomitov a masívom Monte Grappa, teda na úseku rakúsko-uhorskej 11. armády. Táto základňa patrila v záverečnom roku vojny k najdôležitejším rakúsko-uhorským vojenským letiskám. Personál jednotky *Flik 8D* však okamžite zápasil s náročnými klimatickými podmienkami. Najmä postavenie šiestice celtových hangárov prebiehalo v mrazivom počasí iba s ťažkosťami, navyše nízke teploty vplývali na lietadlá a ich pohonné jednotky veľmi negatívne. Ani v januári 1918, aj z dôvodu etablovania sa v novom prostredí, letci *Fliku 8* bojové lety neabsolvovali, mesačná správa však varuje pred nedostatkami leteckej techniky, najmä slabou rýchlosťou a stúpavosťou lietadiel aj ich opotrebovanosťou.⁶⁹ Z hľadiska leteckej vojny bolo talianske bojisko podstatne exponovanejšie, než ruské bojisko. Rakúsko-Uhorsko tu sústreďovalo už od roku 1915 najviac leteckej techniky, navyše letci z c. a k. monarchie vo vzduchu čelili kvalitatívne i kvantitatívne veľmi nebezpečným protivníkom – talianskym, ale po talianskej porážke na jeseň 1917 a následnom posilnení ich spojencami aj britským letcom, príslušníkom Kráľovského leteckého zboru (*Royal Flying Corps*).

Až v priebehu februára 1918 absolvovali letci *Fliku 8D* sedem bojových letov, pričom lietadlový park jednotky tvorilo päť bojových (stíhacích) lietadiel a päť dvojmiestnych prieskumných strojov, dva z nich však boli vyhradené na školiace účely.⁷⁰ Stabilnejšie počasie a neskôr príchod jari priali zintenzívneniu leteckej činnosti, jedna zo správ *Fliku 8D* opisuje nepriateľskú bojovú činnosť. *„Letecké boje sa z veľkej časti odohrávajú najmä nad naším územím a nad územím medzi frontovými líniami. Nepriateľské perute (sila 8 – 10 bojových jednomiestnych strojov) útočia na naše prieskumné lietadlá s 2 – 3 sprievodnými lietadlami s prevahou (z dôvodu ich obratnosti, rýchlosti a početnosti) vo výške 4 500 – 2 500 m. Útočná taktika: Veľmi dobre vycvičené stíhacie letky, ktoré väčšinou útočia*

⁶⁹ Letci počas januára 1918 vykonávali v novom prostredí iba cvičné a orientačné lety. ÖStA / KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Jännerbericht 1918 für die Organisations – Gruppe.

⁷⁰ ÖStA / KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Beilage Nr. 1 zum Feberbericht 1918 für die Organisations – Gruppe.

odspodu,“ informoval nový veliteľ *Fliku* 8D *Oberleutnant Feldpilot* Otto Wehofer. Zvláštnu pozornosť venoval práve britským strojom, konkrétne stíhačkám typu Sopwith Camel – „*velmi rýchlym, ale aj obratným a stabilným*“.⁷¹ Obetou spomínanej prevahy sa stal aj pilot *Fliku* 8D *Offiziersstellvertreter* Alfonz Schüller, ktorý bol 11. februára 1918 ťažko ranený počas boja s ôsmimi nepriateľskými stíhačkami nad horským masívom Monte Grappa, pričom týmto zraneniam 24. februára 1918 podľahol.⁷² V priebehu dní, keď letci nedostávali rozkazom bojové lety, slúžili lietadlá *Fliku* 8D na skúšobné a cvičné lety pre dôstojníkov, ktorí v tom čase navštevovali stíhačí výcvik. *Flik* 8D totiž aj naďalej fungoval ako školiaca jednotka.⁷³

Zachované mesačné záznamy absolvovaných bojových letov príslušníkov *Fliku* 8D z prvej polovice roka 1918 sú nekompletné, s istotou dokážeme potvrdiť iba jeden bojový let Aladára Liptáka z marca 1918. V marci 1918 Lipták, spoločne s ďalšími tromi pilotmi, figuroval aj ako pilotný inštruktor.⁷⁴ K dôstojníkom, ktorí podstúpili pilotný výcvik v strojoch *Fliku* 8D patrili tiež *Leutnant in der Reserve* Viktor Wittek – 22. marca 1918 však zahynul, keď so strojom

⁷¹ Otto Wehofer sa narodil 21. júla 1890 vo Viedni, do marca 1916 slúžil ako delostrelecký dôstojník na ruskom fronte. Ako príslušník letectva, presnejšie pozorovateľ *Fliku* 14, pôsobil od roku 1916, od mája 1918 velil *Fliku* 10F. ÖStA/KAW-LFT, Offizierskartothek der k.u.k. Luftfahrtruppen. Oblt. Otto Wehofer. ÖStA/KAW-LFT, Karton 66, Personalakten, Oblt. Wehofer Otto. ÖStA/KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Märzbericht 1918 für die Organisations – Gruppe.

⁷² Do histórie *Fliku* 8D sa zapísal aj 7. február 1918, keď jednotku počas jednej zo svojich mnohých inšpekcií navštívil generálny inšpektor rakúsko-uhorského letectva arcivojvoda Jozef Ferdinand. ÖStA/KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Feberbericht 1918 für die Personal – Gruppe.

⁷³ K *Fliku* 8D bola pridelená aj jedna guľometná rota, ktorá zároveň cvičila paľbu na letecké ciele. Pravidelné pešie cvičné pochody zostávali zachované. ÖStA/KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Märzbericht 1918 für die Organisations – Gruppe.

⁷⁴ Jednotka *Flik* 8D sa však do bojových akcií zapájala aj naďalej pomerne zriedkavo – za marec 1918 dokážeme identifikovať 16 letov a za apríl 1918 iba 3 lety. ÖStA/KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Summarisches Verzeichnis für März, April 1918.

Aviatik (Berg) C.I (Lo) 114.30 havaroval blízko letiska.⁷⁵ Dôvodom nešťastia bola konštrukčná chyba a zlomenie nosnej plochy, Wittek bol štyri dni čerstvým držiteľom titulu *Feldpilot*.⁷⁶ Jednotka však v marci 1918 počítala ďalšie materiálne straty, počas nepriateľského hĺbkového náletu 24. marca 1918 bola ťažko poškodená aj stíhačka *Fliku* 8D Phönix D.I 228.26.⁷⁷ Zásadné škody vrátane viacerých úplne zničených či ťažko poškodených lietadiel, evidovali jednotky dislokované vo Feltre najmä 24. mája 1918. Podľa talianskeho hlásenia zhodili osádky 13 bombardérov Caproni na rakúsko-uhorskú základňu bombový náklad s hmotnosťou asi 4 000 kg.⁷⁸

Aladár Lipták patril k pilotom *Fliku* 8D do 22. júna 1918, v tom čase sa nachádzal vo Feltre v poľnej nemocnici č. 1316, ako diagnóza sa uvádzal katar hrotov pľúc.⁷⁹ Práve v druhej polovici júna prebiehala posledná rakúsko-uhorská ofenzíva, na ktorej participovalo aj letectvo. Približne v čase rakúsko-uhorskej ofenzívy začatej v polovici júna 1918 bolo na letisku Feltre dislokovaných šesť leteckých jednotiek, z toho dve stíhacie. Lietadlový park vo Feltre tvorilo v priemere 30 strojov, veliteľ *Fliku* 8D *Hauptmann Feldpilot* Oskar Lestin, už spomínaný bývalý pozorovateľ *Fliku* 4, mal k dispozícii

⁷⁵ Stroj 114.30 bol úplne rozbitý, Wittek v priebehu februára a marca 1918 absolvoval 59 samostatných vzletov. ÖStA/KAW-LFT, Karton 140, Monatsberichte, Flik 1-10. K. u. k. Fliegerkompagnie Nr. 8, Märzbericht 1918 für die Personal – Gruppe. Fliegerkompagnie Nr. 8, Summarisches Verzeichnis für Feber, März 1918.

⁷⁶ Zlomenia nosných plôch počas letu boli, žiaľ, v rakúsko-uhorskom letectve pomerne časté a nevyhýbali sa ani skúseným letcom a stíhačom. Takto zahynuli napr. *Oberleutnant Feldpilot* Alexander Tahy (8 víťazstiev), *Hauptmann Feldpilot* Johann Frint (6 víťazstiev) či *Offiziersstellvertreter Feldpilot* Kurt Gruber (11 víťazstiev). MEINDL, Karl. *Die Luftsiege der k.u.k. Luftfahrtruppen. Italienische Front 1/1918*. Wien : Selbstverlag, 2005, s. 22. VEINFURTER, Das Fliegende, s. 342.

⁷⁷ MEINDL, Die Luftsiege der k.u.k. Luftfahrtruppen. Italienische Front 1/1918, s. 23.

⁷⁸ Formácia bombardérov Caproni mala aj stíhací sprievod. Z letiska San Pelagio pôvodne vzlietlo 15 bombardérov, dva stroje sa však predčasne vrátili z dôvodu poruchy motorov. Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito Roma, Fondo 1a Guerra Mondiale, B-16, Fasc. 114. Relazione sul Bombardamento del Campo D'Aviazione nemico di Feltre eseguito il 24. Maggio 1918.

⁷⁹ Transfierung; Feldp. OffzStellv. Aladar Liptak, 29. Juni 1918. Za poskytnutie kópie dokumentu ďakujeme českému historikovi PhDr. Jiřímu Rajlichovi, Ph.D.

iba tri viacúčelové lietadlá typu Hansa-Brandenburg C.I.⁸⁰ I po svojom prevelení však Aladár Lipták zostal rakúsko-uhorskému letectvu platný. Najprv bol prevelený do Viedenského Nového Mesta na veliteľstvo cvičných leteckých náhradných jednotiek (*Fliegerersatztruppe*) na rekonvalescenciu.⁸¹ Využil svoje skúsenosti pilotného inštruktora a od druhej polovice augusta 1918 slúžil v cvičnej leteckej jednotke *Flek 9* umiestnenej v sedmohradskom Arade.⁸² Počas vojny získal viaceré vyznamenania – Zlatú medailu za statočnosť, Striebornú medailu za statočnosť I. triedy, dve Strieborné medaily za statočnosť II. triedy, Bronzovú medailu za statočnosť, Karolov vojenský kríž a tiež nemeckú (pruskú) Vojenskú záslužnú medailu.⁸³

Po prvej svetovej vojne Lipták patril k príslušníkom letectva boľševického Maďarska, konkrétne 3. leteckej stotiny dislokovanej na budapeštianskej základni Rákos, v ktorej slúžili viacerí bývalí letci rakúsko-uhorského letectva.⁸⁴ Jej veliteľom bol Alexander (Sándor) Hartzer, niekdajší veliteľ *Fliku 28* (neskôr *Flik 28D*) z talianskeho frontu, rodák z novohradskej obce Prša a pôvodne dôstojník pešieho pluku č. 25 z Lučenca.⁸⁵ Jednotka bola aktívna aj počas konfliktu medzi maďarskými a česko-slovenskými silami,

⁸⁰ Ešte 7. júna 1918 padol v leteckom boji pozorovateľ *Leutnant* Rudolf Huss, konkrétne vypadol z lietadla Hansa-Brandenburg C.I (U) 369.20, pilot *Zugsführer* Alois Gnamusch skončil v talianskom zajatí. MEINDL, Karl. *Die Luftsiege der k.u.k. Luftfahrtruppen. Italienische Front 2/1918*. Wien : Selbstverlag, 2007, s. 36-37. VEINFÜRTER, Das Fliegende, s. 51.

⁸¹ Transfierung: Feldp. OffzStellv. Aladar Liptak, 29. Juni 1918.

⁸² Presnejšie, v tom čase v Arade fungovala poľná letecká škola (*Feldfliegerschule Arad*), do ktorej sa zlúčili jednotky *Flek 9* a *Flek 15*. VEINFÜRTER, Das Fliegende, s. 299.

⁸³ ÖStA/KAW-LFT, Karton 28, Personalakten, OffzStv. Aladar Liptak. Beförderungseingabe Liptak, Feldpost 388/II, am 2/8 1917.

⁸⁴ CSANÁDI, Norbert – NAGYVÁRADI, Sándor – WINKLER, László. *A magyar repülés története*. Budapest :Műszaki Könyvkiadó, 1977, s. 111.

⁸⁵ Hartzer sa narodil v roku 1889. Podľa osobných spisov absolvoval okolo 90 bojových letov ako pozorovateľ a asi 60 bojových letov ako pilot, posledný bol prieskumný let 15. júna 1918, teda v prvý deň rakúsko-uhorskej ofenzívy, nad mostami pri Susegane v ohybe rieky Piava. ÖStA/KAW-LFT, Karton 16, Personalakten, Hptm. Alexander Hartzer. Offizierskartothek der k.u.k. Luftfahrtruppen.

pričom osádky 3. leteckej stotiny dostávali rozkazom najmä prieskumné úlohy, v menšej miere bombardovanie a zhadzovanie propagandistických materiálov. Operovali aj nad územím dnešnej Slovenskej republiky, napr. nad Zvolenom, Banskou Bystricou, Hnúšťou, Zlatými Moravcami, Levicami, Nitrou, Vrábľami, Šahami, Banskou Štiavnicou, Detvou, Lučencom, Filákovom, Rimavskou Sobotou, Tornaľou, Rožňavou, Spišskou Novou Vsou, Košicami či Prešovom. V týchto súvislostiach sú známe dva lety Aladára Liptáka – 23. mája 1919 uskutočnil s pozorovateľom Pálom Szőkem prieskumný let na trase Rákos – Balassagyarmat (Balázské Ďarmoty) – Nagy Szécsény (Sečany) – Rákos a počas dopravného letu 18. júna 1919 núdzovo pristál s poruchou motora v Maďarmi držanom Lučenci.⁸⁶ Neskôr žil v Užhorode, články v dobovej tlači spomínali istého Aladára Liptáka ako zamestnanca továrne na nábytok Istvána Behuna, aj ako obchodníka s drevom.⁸⁷ Zomrel 4. januára 1945 v Užhorode.⁸⁸

Záver

Spomedzi rakúsko-uhorských letcov z územia dnešnej Slovenskej republiky patril Aladár Lipták k tým významnejším – najmä z dôvodu svojej dlhej leteckej služby a množstva absolvovaných bojových letov. Od februára 1915 patril k príslušníkom leteckej jednotky *Flik 12*, neskôr menil nielen letecké útvary, no najmä miesta dislokácií. Počas prvej svetovej vojny tak podstúpil vojenskú leteckú službu v geograficky odlišných podmienkach – nad kopcovitou krajinou srbského frontu formovanou riekou Dunaj,

⁸⁶ CZIRÓK, Zoltán. Hadirepülők Rákoson (1918-1919). In *Magyar Repüléstörténeti Társaság Évkönyve*. Budapest : Magyar Repüléstörténeti Társaság, 2011, s. 45-46.

⁸⁷ V roku 1931 bol v spomínanej továrni štrajk proti znižovaniu miezd, uvedený Aladár Lipták však pokračoval v práci a spoločne s ďalším kolegom bol fyzicky napadnutý a vážne zbitý. Nasledujúci rok boli viacerí útočníci odsúdení z dôvodu vážneho ublíženia na zdraví. Elitelték a munkásokat, akik megverték a sztrájkőröket. In *Kassai Újság*, 16. marca 1932, roč. 94, č. 62, s. 4. *Kárpáti Híradó*, 18. januára 1944, roč. 21, s. 5.

⁸⁸ Dostupné na internete: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRQB455?i=433&cc=1554443&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AKZS5-L9F> [cit. 7.9.2023]

plánami severovýchodného bojiska i skalnatým, až vysokohorským prostredím juhozápadného bojiska.

Od apríla 1915 do novembra 1915 bol Aladár Lipták radený k pilotom *Fliku 4*, spočiatku na srbskom fronte a neskôr na sočskom bojisku, kde absolvoval takmer tri desiatky bojových letov – prieskumných, rádiových či bombardovacích. Najdlhšie, od marca 1916 do júna 1918 bol príslušníkom leteckej jednotky *Flik 8*, po reorganizácii rakúsko-uhorského letectva *Flik 8D*. Ako priamy účastník sledoval rozvoj c. a k. letectva, od čias, keď rakúsko-uhorský lietadlový park tvorili iba dvojmiestne a neozbrojené stroje, po časy, keď aj k. u. k. *Luftfahrtruppen* disponovali vlastnými stíhačkami a stíhacími jednotkami a počet víťazstiev ich príslušníkov sa počítal v stovkách. Zároveň v roku 1918 bol na talianskom bojisku svedkom obrovskej vzdušnej prevahy štátov Dohody, na ktoré už letecké sily podunajskej monarchie, zmietanej hospodárskymi problémami, nedokázali adekvátne reagovať.

Hoci prioritnou úlohou Aladára Liptáka boli prieskumné a pozorovacie lety, ako aj výcvik budúcich pilotov, zaradil sa k tým letcom, ktorí počas stretnutia s nepriateľskými osádkami vybojovali vzdušné víťazstvo. Stalo sa tak 23. októbra 1917 západne od Zbaraczu vo východnej Haliči (dnes ukrajinské mesto Zbaraž), pričom obeťou Aladára Liptáka a pozorovateľa Juliusa Stangera mala byť ruská jednomiestna stíhačka Nieuport. Všetky tieto skutočnosti radia Aladára Liptáka k zaujímavým postavám slovenskej vojenskej histórie.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne pramene

Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito
Roma, Fondo 1a Guerra Mondiale

ÖsterreichischesStaatsarchiv /KriegsarchivWien–Luftfahrtruppen,
Monatsberichte

ÖsterreichischesStaatsarchiv /KriegsarchivWien–Luftfahrtruppen,
Offizierskartothek

ÖsterreichischesStaatsarchiv / Kriegsarchiv Wien–Luftfahrtruppen,
Personalakten

Dobová tlač

Grazer Tagblatt, ročník 1917

Kárpáti Híradó, ročník 1944

Kassai Újság, ročník 1932

Der Tiroler, ročník 1916

Szepesi Lapok, ročník 1917

Literatúra

ALBRICH, Thomas – HAGEN, Nikolaus. *Österreich-Ungarns Fliegerasse im Ersten Weltkrieg 1914 – 1918*. Innsbruck : Universitätsverlag Wagner, 2019, 608 s.

BLUME, August G. *The Russian Military Air Fleet in World War I. Volume 1: A Chronology 1910 – 1917*. Atglen, Pa : Schiffer Publishing, 2010, 334 s.

BLUME, August G. *The Russian Military Air Fleet in World War I. Volume 2: Victories, Losses, St. George Awards, Romanian and French Awards*. Atglen, Pa : Schiffer Publishing, 2010, 396 s.

CSANÁDI, Norbert – NAGYVÁRADI, Sándor – WINKLER, László. *A magyar repülés története*. Budapest : Műszaki Könyvkiadó, 1977, 388 s.

CZIRÓK, Zoltán. *Hadirepülők Rákoson (1918-1919)*. In *Magyar Repüléstörténeti Társaság Évkönyve*. Budapest : Magyar Repüléstörténeti Társaság, 2011, s. 33-48.

ČERVENKA, Juraj. *Lietali pod vlajkou monarchie. Rakúsko-uhorskí vojenský letci z územia Slovenka v rokoch 1914 – 1918*. Martin : Matica slovenská, 2020, 192 s.

FŐHERCEG, József – SZURMAI, Sándor – TALLIÁN, Zsigmond – TÓTH, László. *A Magyar Nemzet Aranykönyve 1914 – 1918*. Budapest: A Magyar Nemzet Aranykönyve Szerkesztő-Bizottsága, 1921, 288 s.

GENTILLI, Roberto – VARRIALE, Paolo. *I Reparti dell'aviazione italiana nella Grande Guerra*. Roma : Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Aeronautica, 1999, 493 s.

HAUKE, Erwin – SCHROEDER, Walter – TÖTSCHINGER, Bernard. *Die Flugzeuge der k.u.k. Luftfahrtruppe und Seeflieger 1914 – 1918*. Graz : H. Weishaupt Verlag, 1988, 224 s.

KULIKOV, Victor. *Russian Aces of World War 1*. Oxford : Osprey Publishing, 2013, 96 s.

MEINDL, Karl. *Die Luftsiege der k.u.k. Luftfahrtruppen. Russische Front 1917 – 1918*. Wien : Selbstverlag, 2002, 126 s.

MEINDL, Karl. *Die Luftsiege der k.u.k. Luftfahrtruppen. Italienische Front 1915 – 1916*. Wien : Selbstverlag, 2003, 125 s.

MEINDL, Karl. *Die Luftsiege der k.u.k. Luftfahrtruppen. Italienische Front 1/1918*. Wien : Selbstverlag, 2005, 158 s.

MEINDL, Karl. *Die Luftsiege der k.u.k. Luftfahrtruppen. Italienische Front 2/1918*. Wien : Selbstverlag, 2007, 221 s.

MEINDL, Karl. Feldpilot Oblt. Hassan Riza Effendi Pieler. In *ÖFH Nachrichten*, 2016/1, s. 4-9.

PENZ, Gerald. Der Fliegerangriff auf die Piave-Brücken am 27. März 1916. In *ÖFH Nachrichten*, 2017, č. 4, s. 4-13.

RAJLICH, Jiří. *Na křídlech světové války. Epizody ze života českých aviatiků v rakousko-uherském letectvu*. Cheb : Svět křídel, 2014, 712 s.

RAJLICH, Jiří. *Příslušníci rakousko-uherského letectva z českých zemí. Members of the Austro-Hungarian Air Force from the Czech Lands (Disertační práce)*. Praha : Univerzita Karlova, 2018, 269 s.

VEINFURTER, Robert. *Das Fliegende Personal der k.u.k. Fliegerkompagnien im Ersten Weltkrieg*. Wien : Österreichische Flugzeug Historiker, 2017, 348 s.

ROZHLADY / HORIZONS

Jubilant František Bielik

MARTA DOBROTKOVÁ

Honoree František Bielik

Abstract: The paper is dedicated to the life jubilee - 95th birthday of Associate Professor František Bielik, PhD., CSc. In addition to biographical data, the paper evaluates the lifetime work of Associate Professor Bielik from the beginnings of his work at the State Central Archive in Bratislava, at the Institute for Slovaks abroad of the Matica slovenska in Bratislava to his work at the University of Trnava, Faculty of Arts in the departments of history and political science. Associate professor Bielik was the first teacher in Slovakia who started to lecture students at the University of Trnava on the history of Slovaks abroad, which is an integral part of Slovak history. Associate Professor Bielik is the recipient of the Daniel Rapant Prize awarded by the Historical Department of the Matica slovenska.

Keywords: history, emigration, Slovaks Abroad, plenipotentiary of the Government of the Slovak Republic, Trnava University

Archivár, historik, vedec, pedagóg, dlhoročný matičiar doc. PhDr. František Bielik, CSc. sa 3. októbra 2023 dožil úctyhodných 95 rokov svojho života.

František Bielik sa narodil 3. októbra 1928 v Immendorfe, okres Hollabrun v Rakúsku, kam jeho rodičia chodievali na sezónne práce. Ľudovú školu navštevoval v rodisku a pokračoval v Korytnom – Podolí, okr. Nové Mesto nad Váhom. Gymnaziálne štúdiá absolvoval v Novom Meste nad Váhom (1941-1943) a od roku 1943 v Trnave, kde v roku 1949 zmaturoval. V rokoch 1949 – 1953 študoval na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave, odbor dejepis – slovenčina. V rámci rigorózneho pokračovania na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského dosiahol v roku 1967 titul PhDr. Vzhľadom na skutočnosť, že nemohol pôsobiť ako pedagóg, nastúpil v roku 1953 do Slovenského ústredného archívu v Bratislave ako odborný pracovník. V archíve mal možnosť pracovať s archívnymi dokumentmi, spracovávať ich, ale aj využívať

ich v prospech historickej vedy. Venoval sa dvom odvetviam: výskumu štátnej správy a dejinám vystáhovalectva. Vypracoval viaceré archívne pomôcky – syntetické v podobe sprievodcu po archívnych fondoch II. oddelenia kapitalizmu¹ a mnohé analytické v podobe inventárov k fondom, akými boli napríklad: Minister s plnou mocou pre správu Slovenska², Ministerstvo zahraničných vecí SR 1939 - 1945³, Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1890 – 1949.⁴Po obhájení kandidátskej dizertačnej práce na Historickom ústave SAV v roku 1970 na tému *Slovenské vystáhovalectvo do USA v rokoch 1880 – 1938* získal titul kandidáta historických vied a bol zaradený namiesto vedeckého pracovníka a stal sa aj vedúcim II. oddelenia, ktoré korešpondovalo s jeho odborným zameraním na najnovšie slovenské dejiny. V Štátnom slovenskom ústrednom archíve pracoval do roku 1975. V roku 1970 sa zúčastnil medzinárodnej archívnej stáže v Národnom archíve v Paríži.⁵ Počas pôsobenia v archíve publikoval viaceré štúdie v Historickom časopise⁶, Slovenskej archivistike⁷, v českom Sborníku archivních prací⁸. Už v roku 1968 vypracoval návrh na zriadenie Ústavu pre zahraničných Slovákov pri Matici slovenskej a v roku 1975 aj nastúpil do tohto špecializovaného

¹ BIELIK, František. Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch 2. Oddelenie kapitalizmu. Bratislava : Slovenská archívna správa (SAS), 1964, 384 s.

² BIELIK, František. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska 1919 – 1927. Inventár. Bratislava : SAS, 1963, 223 s.

³ BIELIK, František – KUNKELOVÁ, Klára – GÁLL, Ján. Ministerstvo zahraničných vecí SR 1939 – 1945. Inventár. Bratislava : Štátny slovenský ústredný archív, 1965, 196 s.

⁴ BIELIK, František – KUNKELOVÁ, Klára – URBANOVIČ, Július. Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1890 – 1949. Inventár. Bratislava : Štátny slovenský ústredný archív, 1964, 316 s.

⁵ Archiv Nationale de Paris.

⁶ BIELIK, František. Príspevok k otázkam vystáhovalectva zo Slovenska v rokoch 1919 – 1924. In *Historický časopis*, 1953, roč. I, č. 3, s. 505 – 520.

⁷ BIELIK, František. Súdnictvo na Slovensko v rokoch 1918 – 1945. In *Slovenská archivistika*, 1969, roč. 4, č. 3, s. 67 – 81.

⁸ BIELIK, František. – SOPKO, Július. Ústredné orgány štátnej moci a správy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In *Sborník archivních prací*, 1963, roč. XIII, č. 2, s. 96 – 138.

pracoviska. Od roku 1975 až do roku 1995 bolajeho profesionálna činnosť úzko spätá s pôsobením v Matici slovenskej v Ústave, neskôr Odborepre zahraničných Slovákov, kde pracoval ako vedecký pracovník a vedúci výskumného oddelenia ústavu. Svoje postavenie vedeckého pracovníka dokumentoval vo viacerých štúdiách odborného vedeckého periodika *Slováci v zahraničí*⁹, ktorých 19 ročníkov aj sám alebo v spoluautorstve zostavoval. Temer v každom z uvedených ročníkov publikoval vedecké štúdie alebo odborné články týkajúce sa problematiky vysťahovalectva, dejín Slovákov v USA alebo nespočetné množstvo spracovaných spomienok, biografických profilov osobností z radov Slovákov zo zahraničia, ale aj správ o konaní konferencií a výročných správ o činnosti vedecko-výskumného oddelenia Ústavu zahraničných Slovákov. V roku 1984 obhájil v Matici slovenskej prácu *Príčiny a dôsledky vysťahovalectva Slovákov do zámoria do roku 1938* a na základe toho mu atestačná komisia Slovenskej akadémie vied udelila pracovné zaradenie vedúci vedecký pracovník. Počas svojho dlhoročného pôsobenia v Ústave pre zahraničných Slovákov poskytol pomoc a konzultácie viacerým študentom z radov zahraničných Slovákov z Maďarska, Srbska, Chorvátska a Rumunska, ktorí za ním často prichádzali a konzultovali s ním viaceré svoje problémy. K študentom pristupoval temer otcovsky a vždy ochotne a rád poradil. Matica slovenská ocenila jeho prácu pamätnou medailou.

Počas pôsobenia v Matici slovenskej v Ústave pre zahraničných Slovákov bol PhDr. František Bielik, CSc. vedúcim rezortnej výskumnej úlohy *Slováci vo svete*, ktorú sa podarilo dostať do editovanej podoby monografie. Vydalo ju vydavateľstvo Matice slovenskej v roku 1980¹⁰, rovnako tak inicioval vydanie štyroch zväzkov dokumentov ku slovenskému vysťahovalectvu.¹¹ Celkový

⁹ Vychádzal od roku 1971 ako zborník pod gesciou Ústavu pre zahraničných Slovákov Matice slovenskej, v súčasnosti ho vydáva Krajanské múzeum Matice slovenskej v Martine a vychádza už 34. ročník zborníka.

¹⁰ BIELIK, František. et al. *Slováci vo svete II*. Martin : Matica slovenská, 1980, 316 s.

¹¹ Prvé dva zväzky dokumentov vyšli v spoluautorstve dr. Bielika s dr. E. Rákošom, III. a IV. zväzok vydal F. Bielik samostatne. *Slovenské vysťahovalectvo 1897 - 1918. Dokumenty I*. BIELIK, F. – RÁKOŠ, E. (ed.). Bratislava : SAV 1969, 408 s.;

počet jeho vedeckých a odborných publikácií je šesť, z toho štyri v spoluautorstve, 52 štúdií v domácich a zahraničných periodikách a zborníkoch anespočetné množstvo citácií, ved' napokon každý, kto sa venuje téme slovenského vystáhovalectva a dejinám Slovákov v zahraničí a publikuje vedecké štúdie alebo odborné články z danej problematiky, musí nevyhnutne vychádzať z jeho prác ako základných diel pre poznanie a priblíženie uvedenej tematiky. Dr. F. Bielik okrem iného predniesol mnohé referáty k téme slovenského vystáhovalectva a života Slovákov v Spojených štátoch amerických na medzinárodných konferenciách, ktoré aj mimochodom sám na pôde Matice slovenskej inicioval a zorganizoval. Potrebné je uviesť aj veľavravné názvy konferencií – *Vystáhovalectvo a život krajanov vo svete*¹² (r. 1980), *Zahraniční Slováci a národné kultúrne dedičstvo*¹³ (r. 1983), *Zahraniční Slováci a materinský jazyk*¹⁴ (r. 1988), na ktorých aj aktívne vystúpil a publikoval svoje príspevky. V roku 1985 sa zúčastnil Slavistického kongresu, ktorý sa konal vo Washingtone, D.C. v USA, kde predniesol referát na tému *Vzťahy a kontakty amerických Slovákov so Slovenskom do I. svetovej vojny*. V roku 1988 aktívne vystúpil na medzinárodnej konferencii v Novom Sade vo vtedajšej Juhoslávii venovanej osobnosti Gustáva Maršalla- Petrovského s prednáškou *Slovenská tlač v USA v období*

Slovenské vystáhovalectvo 1919 – 1939. Dokumenty II. BIELIK, F. – RÁKOŠ, E. (ed.). Martin : Matica slovenská, 1975, 349 s.; *Dokumenty. III. Korešpondencia 1893 - 1939.* BIELIK, František. (ed.). Martin: Matica slovenská, 1978, 316 s.; *Dokumenty IV. Korešpondencia z rokov 1880 – 1939.* BIELIK, František. (ed.). Martin : Matica slovenská, 1985, 262 s.

¹² Z konferencie vyšiel zborník, kde publikoval svoj príspevok: BIELIK, F. Slovenské vystáhovalectvo a jeho miesto v našich národných dejinách. *Vystáhovalectvo a život krajanov vo svete.* BIELIK, F. – BALÁŽ, C. – SIRÁCKY, Ján. (ed.). *Zborník z vedeckej konferencie.* Martin : Matica slovenská, 1982, s. 100 – 113.

¹³ Príspevok: BIELIK, František – SIRÁCKY, Ján. *Zahraniční Slováci a národné kultúrne dedičstvo.* In *Zahraniční Slováci a národné kultúrne dedičstvo.* Zborník príspevkov z vedeckého seminára k 120. výročiu založenia Matice slovenskej. BIELIK, František. – BALÁŽ, Claude – SIRÁCKY, Ján. (ed.). Martin : Matica slovenská 1984, s. 25 – 35.

¹⁴ Príspevok: BIELIK, František. *Zahraniční Slováci a Matica slovenská.* In *Zahraniční Slováci a materinský jazyk.* Zborník príspevkov z vedeckého sympózia k 125. výročiu založenia Matice slovenskej. BIELIK, František. – BALÁŽ, Claude. (ed.). Martin : Matica slovenská, 1990, s. 13 – 22.

*pôsobenia G. M. Petrovského*¹⁵. Okrem uvedených sa prezentoval aj na konferenciách organizovaných Maďarskou akadémiou vied¹⁶ v Budapešti a Karlovou univerzitou v Prahe. V roku 1985 vyzvala Dr. Bielika na kooperáciu univerzita v Brémach, vo vtedajšej Nemeckej spolkovej republike asa stal členom riešiteľského kolektívu, ktorý sa zamerlal vo svojom projekte na problematiku migrácií z Európy do zámoria. Výsledkom kooperácie bola kolektívna monografia, v ktorej bol uverejnený aj jeho príspevok, kde sa sústredil na úlohu slovenskej tlače v Spojených štátoch¹⁷. Dôležité je aj upozorniť na spoluprácu s Českým ústavom zahraničným (ČÚZ), ktorý vydával zborník *Češi v cizině* a aj v tomto periodiku Dr. Bielik publikoval.¹⁸ Po roku 1989 dal Dr. Bielik podnet na zorganizovanie konferencie o Andrejovi Hlinkovi, kde vystúpil s podnetným príspevkom o vzťahu amerických Slovákov k Andrejovi Hlinkovi¹⁹. Po roku 1989 inicioval príchod krajanov z USA a pri tejto príležitosti mohli Slováci na Slovensku prvý raz od roku 1938 vidieť originál Pittsburskej dohody. Dr. Bielika oslovili na spoluprácu aj pri tvorbe Lexikónu katolíckych kňazských osobností²⁰, do ktorého vypracoval viacero biografických profilov osobností predovšetkým z radov amerických Slovákov.²¹

¹⁵ BIELIK, František. Americko-slovenská tlač v období pôsobenia Gustáva Maršalla-Petrovského v USA a jej význam pre slovenské vystaňovalectvo. In *Život a dielo Gustáva Maršalla-Petrovského*. Zborník z medzinárodného sympózia v Novom Sade. Nový Sad, 1989, s. 94 – 100.

¹⁶ Príspevok publikovaný v roku 1990 pod názvom Slovak Emigration in the Years 1880 – 1939 and the Problems Involved in its stady. In PUSHAS, J. *Overseas migration from the East –Central at Southeastern Europe 1880 – 1940*. Budapest : Akadémia Kiadó, 1990.

¹⁷ BIELIK, František. Slovak Newspapers in the USA and USA and their role in the process at acculturation of Slovak emigrants. In *Labor migration projekt*. Universität Bremen, 1985, s. 505 – 521.

¹⁸ BIELIK, František. Slovenské vystaňovalectvo a naši krajanovia vo svete. In *Češi v cizině*. Praha : ČSAV, 1987.

¹⁹ BIELIK, František. Americkí Slováci a Andrej Hlinka. In *Andrej Hlinka a jeho miesto v Slovenských dejinách*. Bratislava, 1991, s. 85 – 104.

²⁰ *Lexikón katolíckych kňazských osobností*. Bratislava : Lúč, 2000.

²¹ Spracoval nasledujúce osobnosti: Baník Anton, SDB (*Lexikón*, s. 54), Fuga František (*Lexikón*, s. 366), Javorka, Vendelín (*Lexikón*, s. 602), Kočíš, Štefan (*Lexikón*, s. 693), Kojiš, Teodor Juraj, OSB (*Lexikón*, s. 698), Labo, Šebastián SJ (*Lexikón*, s. 793),

Dr. Bielik bol ajčlenom Názvoslovnjej komisie pre pomenovanie ulíc v Bratislave a pričinił sa o názvy viacerých ulíc Petržalky po významných osobnostiach z radov Slovákov v zahraničí, najmä v USA. Doc. Bielik pôsobil ako člen správnej rady Nadácie prepomoc krajanom zriadenej pri Ministerstve zahraničných vecí Slovenskej republiky a Komisie pre záležitosti zahraničných Slovákov Štátneho fondu kultúry Pro Slovakia pôsobiacej pri Ministerstve kultúry SR. PhDr. František Bielik, CSc. dňa 15. júla 1994 predložil návrh na zriadenie Rady vlády Slovenskej republiky pre zahraničných Slovákov a vládneho splnomocnenca pre zahraničných Slovákov, ktorý považoval za potrebné zriadiť, aby v súčinnosti s orgánmi štátnej moci a správy a v nadväznosti na podnety, návrhy a odporúčania Rady vlády vládny zmocnenec navrhoval zásahy a propozície týkajúce sa života našich krajanov v zahraničí v oblasti národno-kultúrnej, spoločenskej, hospodárskej i sociálnej, čím by naša spoločnosť splatila dlh obetavosti, ktorú Slováci žijúci v zahraničí vykonali pre Slovensko. V roku 1994 bol napokon on sám aj menovaný do funkcie prvého Splnomocnenca vlády SR pre zahraničných Slovákov.

Po obnovení Trnavskej univerzity v Trnave v roku 1992 začal od roku 1994 prednášať študentom odboru histórie Fakulty humanistiky, neskôr po premenovaní Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity novšie a najnovšie slovenské dejiny. Na základe jehobohatej publikačnej činnosti predložení habilitačnej práce *Dejiny Slovákov vo svete ako integrálnej súčasť novších národných dejín* sa v roku 1997 na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity habilitoval a získal titul docenta v odbore slovenské dejiny. Svojimi skúsenosťami na pozíciách vedúceho sa zaslúžil o opätovné kreovanie Katedry politológie na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity. Stal savedúcim spomenutej katedry²² a aj

Lach, J. Ján (*Lexikón*, s. 800), Liščinský, Ján Metod (*Lexikón*, s. 828), Martinček, Jozef (*Lexikón*, s. 888), Murgaš, Jozef (*Lexikón*, s. 963 – 965), Pánik, Gašpar (*Lexikón*, s. 1043), Pír, Andrej, OSB (*Lexikón*, s. 1080), Porubský, Ján (*Lexikón*, s. 1108), Stas, Ján, OFM (*Lexikón*, s. 1276), Šprinc, Mikuláš (*Lexikón*, s. 1345 – 1348), Vlossák, František (*Lexikón*, s. 1471), Vragaš, Štefan (*Lexikón*, s. 1484), Zúbek, Teodorik Jozef, OFM (*Lexikón*, s. 1540).

²² V rokoch 1997 – 2006.

jej garantom. Pri 10. výročí obnovenia Trnavskej univerzity v roku 2002 bol ocenený dekanou fakulty pamätnou medailou Fakulty humanistiky Trnavskej univerzity.

Vo svojej pedagogickej činnosti sa orientoval na novšie slovenské národné dejiny po roku 1848, ale hlavne na dejiny Slovákov vo svete so zameraním na dejiny Slovákov v Spojených štátoch a osobnosti Slovákov v USA a na vzťahy a kontakty Matice slovenskej so Slovákami v zahraničí do roku 1939. Doc. Bielik bol vôbec prvý vysokoškolský pedagóg, ktorý zaradil do vyučovacieho procesu prednášky s tematikou dejín zahraničných Slovákov ako integrálnej súčasti našich národných dejín. Doc. Bielik chápal význam interdisciplinarity v spoločenskovedných odboroch a nevyhnutnosť ich prepájania s úmyslom komplexnejšieho a plnohodnotnejšieho vzdelávania, ktorého integrálnou zložkou je poznanie jednotlivých etáp slovenských národných dejín.²³ Medzi vysokoškolskými študentmi bol obľúbený pre svoj neodmysliteľný humor, na druhej strane však vyžadoval dôslednú a systematickú prácu, čím aj jeho pričinením prispel k výchove skúsených historikov a politológov.

Svojím pôsobením v Ústave pre zahraničných Slovákov Matice slovenskej, ale aj na pôde Trnavskej univerzity zanechal doc. PhDr. František Bielik, CSc. hlbokú stopu vo výskume problematiky slovenského vystáhovalectva, Slovákov žijúcich v zahraničí, najmä v Spojených štátoch amerických. Po obnovení Historického odboru Matice slovenskej sa stal členom odboru. V roku 2009 ho výbor Historického odboru jednomyseľne navrhol na udelenie Ceny Daniela Rapanta.

V mene všetkých bývalých kolegov z Ústavu pre zahraničných Slovákov, archivárov a pedagógov z Katedry histórie a politológie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity jubilantovi jeho životnému jubileu úprimne blahoželáme a prajeme mu všetko najlepšie, najmä pevné zdravie.

Dominus eum faveat!

²³ MARTINKOVIČ, Marcel. Životné jubileá Prof. Milada Hamadu a doc. Františka Bielika. In *Universitas Tyrnaviensis*. Časopis Trnavskej univerzity v Trnave. Trnava, 2018, č. 3, s. 14.

Zoznam použitej literatúry

BIELIK, František. *Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch 2. Oddelenie kapitalizmu*. Bratislava : Slovenská archívna správa (SAS), 1964, 384 s.

BIELIK, František. *Minister s plnou mocou pre správu Slovenska 1919 – 1927. Inventár*. Bratislava : SAS, 1963, 223 s.

BIELIK, František– KUNKELOVÁ, Klára – GÁLL, Ján. *Ministerstvo zahraničných vecí SR 1939 – 1945. Inventár*. Bratislava : Štátny slovenský ústredný archív, 1965, 196 s.

BIELIK, František– KUNKELOVÁ, Klára – URBANOVIČ, Július. *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1890 – 1949. Inventár*. Bratislava : Štátny slovenský ústredný archív, 1964, 316 s.

BIELIK, František. Príspevok k otázkam vystáhovalectva zo Slovenska v rokoch 1919 – 1924. In *Historický časopis*, 1953, roč. I, č. 3, s. 505 – 520.

BIELIK, František. Súdnictvo na Slovensko v rokoch 1918 – 1945. In *Slovenská archivistika*, 1969, roč. 4, č. 3, s. 67 – 81.

BIELIK, František– SOPKO, Július. Ústredné orgány štátnej moci a správy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In *Sborník archívnych prací*, 1963, roč. XIII, č. 2, s. 96 – 138.

BIELIK, František et al. *Slováci vo svete II*. Martin : Matica slovenská, 1980, 316 s.

BIELIK, František – RÁKOŠ, Elemír (ed.). *Slovenské vystáhovalectvo 1897 - 1918. Dokumenty I*. Bratislava : SAV, 1969. 408 s.

BIELIK, František – RÁKOŠ, Elemír (ed.). *Slovenské vystáhovalectvo 1919 – 1939. Dokumenty II*. Martin : Matica slovenská, 1975, 349 s.

BIELIK, František. *Dokumenty. III. Korešpondencia 1893 - 1939*. Martin : Matica slovenská 1978, 316 s.

BIELIK, František. *Dokumenty IV. Korešpondencia z rokov 1880 – 1939*. Martin : Matica slovenská, 1985, 262 s.

BIELIK, František. Slovenské vystáhovalectvo a jeho miesto v našich národných dejinách. Vystáhovalectvo a život krajanov vo svete. In: BIELIK, František – BALÁŽ, Claude –

SIRÁCKY, Ján (ed.). Zborník z vedeckej konferencie. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 100 – 113.

BIELIK, František – SIRÁCKY, Ján. Zahraniční Slováci a národné kultúrne dedičstvo. In: *Zahraniční Slováci a národné kultúrne dedičstvo*. Zborník príspevkov z vedeckého seminára k 120. výročiu založenia Matice slovenskej. BIELIK, F. – BALÁŽ, Claude – SIRÁCKY, Ján. (ed.). Martin : Matica slovenská 1984, s. 25 – 35.

BIELIK, František. Zahraniční Slováci a Matica slovenská. In *Zahraniční Slováci a materinský jazyk*. Zborník príspevkov z vedeckého sympózia k 125. výročiu založenia Matice slovenskej. (ed.). BIELIK, František – BALÁŽ, Claude. Martin : Matica slovenská 1990, s. 13 – 22.

BIELIK, František. Americko-slovenská tlač v období pôsobenia Gustáva Maršalla-Petrovského v USA a jej význam pre slovenské vystáhovalectvo. In *Život a dielo Gustáva Maršalla-Petrovského*. Zborník z medzinárodného sympózia v Novom Sade. Nový Sad, 1989, s. 94 – 100.

BIELIK, František. Slovak Emigration in the Years 1880 – 1939 and the Problems Involved in its study. In PUSHAS, Julianna. *Overseas migration from the East –Central at Southeastern Europe 1880 – 1940*. Budapest : Akadémia Kiadó, 1990.

BIELIK, František. Slovak Newspapers in the USA and USA and their role in the process at acculturation of Slovak emigrants. In *Labor migration projekt*. Universität Bremen, 1985, s. 505 – 521.

BIELIK, František. Slovenské vystáhovalectvo a naši krajanovia vo svete. In *Češi v cizině*, Praha : ČSAV, 1987.

BIELIK, František. Americkí Slováci a Andrej Hlinka. In *Andrej Hlinka a jeho miesto v Slovenských dejinách*. František Bielik a Štefan Borovský (ed.). Bratislava, 1991, s. 85 – 104.

MARTINKOVIČ, Marcel. Životné jubileá Prof. Milada Hamadu a doc. Františka Bielika. In *Universitas Tyrnaviensis*. Časopis Trnavskej univerzity v Trnave. Trnava, 2018, č. 3, s. 14.

PAŠTEKA, Július et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností*. Bratislava : Lúč 2000. 852 s.

Induere Christum. Náčrt dejín liturgických odevov latinského obradu – alba, ornát, pluviál, štóla

VILIAM ZEMANČÍK

Outline of the history of the liturgical vestments of the Latin rite - alb, chasuble, cope, stole.

Abstract: The article briefly presents the historical development of the liturgical vestments used in the liturgy of the Catholic Church of the Latin Rite, from their original form in the times of the Roman Empire, when they were the common garments of the inhabitants of the empire, through their gradual transformation into a purely ritual symbolic vestment used by the clergy in the liturgy. The four most widely used liturgical vestments, namely the alb, the chasuble, the cope and the stole, are discussed in depth.

Keywords: Roman liturgy, liturgical vestments, alb, chasuble, cope, stole

Stará múdrosť, s ktorou sa stretáme už od antiky, a ktorú sformuloval do príslovia Erasmus Rotterdamský: „*Vestis virum facit*“¹ v priebehu stáročí dostala rôzne konotácie. Shakespeare v tragédii Hamlet píše: „*Skvoستne sa šať, ak ti stačí mešec, no nie po kriklavom spôsobe; bohato, nie čačkave: bo často oblek hlása človeka.*“²

Odev patrí do zložitého systému neverbálnych znakov, ktoré možno ešte explicitnejšie a rýchlejšie, oproti verbálnym, komunikujú určité myšlienky či posolstvo.³ Medzi elementy, ktoré odlišujú človeka od zvieratá, patrí určite schopnosť abstrakcie a symbolického myslenia. A tak nielen jednoduchý vynález oblečenia, ale postupné priznanie mu symbolického, komunikačného významu, dáva výrazu „šaty robia človeka“ priam až evolučný, dištinktívny rozmer. Dejiny

¹ ROTERODAMUS Desiderius Erasmus. *Adagiorum Chiliades Tres*. Vestis virum facit Tomus III., 1. 60. Dostupné online: <<https://web.archive.org/web/20110929195425/http://sites.univ-lyon2.fr/lesmondeshumanistes/wp-content/uploads/2010/09/Adages-tome-3.pdf>>

² *Hviezdoslavove Sobrané spisy básnické. Sväzok XIII. Preklady zo Shakespeara: Hamlet. Sen noci svätajánskej*. Matica Slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1941.

³ PACI Sara Piccolo. *Storia delle vesti liturgiche*. Ancora, Milano, 2008, s. 20. ISBN 978-88-514-0517-5.

odievania dosvedčujú nielen technický pokrok Ľudstva, zmenu estetických hodnôt i rozvoj sociálnych väzieb, ale sú i svedkom prekvitania obchodu, geografických objavov...

V jazyku výraz odev, látka, často sprostredkujú metafory, ktoré definujú určité aspekty a mechanizmy spoločnosti ako i špecifické vzťahy v nej: niť života a smrti, spriadať plány ale i intrigy; pričom je zaujímavé, že v súčasnosti najviac využívaný spôsob komunikácie a odovzdávania informácii sa nazýva práve *web*, *internet* – sieť, tkanivo. Antika nám zanechala zaujímavý obraz troch Sudičiek (*Parcae, Fatae* - pôvodne ochranné božstvá pri pôrode), ktoré určujú osud jednotlivého človeka i celého Ľudstva, a to práve tak, že spriadajú osud Ľudstva ako látku, ktorá nemá ani začiatok ani koniec, pričom každý človek je malou farebnou niťou, ktorá sa prelína s niťami ostatných a podieľa sa na celkovom vzore tkaniny či siete.⁴

V každom náboženstve, nielen v kresťanstve, má ceremoniálny, rituálny odev, jedinečný osobitný komunikačný a symbolický význam. Prostredníctvom rituálneho oblečenia sa naznačuje a uľahčuje celebrantovi aj účastníkovi obradu hlboké a dôverné spojenie s božstvom. Liturgický odev patrí do zložitého súboru neverbálnych symbolov, ktoré uľahčujú spoluslávenie rítu.⁵ Rituálne kultové konanie človeka je prejavom jeho vzťahu k božstvu, ktoré je posvätné ale zároveň prítomné v bežnom svete, aby ho posväcovalo.⁶Odev kňaza, osoby zasvätenej božstvu a poverenej vykonávaním kultu, označuje jeho úlohy, povinnosti, práva, postavenie, pričom uchováva tradície a hodnoty konkrétnej religióznej skupiny.⁷

Biblický význam odevu prechádza od negatívneho symbolu upadnutia do hriechu⁸ po opätovné nadobudnutie svätosti, ktoré sa získava prijatím Krista⁹ a ktorá dosahuje plnosť vo večnom živote

⁴ Fate. Greek and Roman mythology. In *Britannica*. Dostupné online: <<https://www.britannica.com/topic/Fate-Greek-and-Roman-mythology>>

⁵ PACI, *Storia delle vesti*, 19.

⁶ ZVARA Pavol. Kult, rítus, predmet. In *Múzeum* 3/2023. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2023, s. 2-5. ISSN 0027-5263.

⁷ PACI, *Storia delle vesti*, s. 20.

⁸ „Pán, Boh, urobil Adamovi a jeho žene kožený odev a obliekol ich.“ Gn 3, 21.

⁹ „Žime počestne ako vo dne; nie v hýrení a opilstve, nie v smilstve a necudnosti, nie v

v nebesiach, kde sú tí, ktorí si oprali svoje rúcho v krvi Baránka.¹⁰ V starovekom Ríme odev okrem základnej funkcie chrániť pred prírodnými živlami zároveň vyjadruje postavenie, hodnosť či sociálnu triedu svojho nositeľa. Liturgické odevy Latinskej cirkvi, tak ako ich poznáme v súčasnosti, nemajú svoj pôvod v starozákonných biblických rituálnych odevoch, ale v spôsobe odievania sa obyvateľov Rímskej ríše.¹¹

Základným, charakteristickým, môžeme povedať národným odevom Rimanov bola tóga. Vergílius nazýva Rimanov v Eneide ako *gens togata*.¹² Slovo pravdepodobne pochádza zo slovesa *tegere* – kryť, pokrývať. Jednalo sa o polkruhový látka, dlhú 3,7 až 6,1 metra, zvyčajne z bielej vlny, prehodenú cez ľavé rameno a ovinutú okolo tela a ruky. Tento polkruhový tvar ju odlišoval od iných plášťov tej doby. Tóga bola najskôr jednoduchý pracovný odev, neskôr sa z nej stáva slávnostné bohato nariasené oblečenie vyšších vrstiev nosené na slávnostné formálne príležitosti. Nižšie vrstvy obyvateľstva časom prešli na nosenie pohodlnejšej tuniky. Tógu nosili pôvodne muži i ženy, tie však neskôr začali používať podobný odev nazývaný *stola*.

Existovalo viacero druhov tógy, medzi nimi známe najmä: *toga virilis* – obyčajná biela tóga, ktorú nosili muži ako plnoprávni občania ríše; *toga praetexta* – nosená cez tuniku s dvoma širokými purpurovými pásmi, nosili ju napr. maloletí občania, králi /*reges Romae*/, niektorí kňazi /napr. *pontifices, epulones, auguri*/; *toga candida*, ktorú nosili kandidáti na verejné funkcie; *toga picta* zafarbená purpurou a zdobená zlatou niťou používaná generálmi pri triumfe a cisármi.¹³

svároč a žiarlivosti, ale oblečte si Pána Ježiša Krista; a o telo sa nestarajte podľa jeho žiadostí.“ Rim 13,14.

¹⁰ „I prehovoril jeden zo starcov a povedal mi: Kto sú títo oblečení do bieleho rúcha a odkiaľ prišli? ¹⁴ Povedal som mu: Pán môj; ty to vieš. A on mi povedal: To sú tí, čo prichádzajú z veľkého súženia: oprali si rúcha a zbielili ich v Baránkovej krvi.“ Zjv. 7,13-14.

¹¹ RIGHETTI Mario. *Storia Liturgica. I Introduzione generale*. Ancora, Milano, 1964. Terza edizione anastatica 2014. ISBN 978-88-514-1324-8.

¹² „*Quin aspera Iuno, quae mare nunc terrasque metu caelumque fatigat, consilia in melius referet, mecumque fovebit Romanos rerum dominos gentemque togatam: sic placitum.*“ VERGILIUS. *Aeneis* 1.282

¹³ EDMONDSON Jonathan. *Public Dress and Social Control in Late Republican and Early Imperial Rome*. In EDMONDSON, Jonathan - KEITH, Alison. (ed.).

Základným jednoduchým odevom Rimanov, žien i mužov bola *tunica*. Bol to obdĺžnik látky, povodne vlnenej, neskôr i ľanovej, zošitý do rúrkového tvaru bez rukávov, pripnutý okolo ramien tak, aby vytvoril otvor pre hlavu a ruky. Niekedy z prebytočnej látky boli vytvorené i rukávy. Móda tuniky sa často menila, napr. za Júlia Cézara sa nosila s dlhými rukávmi. Cisár Augustus v zime nosieval, kvôli chladu, až štyri tuniky.¹⁴ Pod tunikou sa nosilo spodné prádlo *subligacula/subligaria* a ženy i *strofium* – náprsne plátno.¹⁵ Senátori nosili tuniku ozdobenú širokým purpurovým pásom – *laticlavus/clavus*, kým príslušníci stavu *eques* nosili *angusticlavus* – tuniku zdobenú dvoma užšími purpurovými pruhmi. *Clavus* bol široký 6 až 8 centimetrov a *angusticlavus* 2 až 3 centimetre.¹⁶ Pod tunikou sa niekedy nosilo *lineum/linea*, spodná, dlhá tunika, zvyčajne z ľanu, ktorá siahala od krku až k členkom.¹⁷

Ženskej *palle* sa podobal mužský plášť *pallium*, pozostávajúci z obdĺžnikového kusu látky väčšinou vlnenej alebo ľanovej, neskôr i hodvábovej so zlatými niťami. Bolo gréckeho pôvodu a Rimania ním najskôr opovrhovali, no neskôr sa stal obľúbeným plášťom obyčajného ľudu, filozofov a pedagógov.¹⁸ Tertulián ho odporúča ako vhodný odev pre kresťanov.¹⁹ Z tuniky sa v Dalmácii v 2./3. storočí vyvinula *dalmatica* – tunika zdobená clavmi s vyšíťmi prepracovanými vzormi.

Roman dress and the Fabrics of Roman Culture. Toronto : University of Toronto Press, 2008, p. 21-46. ISBN 978-0802093196.

¹⁴ „Hieme quaternis cum pingui toga tunicis et subucula et thorace laneo et feminalibus et tibialibus muniebatur“ (V zime sa chránil štyrmi tunikami a ťažkou tógou, okrem tielka, vlneného chrániča hrudníka a zábalov na stehná a holene). SÜETONIUS. *De vita XII caesarum. Divus Augustus*, 82.

¹⁵ RADICKE, Jan. *Roman Women's Dress. Literary Sources, Terminology, and Historical Development*. Berlin : De Gruyter, 2022. ISBN: 9783110710922. Dostupné online: <<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110711554-017/html>>, <https://doi.org/10.1515/9783110711554>.

¹⁶ PACI, *Storia delle vesti*, s. 48.

¹⁷ DIX Gregory. *The shape of the liturgy*. London : Dacre press, 1945. Reprinted 1970, s. 400. ISBN 978-0713603897.

¹⁸ RADICKE, Jan. *Roman Women's Dress*, 2022, 805 p. Dostupné online: <<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110711554-018/html>>

¹⁹ „At enim pallio nihil expeditius...“ TERTULIANUS. *De pallio* IV.5.3.

Rimania používali i plášť zvaný *lacerna*; bol obdĺžnikového tvaru, zapínaný vpredu alebo na pleciah prackou a často vybavený kapucňou (*cucullus*) na barbarický spôsob, bol pôvodne vyrobený z hrubej tmavej, neskôr z ľahkej vlny a z jemných, pestrofarebných alebo bielych látok. Vojaci tento plášť nosili na zbroji, občania na tóge.

Od 4. storočia sa začína nosiť *paenula* alebo *casula* či *planeta*, odev, ktorý sa tvarom podobá na súčasné pončo. Bol z vlny alebo z kože. Nosili ho najskôr nižšie vrstvy ako jazdecký alebo cestovný plášť. Neskôr je všeobecne rozšírený a nosia ho i senátori, pričom tóga sa stáva odevom noseným len na štátne príležitosti.²⁰

Vidíme, že civilný rímsky odev bol nosený i predstaviteľmi náboženstva pri kultových obradoch. Oproti bohato vyzdobeným rúcham kňazov náboženstiev východných častí ríše je odev kňazov samotného mesta *Roma* pri oficiálnych kultových obradoch až kontrastne jednoduchý. Napríklad dômyselne odetý veľkňaz v Jeruzaleme za čias Makabejcov vykonávajúci obrady Dňa zmierenia na jednej strane a na druhej strane pohanský rímsky *rex sacrorum* vykonávajúci nie veľmi odlišné obrady *poplifugia* v tóge, ktorú každý rímsky občan bežne mohol nosiť každý deň po meste, predstavujú diametrálne odlišné predstavy o bohoslužbe.²¹ A tak neprekvapuje, že jedno z prvých svedectiev o jedinečnom odevu pre kresťanskú liturgiu pochádza práve z kresťanského orientu, konkrétne z Jeruzalema. Okolo roku 330 Konštantín Veľký daroval chrámu v Jeruzaleme, medzi inými liturgickými predmetmi i posvätný odev (*hieran stolen*) zo zlatej látky, ktorý nosieval biskup Jeruzalema, keď predsedal slávnostnému obradu krstu počas vigílie Veľkej noci.²² Ale to bol ojedinelý prípad. Odevy kresťanského kléru sa povodne v ničom nelíšili od odevov laikov. Inak povedané, neexistoval samostatný zvláštny liturgický odev. Prvé štyri storočia po Kristovi klérus pri bohoslužbách nosí klasické rímske oblečenie. Nákresy, ktoré sa zachovali v rímskych katakombách, predstavujú služobníkov oltára s rovnakými odevmi ako ostatných Rimanov.

²⁰ RADICKE, Dostupné online: <<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110711554-023/html>>

²¹ DIX, *The shape of*, s. 399.

²² THEODORET. *Historia Ecclesiastica*. II. 27.

Cirkevní predstavitelia i po priznaní slobody po Milánskom edikte podporujú zachovávanie civilného odevu v liturgii. V roku 428 pápež Celestín I. píše biskupom Galie, aby ich pokarhal za isté zvláštnosti, ktoré zaviedli vo svojom odevu, a vyhlasuje, že duchovenstvo sa má radšej odlišovať od ľudu „*doctrina, non veste, conversatione, non habitu, mentis puritate, non cultu.*“²³ Freska v Kalixtových katakombách zo 6. storočia predstavuje Sixta II. a Kornélia oblečených v dalmatike a planete.²⁴ V časoch Gregora Veľkého (+ 606) dalmatika a planeta ešte stále patrili medzi civilný odev vyšších vrstiev. Gregorov životopisec Ján Diakon opisuje, že videl na maľbe v kláštore *ad clivium Scauri* portréty Gregora, jeho otca senátora Gordiána i jeho matky Silvie, pričom všetci traja majú rovnaké oblečenie: ornát oblečený cez tuniku s neprepásanou ľanovou albou. Matka má ešte na hlave akýsi ľanový turban a pápež sa od svojho otca - laika odlišuje jedine *páliom* - akousi úradnou šatkou, ktorá bola jediným prísne liturgickým odevom, ktorý pápeži tolerovali. Inak sú však odevy Gregora a jeho rodičov úplne identické.²⁵ I keď sa pri liturgii používali civilné odevy, pramene dosvedčujú, že to boli konkrétne odevy vždy čo najlepšej kvality a čistoty a pravdepodobne rezervované len na kult. V *Canones* pripisovaných Hipolytovi sa píše o kňazoch a diakonoch, že mali najkrajšie oblečenie: „*induti vestimentis albis pulchrioribus toto populo, potissimum autem splendidis...*“²⁶ Z *Liber Pontificalis*, ktorého kompilácia bola dokončená v VI. stor. môžeme dedukovať existenciu odevov rezervovaných len na liturgiu, ktoré však neboli formou odlišné od tých každodenných: „*sacerdotes et levitas vestibus sacris in uso quotidiano non uti, nisi in ecclesia.*“ *Liber Pontificalis* tieto nariadenia prisudzuje už pápežovi Štefanovi I. (+260).²⁷

²³ MIGNE, Jacques Paul. *Epistula IV Coelestini papae ad episcopos provinciae Viennensis et Narbonensis*. Patrologia Latina 50. Paris, 1863, s. 431.

²⁴ RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione*, s. 584.

²⁵ „*Cujus Gordiani habitus castanei coloris planeta est, sub planeta dalmatica, in pedibus caligas habens; statura longa, facies deducta, virides oculi, barba modica, capilli condensi, vultus gravis.*“ *Vita Gregorii IV.*, 83. Dostupné online: <[https://la.wikisource.org/wiki/Vita_S._Gregorii_Magni_\(Johannes_Hymmonides\)](https://la.wikisource.org/wiki/Vita_S._Gregorii_Magni_(Johannes_Hymmonides))>

²⁶ *Canones* 201,203. RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione*, s. 585.

²⁷ RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione*, s. 585.

Koncom VI. storočia sa však so zavádzaním barbarských zvykov na Západe začala formovať výrazná zmena svetskej módy, ktorá viedla k radikálnej diferenciacii civilného a cirkevného odevu. Tunica, ktorá bola bežným základným odevom, sa postupne skrakuje a paenula, uzavretá z každej časti, je postupne nahradená dlhým, vpredu otvoreným plášťom. Boli to nové zvyky, ktoré zaviedli barbari. Svedčí o tom napríklad mozaika v Ravenne zo VI. stor., ktorá zobrazuje cisára Justiniána so svojim sprievodom a arcibiskupa Maximiána so svojimi diakonmi. Kým klerici majú na sebe tradičný rímsky odev – casula a dalmatica, cisárski úradníci majú oblečený odev *clamide* – plášť prehodený cez plecia, ktorý sa na dvore v Konštantinopole stal slávnostným odevom. Voči týmto módnym novinkám Cirkev trvala na tom, aby si jej klerici uchovali svoj pôvodný nezmenený odev. Viaceré synody priamo zakazovali používanie nového typu odevu: synoda v Maçon r. 581, synoda v Rezne 742.²⁸ Pápež Ján VII. (+707) v liste biskupom Británie nariaďuje: „*laicalem habitum deponentes, talaris tunicas secundum romanum morem induerent.*“²⁹ Ďalší rozvoj používania liturgických rúch nastáva za Karolínskej dynastie, kedy sa definitívne ustáľuje ich používanie jednotlivými kňazskými stupňami (ordines), pričom táto diferenciacia je platná dodnes: ornát pre kňaza, dalmatika pre diakona, tunicella (forma dalmatiky) pre subdiakona. Táto diferenciacia sa týkala iba jasného určenia nositeľa toho ktorého odevu podľa stupňa svätenia, pričom nevznikli žiadne nové špeciálne odevy, a tak Cirkev používajúc staré antické rímske odevy, ich uchovala existujúce i v nadchádzajúcom období stredoveku, ba až po súčasnosť.

V stredoveku v XII. storočí dochádza k posledným fázam vývoja liturgických odevov: kánon liturgických farieb sa stáva fixný, každé konkrétne obdobie liturgického roka a každý druh slávnosti má priradenú konkrétnu farbu; dochádza k postupnému skracovaniu tuniky (alby) až do formy nového liturgického odevu nazývaného *cotta* (*superpeliceum*, slovensky hovorovo *súperka*), ktorá má viacero

²⁸ RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione*, s. 586.

²⁹ Ioannis Papae VII epistola ad episcopos Britanniae. Dostupné online: <http://www.documentacatholicaomnia.eu/01p/0705_0709,_SS_Ioannes_VII,_Epistola_Ad_Episcopos_Britanniae,_MLT.pdf>

foriem; a napokon rastúca dôležitosť *pluviálu* – pláštá s kapučnou, pričom spolu s cottou sa pluviál stáva vlastným liturgickým odevom nižšieho kléru. V XIII. stor. nastáva tendencia postupne skracovať dalmatiku a casulu. Od XI. storočia sa na liturgické odevy používajú vzácne tkaniny ako damašok, brokát, zamat, a odevy sa vyšívajú náročnými umeleckými technikami.³⁰ V stredoveku sa začína liturgickým odevom prisudzovať symbolický, častokrát alegorický význam. Medzi najvýznamnejších autorov, ktorí sa venovali alegorickému výkladu liturgických odevov, patrí pápež Inocent III., so svojim významným dielom o liturgii *De sacro Altaris Mysterio*.³¹ Tendencia alegoricky vysvetľovať liturgiu a jednotlivé jej komponenty však nie je len záležitosťou stredoveku, stretáme sa s ňou i nasledujúcich obdobiach a je obľúbená dodnes. Príkladom autora z obdobia baroka môžeme spomenúť napr. Martina z Kochemu.³²

Všetky odevy, ktoré Latinská cirkev prevzala z civilného spôsobu odievania pre svoje rituálne liturgické slávenia a ktoré sa v stredoveku len menili vonkajšou formou dĺžky, strihu či materiálom, z ktorého boli vytvorené, sa používajú, viac či menej frekventovane podľa platných liturgických predpisov, i v súčasnosti. Medzi liturgické odevy, (ku ktorým pre čo najúplnejší výpočet môžeme v tomto súpise zaradiť i odevy používané v chóre a liturgické insígnie), existujúce do našich čias patrí: humerál, alba, cingulum, štóla, tunicela, dalmatika, ornát, manipulum, rocheta, superpelícia, pluviál (s ním spojené: fibula, mantum, cappa choralis, cappa magna, muceta, manteleta), rukavice, sandále, ponožky, pálium, racionál, mitra, solideo, biret, tiara, prsteň, náprsný kríž, fanon, subcintorium, falda.

³⁰ RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione*, s. 587.

³¹ FIORAMONTI, Stanislao. INOCENTIUS III. *De sacro Altaris Mysterio*. A cura di Manlio Sodi. Città del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana, 2002. ISBN 88-209-7267-0.

³² Martin z Kochenu OFMCap (1634-1712), nemecký kapucín a autor duchovnej literatúry. V 18. storočí patrili v strednej Európe jeho diela k najviac vydávaným. Len na území Česka do začiatku 20. storočia boli jeho diela vydané viac ako dvesto krát. O liturgii píše v diele *Erklärung des heiligen Messopfers*. Pozri: COCHEM, Martin. *Erklärung des heiligen Meßopfers von dem ehrwürdigen Pater Martin von Cochem*. Benziger and co., Einsiedeln, 1895.

Z uvedených liturgických odevov sa podrobnejšie zameriame na historický vývoj alby, štóly, ornátu a pluviála, nakoľko sa jedná o najviac používané liturgické odevy.

Alba (lat.: *alba*, tal.: *camice*) je vlastne antickou rímskou tunikou, konkrétne pravdepodobne *tunica talaris et manicata*, dlhá tunika s rukávmi.³³ Z III. stor. sú zachovalé správy o tunike nazývanej *alba subserica*, šitej zo zmiešanej látky pozostávajúcej z hodvábu a ľanu alebo bavlny.³⁴ Na konci V. stor. ju výslovne ako liturgický odev spomínajú *Statuta Ecclesiae antiqua*: „...ut diaconus tempore tantum oblationis et lectionis alba utatur.“³⁵ Spomína ju i sv. Germán Parížsky (+576). V oboch dokumentoch je alba chápaná ako odev všetkých, vrátane nižších klerikov.³⁶ Vo včasnom stredoveku je alba šitá väčšinou z vlny, neskôr z hodvábu alebo ľanu, no od IX. stor. prevláda hlavne ľan. Od X. storočia je zdobená výšivkami a vzácnymi látkami, no pre väčšie pohodlie a uľahčenie pohybu sa výzdoba z látok zredukovala na dva štvorce látky umiestnené vpredu a vzadu na spodných častiach látky, ako tomu je často dodnes najmä v anglickom prostredí. V stredoveku sa na výzdobu hojne používali i bohato zdobené bordúry.³⁷ Od XVI. storočia, s rozvíjajúcim sa obchodom medzi severom a západom Európy, sa alby začínajú ozdobovať čípkami.³⁸ Z alby sa v stredoveku postupným skracovaním vyvinula *rocheta* (*rocchettum*, *alba romana*, *subta*, *sarcos*, *sarcotium*). Klerici v stredoveku nosili albu ako každodenný odev, dokonca na ňu si obliekali druhú, čisto liturgickú albu. V IX. stor. boli nazývané *linea interior* a *linea exterior*.³⁹ IV. lateránsky koncil odporúča biskupom, aby i mimo chrámu nosievali *superindumenta linea*.⁴⁰ Rocheta sa stáva symbolom vyššieho kléru, biskupov a prelátov. Pôvodná forma, identická s albou, dlhá až po päty, sa

³³ RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione*, s. 592.

³⁴ PACI, *Storia delle vesti*, s. 342.

³⁵ *Statuta Ecclesiae antiqua*. Can 60. In Righetti (1968), s. 592.

³⁶ RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione*, s. 592.

³⁷ RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione*, s. 593.

³⁸ PACI, *Storia delle vesti*, s. 346.

³⁹ RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione*, s. 595.

⁴⁰ Can. 16 *De indumentis clericorum*. Dostupné online: <<http://www.internetsv.info/Archive/CLateranense4.pdf>>

postupne v XV. stor. skracovala ku kolenám, kým súčasná forma od XVII. stor. je vysoko nad kolenami, bohato zdobená väčšinou čipkami. Nie je považovaná za *vestis sacra*, spolu s mucetou vytvára chórový odev vyšších prelátov. Z alby sa v krajinách nad Alpami vyvinula *superpelícia* (slovensky bežne *superka*, tal.: *cotta*). Klerici a mnísi, ktorí sa viackrát denne v chráme zúčastňovali chórovej modlitby, aby sa chránili pred chladom, si obliekali dlhé hrubé kožušínové oblečenie, na ktoré si dávali albu, ktorá musela byť pohodlná, široká a so širokými rukávmi, aby sa pohodlne natiahla na kožušinu. V tejto forme sa objavuje od XIII. stor. Od XVII. stor. sa tiež postupne skrátila a začala ozdobovať čipkami a výšivkami.⁴¹ Postupne sa tento typ alby stal liturgickým odevom všetkých klerikov a ich chórovým odevom, ako je tomu dodnes. Je zároveň odevom pri vysluhovaní sviatostí a svätenín. Najzákladnejší rozdiel medzi rochetou a superpelíciou je tvar rukávov, kým rukáv rochety je úzky a dlhý až po zápästie, superpelícia má kratšie ale širšie rukávy. V tradičnom katolíckom obrade si nositeľ rochety pri vysluhovaní sviatostí na ňu oblieka superpelíciu.

O albe pápež Inocent III. hovorí: *Alba je ľanový odev, tak veľmi vzdialený odevu z koží mŕtvych zvierat, do ktorého sa zaodel Adam po hriechu, alba poukazuje na nový život, ktorý Kristus mal, vyučoval a daroval v krste, o ktorom píše Apoštol: vyzlečte sa zo starého človeka a jeho skutkov a oblečte sa v človeka nového, ktorý bol stvorený na Boží obraz. I počas premenenia jeho tvár zažiarila ako slnko, a jeho šaty boli biele ako sneh. Odev Krista bol vždy čistý a žiarivý, lebo bol bez hriechu a v jeho slovách sa nenašla nepravosť.*⁴²

Alegorický výklad významu alby ponúka napr. Martin z Kochemu: *Alba je široké ľanové rúcho s rukávmi, siahajúce od krku až k nohám. Pripomína ono biele rúcho, ktorým Krista Pána na potupu zahaliť kázal vo svojom dome Herodes.*⁴³

Modlitba, ktorú sa modlili kňazi pri obliekaní alby, naznačuje potrebnú morálnu čistotu nositeľa alby pri slávení obradu: „*Ad*

⁴¹ RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione.*, s. 596.

⁴² FIORAMONTI, Inocentius III. *De sacro*, s. 70.

⁴³ COCHEM, Martin. *Erklärung des heiligen Messopfers von dem ehrwürdigen Pater Martin von Cochem.* Benziger and co., Einsiedeln, 1895, s. 33.

*albam, cum ea induitur: Dealba me, Domine, et munda cor meum; ut, in sanguine Agni dealbatus, gaudiis perfruar sempiternis.*⁴⁴

Ornát (lat.: *planeta, casula, amphibolus*) sa vzvinul z pôvodného rímskeho odevu *paenula*, ktorý, od III. storočia sa stáva bežným, každodenným odevom. *Paenula* sa používala i pri cestovaní, a chránila pred nepriazňou počasia, a to vďaka svojej forme akoby domčeka (*casula*)⁴⁵ Tertulián spomína *paenulu* vtipkujúc o tých, ktorí alebo z lenivosti alebo z poverčivosti si obliekajú *paenulu* ešte skôr, ako sa pomodlia: „*Deus non audiat poenulatos.*“⁴⁶ Sulpicius Severus, biograf sv. Martina (+397), ktorý ho osobne poznal, dosvedčuje, že sv. Martin zvyčajne pri Eucharistii mal oblečenú tuniku a *amphibolus*.⁴⁷ V diele *Expositio antiquae liturgiae Gallicanae* pripisovanom sv. Germánovi Parížskemu, sa ornát spomína výslovne ako liturgický odev: „*Casula, quam amphibolum vocant, quod sacerdos induitur, unita intrinsecus, non scissa, non aperta, tota unita sine manicis.*“⁴⁸ Pôvodne ornát nosili všetci klerici, lektori, akolyti, subdiakoni i diakoni. Amaláriu z Metz (+cca 850) píše: „*Casulam, quae est generale indumentum sacrum ducum, ante caeteras vestes quae sequuntur praeponimus. Casula vero quae pertinet generaliter ad omnes clericos, debet significare opera quae pertineant ad omnes: haec enim sunt fames, sitis, vigiliae, nuditas, lectio, psalmodia, oratio, labor operandi, doctrina, silentium, et coetera huiusmodi. In istis enim nullus sacrorum dux negligens debet esse. Quando istis operibus vestitur, casula indutus est.*“⁴⁹ Vidíme, že v tomto období ešte stále nie je výhradným odevom len pre Eucharistiu a pre kňazov. Keď sa vlastným odevom diakonov stane dalmatika, používanie ornátov

⁴⁴ *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum Summorum pontificum cura recognitum. Sumtibus et typis Benzinger Brothers, Novi Eboraci, 1962, s. 67.*

⁴⁵ PACI, *Storia delle vesti*, s. 310.

⁴⁶ TERTULIANUS. *De oratione* XV. Dostupné online: <<https://catholiclibrary.org/library/view?docId=/Fathers-OR/PL.001.html&chunk.id=00001701>>

⁴⁷ Sulpicius Severus. *Dialogi* I, II, c.1. RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione*, s. 596.

⁴⁸ GERMANUS PARIISIENSIS. *Expositio antiquae liturgiae Gallicanae* Patrologia Latina XLIII c97. RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione*, s. 597.

⁴⁹ AMALARIUS SYMPHOSIUS *De ecclesiasticis officiis capit XIX, De casula*. PL CXII, 1069. Dostupné online: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0776-0852,_Symphosius_Amalarius,_De_Ecclesiasticis_Officiis_Libri_Quatuor,_MLT.pdf>

diakonmi (neskôr vo forme *pianeta plicata* – zvinutý ornát) pokračuje počas obdobia pokánia, najmä v pôste a to až do Jána XXIII., no zvyk pokračuje do súčasnosti v tradičnom obrade.⁵⁰

Dlhé obdobie si ornát uchovával formu starobylej paenuly. Bol veľmi široký, mal formu akoby hore otvoreného kužeľa a po karolínskom období bol, kvôli zhotovovaniu zo vzácnych tkanín, i veľmi ťažký.⁵¹ To znemožňovalo celebrantovi voľný pohyb. A tak od konca XV. stor. sa postupne forma ornátu skraca. Najskôr jeho šírka, aby boli uvoľnené ruky a potom i dĺžka, čo napokon prešlo do tvaru známeho ako baroková forma ornátu (husličky), ktorý vôbec nezakrýva ruky a zvyčajne je podšitý a tvrdený. Od polovice XIX. stor., i pod vplyvom neogotiky, sa začínajú ornáty vracat' do gotickej podoby.⁵²

Ornát Inocent III. alegoricky vysvetľuje nasledovne: *Casula* či *planeta Najvyššieho veľkňaza je Univerzálna Cirkev, o ktorej Apoštol hovorí: Vy, čo ste boli pokrstení v Kristovi, v Krista ste sa obliekli. Toto je Áronov odev, po ktorého leme stekal olej pomazania, po ktorého hlave pozdĺž brady a po nej až po okraje stekal olej. Nie všetci sme boli účastní plnosti jeho Ducha. Najskôr apoštolí, potom ďalší. Tak i ornát, je jeden a celý, rozpejúc ruky sa určitým spôsobom rozdelí na prednú a zadnú časť, a tak poukazuje na starú Cirkev, ktorá predchádzala Pánovo umučenie a na novú, ktorá ho nasleduje. Vskutku, tí čo predchádzali i tí čo nasledovali zvolávali hovoriac: Hosana Synovi Dávidovmu, požehnaný, ktorý prichádza v mene Pánovom.*⁵³

Modlitba, ktorú sa modlili kňazi pri obliekaní ornátu, naznačuje Kristovo príjemné jarmo: „*Ad casulam, cum assumitur: Domine, qui dixisti: Iugum meum suave est et onus meum leve: fac, ut istud portare sic valeam, quod consequar tuam gratiam. Amen.*“⁵⁴

Martin z Kochemu chápe ornát ako plášť, ktorým zahalili Krista pri jeho umučení: *Rúcho omšové nám pripomína purpurový plášť, ktorým bohaprázdni vojaci Krista Pána, keď ho trnám korunovali, na potupu priodeli. Kríž na zadnej časti ošového rúcha nám primonína kríž, na ktorom*

⁵⁰ PACI, *Storia delle vesti*, s. 310.

⁵¹ Z nášho územia je vzácnym zachovalým svedectvom kónickej podoby ornátu korunovačný plášť uhorských kráľov, ktorý bol pôvodne ornátom (XI. stor.).

⁵² RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione.*, s. 601.

⁵³ FIORAMONTI, Inocentius III. *De sacro*, s. 76.

⁵⁴ Missale Romanum, s. 67.

*Kristus Pán bol pribitý, Stĺp na orednej časti omšového rúcha pripomína ten stĺp, ku ktorému bol Kristus Pán priviazaný, keď bol bičovaný.*⁵⁵

Pluviál (lat.: *cappa pluvialis, pluviale, mantus*) je liturgický plášť, ktorý vznikol alebo z rímskeho plášta *lacerna*, prípadne z pláštá nazývaného *byrrus* alebo priamo z ornátu, tým, že sa ornát na prednej časti z praktického dôvodu otvoril.⁵⁶ Prvé správy o používaní pluviála v liturgii pochádzajú z mníšskeho prostredia v VIII. stor., neskôr v IX. stor. je zmienka o ňom ako o rozdielnom odevu oproti ornátu, ktorý je vpredu otvorený a má kapucňu. V X. storočí sa už bežne zmienka o ňom vyskytuje v inventároch kláštorov i katedrál⁵⁷ Pluviál, pravdepodobne kvôli svojmu praktickému tvaru, sa stal najbežnejším liturgickým odevom, ktorí nosili klerici všetkých stupňov pri všetkých sláveniach (chórová modlitba, procesie, asistencia pri oltári, vysluhovanie sviatostí a svätenín ako krst, birmovanie, pohreb...), okrem hlavného celebranta Eucharistie, ktorej výsostným odevom je ornát. Pluviál nosievali a v tradičnej liturgii i dnes používajú i laici, napr. speváci či asistencia pri oltári: „*Cappa, vestis propria cantorum est.*“⁵⁸

V stredoveku sa pluviál bielej a červenej farby sa spolu s tiarou stal jedným z atribútov pápeža a bol známy pod názvom *mantum*. Novozvolený pápež, hneď ako prijal voľbu, bol asistenciou oblečený do červeného pluviála veľkých rozmerov. Tento obrad zaniká počas Avignonského obdobia. Mantum v podobe predĺženého pluviála, najmä pri procesii, keď pápež sedel na *sedia gestatoria*, sa používalo až do čias pápeža Pavla VI.

Tak ako ornát, i pluviál sa postupne skracoval, pričom najväčšou zmenou prešla jeho kapucňa, ktorá sa postupne premenila len na akýsi druh volánu, kus polkruhovej vystuženej látky na pleciach. Jeden z dôvodov zániku kapucne bol vznik pokrývok hlavy nazývaných *pileolus* a *biret*: „*Cantores caput pileis ornant.*“⁵⁹ Pluviál sa na prsiach

⁵⁵ COCHEM, *Erklärung des heiligen Messopfers*, s. 34.

⁵⁶ RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione*, s. 608.

⁵⁷ PACI, *Storia delle vesti*, s. 332.

⁵⁸ HONORIUS AUGUSTODUNENSIS. *Gemma Animae* 227. Dostupné online: <https://documentacatholicaomnia.eu/02m/1080-1137,_Honorius_Augustodunensis,_Gemma_Animae,_MLT.pdf>

⁵⁹ HONORIUS AUGUSTODUNENSIS. *Gemma Animae* 227. Dostupné online:

zapína alebo ozdobenými háčikmi, alebo štvorcovým kusom látky upevneným háčikmi, pričom táto látková spona je pri biskupoch a najmä pri pápežoch nahradená veľkou kovovou umeleckou sponou zo zlata alebo striebra nazývanou *fibula (pectorale)*. Z pluvžiála sa vyvinuli postupne samostatné chórové odevy: *cappa nigra, capa magna, almucia* a *muceta*.⁶⁰

Štóra (lat.: *stola, orarium*) je liturgický odev biskupov, kňazov a diakonov, ktorý však možno skorej považovať za insígniu hodnosti. Orarium, nazývané i *sudarium* alebo *mappa*, bol v civilnom prostredí kus jemnej látky, handrička, ktorou si urodzenejší ľudia utierali tvár a ústa (*os*), neskôr sa z neho stala širšia šatka nosená okolo krku. Svätý Satyrus, brat svätého Ambróza, keď stroskotal na lodi, ukryl Eucharistiou do svojho orária, ktoré si priviazal okolo krku.⁶¹ Termín štóra sa začína pre orarium používať v Galii na konci VII. stor. V rímskych časoch *stola* pôvodne predstavovala dlhý široký pás látky, ktorý nosili rímske ženy. V krajinách nad Alpami pravdepodobne slovo orarium stratilo svoj pôvodný význam a začalo sa chápať ako odvodené nie od *os -oris* ale od *orare* - hovoriť, kázať. Orarium sa stalo insígniou kazateľov. Rhabanus Maurus píše: „*Hoc genere vestis, solummodo eis personis uti est concessum, quibus predicandi officium est delegatum. bene etiam oratoribus Christi orarium habere convenit.*“⁶² Od XII. stor. je termín orarium už úplne nahradené

<https://documentacatholicaomnia.eu/02m/10801137,_Honorius_Augustodunensis,_Gemma_Animae_MLT.pdf>

⁶⁰ PACI, *Storia delle vesti*, s. a334.

⁶¹ AMBROSIUS. *De Excessu fratris Satyri*. I. n. 43.: „Čo mám teda povedať o jeho úcte k Bohu? On, pred tým, než bol zasvätený do dokonalejších tajomstiev, bol v nebezpečenstve stroskotania, keď loď, ktorá ho viezla, na skalnatých plytčinách rozbíjali vlny, ktoré ju zmietali sem a tam, bál sa smrti, ale aby neodišiel z tohto života bez tajomstva (sviatosti), požiadal tých, ktorých poznal, aby boli zasvätení do Božskej sviatosti veriacich; nie preto, aby sa mohol so zvedavosťou pozeráť na tajomstvá, ale preto, aby získal pomoc pre svoju vieru. Dal ju totiž - Sviatosť zviazať do obrúska a obrúsok okolo krku, a tak sa vrhol do mora, nehládajúc dosku uvoľnenú z lode, na ktorej by sa mohol zachrániť, lebo hľadal prostriedky len vo viere. A tak veriac, že ho to dostatočne chráni a ochraňuje, nehládal žiadnu inú pomoc.“ Dostupné online: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0339-0397,_Ambrosius,_De_Excessu_Fratris_Sui_Satyri_Libri_Duo_%5BSchaff%5D,_EN.pdf>

⁶² RHABANUS MAURUS. *Libellum de institutione clericorum*. De orario I. XVI. Dostupné online: <<https://archive.org/details/ned-kbn-all-00003116-001/page/>>

slovom štóla.⁶³ V IX. stor. je štóla v Ríme v takej veľkej úcte, že počas noci pred vysviackou, počas ktorej je odovzdávaná, je uložená nad hrobom sv. Petra podobne ako pálium. V stredoveku v niektorých oblastiach, napr. Mainz (IX. stor.), Verona (X. stor.), kňazi museli stále nosiť štólu, a to i mimo liturgických slávení. V iných oblastiach novokňazi museli nosiť štólu každý deň počas prvého roku od vysviacky. Stredoveká štóla bola veľmi dlhá, až po chodidlá. Štóla, ktorá sa našla v hrobe sv. Bernulfa (+1056) je dlhá 2,74 cm. Konce bývali ozdobené zvončekmi, vzácnymi kameňmi či strapcami. Aby lepšie držala na cingule, vzniklo takzvané *subcintorium*, ktorým sa uchycovala o cingulum, a ktoré sa zachovalo ako špeciálna časť pápežského odevu až do reformy po II. vatikánskom koncile.⁶⁴ Štóla je nosená diakonom prekrížené z ľavého pleca napravo cez hrud', kňazom a biskupom prevesená okolo krku a voľne visiaca, v tradičnom obrade ju kňaz pri omši nosí prekríženú na prsiach. Zaujímavé je odovzdávanie štóly kartuziánskym mníškam. Po slávnostnej profesii alebo večných sľuboch, môžu kartuziánky, ktoré si to želajú, prijať zasvätenie panny. Toto zasvätenie nasleduje po osobitnom obrade, ktorý zahŕňa nielen odovzdanie závoja a prsteňa biskupom, vonkajších znakov nerozlučiteľného spojenia s Kristom, ale aj odovzdanie štóly. Tým sa zasvätenej udeľujú určité liturgické výsady, z ktorých najdôležitejšou je ohlasovanie evanjelia pri určitých príležitostiach. Kartuziánky si tento obrad zachovali ako konkrétny znak Pánovho povolania do kartuziánskeho rádu: viesť život čisto zasvätený jemu.⁶⁵ O štóle Inocent III. hovorí nasledovne: *Potom si kňaz dá na krk štólu, nazývanú aj orarium, aby naznačil, že prijíma Pánovo jarmo. Štóla schádza z krku vpred okrášľujúc pravú a ľavú stranu, lebo kňaz musí byť vyzbrojený zbraňami spravodlivosti napravo i naľavo, i v priaznivých i v nepríjemných situáciách. Štóla predstavuje teda i múdrosť a trpezlivosť, o ktorej je napísané: Trpezlivosť je potrebná, aby ste dosiahli, po čom túžite. a ešte: s vašou vytrvalosťou zachránite svoje duše.*⁶⁶

n23/mode/1up>

⁶³ RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione*, s. 621.

⁶⁴ RIGHETTI, *Storia Liturgica. I Introduzione*, s. 625.

⁶⁵ Dostupné online: <<https://chartreux.org/moniales/it/1a-vocazione/>>

⁶⁶ FIORAMONTI, Inocentius III. *De sacro*, s. 88.

Modlitba, ktorú sa modlili kňazi pri obliekaní štóly, ju predstavuje ako rúcho nesmrteľnosti, pričom obrad, ktorý sa začne sláviť, je prostriedkom pre večný život: „*Ad stolam, dum imponitur collo: Redde mihi, Domine, stolam immortalitatis, quam perdidisti in praevaricatione primi parentis: et, quamvis indignus accedo ad tuum sacrum mysterium, merear tamen gaudium sempiternum.*“⁶⁷

Martin z Kochemu alegoricky štólu chápe nasledovne: *Štóla je dlhá, asi jednu piad' široká páska alebo stuha, ktorú si kňaz na krk zavesí a vpredu do kríža cez prsia prekladá. Pripomína onú reťaz, ktorú Pánu Ježišovi po jeho odsúdení okolo krku vložili.*⁶⁸

Existuje ešte jeden špecifický liturgický odev, ktorý sa zvyčajne v súpisoch nenachádza, ale ktorý môžeme považovať právom za najdôležitejší. Je spoločný všetkým členom Katolíckej cirkvi latinského obradu, no používa sa hojne i v iných cirkvách a denomináciách, a práve on predstavuje najviac tajomstvo zmyslu akejkoľvek liturgickej slávnosti, ktorým je zjednotenie sa so Zmŕtvychvstalým Kristom: je ním *biele krstné rúcho*. Podľa katolíckej teológie sa krstom človek stáva kresťanom, zjednocuje sa s Kristovým tajomným telom, ktorým je Cirkev a zároveň sa stáva chrámom Ducha Svätého. Katechizmus Katolíckej cirkvi hovorí: „*Pokrstený, včlenený krstom do Krista, je pripodobnený Kristovi. Krst otláča kresťanovi nezmazateľný duchovný znak (charakter), ktorý znamená, že patrí Kristovi. Nijaký hriech nemôže tento znak zotrieť, hoci hriech zabraňuje krstu prinášať ovocie spásy.*“⁶⁹ Novopokrstený kresťan je hneď po krste oblečený do bieleho odevu. V minulosti novokrstenenci nosili toto rúcho počas celej oktávy Veľkonočnej nedele. Odení do bežného oblečenia prišli do chrámu až na prvú nedeľu po Veľkej noci, preto sa táto nedeľa dodnes volá *Dominica in albis (deponendis)*. Súčasný katolícky obrad krstu vkladá kňazovi do úst tieto slová pri odovzdávaní bieleho rúcha: „*M., stal si sa novým stvorením a obliekol si sa v Krista. Toto biele rúcho nech ti je znakom tejto hodnosti...*“⁷⁰ V týchto slovách je vyjadrený zmysel nielen

⁶⁷ Missale Romanum, s. 67.

⁶⁸ COCHEM, *Erklärung des heiligen Messopfers*, s. 34.

⁶⁹ Katechizmus katolíckej cirkvi. SSV, Trnava, 2020. Bod: 1272. ISBN 9788081614200.

⁷⁰ *Obrady krstu detí podľa Rímskeho rituála obnoveného podľa smerníc Druhého vatikánskeho koncilu*. SSV, Trnava, 1976, s. 33.

krstu ale i celej liturgie a všetkých jej prvkov, vrátane liturgických odevov: stať sa kresťanom, obliecť sa v Krista, zjednotiť sa s Bohom.

Zoznam použitej literatúry

COCHEM, Martin. *Erklärung des heiligen Meßopfers von dem ehrwürdigen Pater Martin von Cochem*. Benziger and co., Einsiedeln, 1895, s. 33.

DIX Gregory. *The shape of the liturgy*. London : Dacre press, 1945. Reprinted 1970, p. 400. ISBN 978-0713603897.

EDMONDSON Jonathan. Public Dress and Social Control in Late Republican and Early Imperial Rome. In EDMONDSON, Jonathan - KEITH, Alison. (ed.). *Roman dress and the Fabrics of Roman Culture*. Toronto : University of Toronto Pres, 2008, p. 21-46. ISBN 978-0802093196.

Hviezdoslavove Sobrané spisy básnické. Sväzok XIII. Preklady zo Shakespeara: Hamlet. Sen noci svättojánskej. Matica Slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1941.

FIORAMONTI, Stanislao. INOCENTIUS III. *De sacro Altaris Mysterio*. A cura di Manlio Sodi. Città del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana, 2002. ISBN 88-209-7267-0.

MIGNE, Jacques Paul. *Epistula IV Coelestini papae ad episcopos provinciae Viennensis et Narbonensis*. Patrologia Latina 50. Paris, 1863, s. 431.

Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum Summorum pontificum cura recognitum. Sumtibus et typis Benzinger Brothers, Novi Eboraci, 1962, s. 67.

Katechizmus katolíckej cirkvi. SSV, Trnava, 2020, s. 918. ISBN 9788081614200.

Obrady krstu detí podľa Rímskeho rituála obnoveného podľa smerníc Druhého vatikánskeho koncilu. SSV, Trnava, 1976, s. 33.

PACI Sara Piccolo. *Storia delle vesti liturgiche*. Ancora, Milano, 2008, s. 20. ISBN 978-88-514-0517-5.

ZVARA Pavol. Kult, rítus, predmet. In *Múzeum 3/2023*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2023, s. 2-5. ISSN 0027-5263.

Internetové zdroje:

AMALARIUS SYMPHOSIUS. *De ecclesiasticis officiis capit XIX, De casula*. PL CXII, 1069. Dostupné online: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0776-0852,_Symphosius_Amalarius,_De_Ecclesiasticis_Officiis_Libri_Quatuor,_MLT.pdf>

AMBROSIUS. *De Excessu fratris Satyri*. I. n. 43. Dostupné online: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0339-0397,_Ambrosius,_De_Excessu_Fratris_Sui_Satyri_Libri_Duo_%5BSchaff%5D,_EN.pdf>

Canones Concilii Lateranensis. Dostupné online: <<http://www.internetsv.info/Archive/CLateranense4.pdf>>

Fate. Greek and Roman mythology. In *Britannica*. Dostupné online: <<https://www.britannica.com/topic/Fate-Greek-and-Roman-mythology>>

Genesis. 3, 21. Dostupné online: <<https://www.mojabiblia.sk/svatepismo/1/kniha-genezis-kapitola-3/katolicky-preklad/>>

HONORIUS AUGUSTODUNENSIS. *Gemma Animae* 227. Dostupné online: <https://documentacatholicaomnia.eu/02m/1080-1137,_Honorius_Augustodunensis,_Gemma_Animae,_MLT.pdf>

Ioannis Papae VII epistola ad episcopos Britanniae. Dostupné online: <http://www.documentacatholicaomnia.eu/01p/0705_0709,_SS_Ioannes_VII,_Epistola_Ad_Episcopos_Britanniae,_MLT.pdf>

RADICKE, Jan. *Roman Women's Dress. Literary Sources, Terminology, and Historical Development*. Berlin : De Gruyter, 2022. ISBN: 9783110710922. Dostupné online: <<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110711554-017/html>>; <https://doi.org/10.1515/978311071155>

RHABANUS MAURUS. *Libellum de institutione clericorum*. De orario I. XVI. Dostupné online: <<https://archive.org/details/ned-kbn-all-00003116-001/page/n23/mode/1up>>

RIGHETTI Mario. *Storia Liturgica. I Introduzione generale*. Ancora, Milano, 1964, Terza edizione anastatica 2014, 2940 p. ISBN 978-88-514-1324-8.

Rim. 13,14. Dostupné online: <<https://modlitba.sk/mudrost-sv-augustina-v-citaciach-na-rozjimanie/>>

ROTERODAMUS Desiderius Erasmus. *Adagiorum Chiliades Tres. Vestis virum facit* Tomus III., 1. 60. Dostupné online: <<https://web.archive.org/web/20110929195425/http://sites.univ-lyon2.fr/lesmondeshumanistes/wp-content/uploads/2010/09/Adages-tome-3.pdf>>

SUETONIUS. *De vita XII caesarum. Divus Augustus*, 82. Dostupné online: <<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/t?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0132%3Alife%3Djul.%3Achapter%3D82>>

TERTULIANUS. *De pallio* IV.5.3. Dostupné online: <<https://www.thelatinlibrary.com/tertullian/tertullian.pallio.shtml>>

TERTULIANUS. *De oratione* XV. Dostupné online: <<https://catholiclibrary.org/library/view?docId=/Fathers-OR/PL.001.html&chunk.id=00001701>>

THEODORET. *Historia Ecclesiastica*. II. 27. Dostupné online: <[http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0393-0466,_Theodoretus_Cyrrhi_Episcopus,_Historia_ecclesiastica_\[Schaff\],_EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0393-0466,_Theodoretus_Cyrrhi_Episcopus,_Historia_ecclesiastica_[Schaff],_EN.pdf)>

VERGILIUS. *Aeneis* 1.282. Dostupné online: <https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsante01/Vergilius/ver_ae01.html>

Vita Gregorii IV., 83. Dostupné online: <[https://la.wikisource.org/wiki/Vita_S._Gregorii_Magni_\(Johannes_Hymmonides\)](https://la.wikisource.org/wiki/Vita_S._Gregorii_Magni_(Johannes_Hymmonides))>

Zjv. 7,13-14. Dostupné online: <<https://www.mojabiblia.sk/svatepismo/66/zjavenie-apostola-jana-kapitola-7/katolicky-preklad/>, <<https://chartreux.org/moniales/it/la-vocazione/>>

RECENZIE / REVIEWS

Jiří Kuthan. *Pražští biskupové a arcibiskupové. Zakladatelé, stavebníci a objednavatelé uměleckých děl (973-1421)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2023, 247 s.

Významného českého historika a historika umění Jiřího Kuthana není třeba představovat. Po celé své profesní působení se věnuje několika okruhům témat. Zajímají jej zejména architektura a umění doby posledních Přemyslovců, Lucemburků a Jagellonců. Svou pozornost věnoval králi Přemyslu Otakarovi II. a jeho zakladatelským aktivitám. Podporovatelé architektury a umění poutají jeho pozornost dlouhodobě, což se odráží i v jeho nejnovější monografii. Zaměřuje se v ní na pražské biskupy, později arcibiskupy a jejich působení v roli fundátorů, mecenášů a objednavatelů uměleckých děl. Chronologické vymezení práce ohraničuje na jedné straně založení pražského biskupství a jmenování prvního pražského biskupa (s prologem nabízejícím kontext vzniku pražské diecéze od vlády knížete Bořivoje do roku 973), na straně druhé pak začátek dlouhé sedisvakance na arcibiskupském stolci po konverzi posledního předhusitského arcibiskupa Konráda z Vechty ke kališnictví.

Výklad je koncipován přísně chronologicky. Autor postupně představuje jednotlivé církevní hodnostáře, nabízí jejich stručné biografické črty, přičemž důraz klade na kontext doby, v níž žili a působili, a také na politické vztahy a souvislosti. (Zmiňuje také opakované a dlouho neúspěšné snahy o povýšení pražského biskupství a vymaňování se ze závislosti na arcibiskupství ve vzdálené Mohuči. Situaci srovnává s Uhry a Polskem, které získaly svá arcibiskupství již na počátku 11. století). V důsledku toho je zřejmé, že fundátorské a mecenášské působení biskupů a arcibiskupů záviselo jednak na síle jejich osobnosti, jednak také na postavení a vnímání církve, včetně jejího, v tuzemském prostředí nejvyššího, představitele, dále na vztazích s panovníkem, vztazích k římskému králi (císaři), papeži. Fundátorská aktivita, její dosah a úspěch přímo úměrně kopírují emancipaci církve v českém prostředí a posílení postavení pražského biskupa nejen jako kaplana či dokonce „sluhy“ vládnoucího panovníka, ale jako svéprávného reprezentanta duchovní moci, panovníkova „partnera“ v péči o jemu svěřenou zemi a její lid. V tomto ohledu

„zlatý věk“ nastal v době vlády Karla IV., vzájemná podpora a spolupráce umožnila vznik mimořádně hodnotných uměleckých děl a staveb. Autor neopomíná zdůraznit také roli kontaktů s papežským stolcem, včetně různě dlouhých, dobrovolných i nucených, pobytů církevních hodnostářů u papežského dvora a studium na nejlepších evropských univerzitách, zejména v Itálii a Francii. Z výše řečeného vyplývá, že jádro textu tkví v popisu fundátorské, stavitelské a objednatelské činnosti dlouhověkého biskupa Jana IV. z Dražic, posledního biskupa a zároveň první arcibiskupa Arnošta z Pardubic, jeho nástupců Jana Očka z Vlašimi a Jana z Jenštejna. Období po smrti Jana z Jenštejna shrnuje Jiří Kuthan podobně stručně jako dobu prvních biskupů. Král Václav IV. nedokázal navázat na mimořádnou osobu svého otce, vztah mezi ním a nejvyšším církevním představitelem v zemi byl často konfliktní, situaci nepomohlo ani časté střídání na arcibiskupském stolci.

V rámci pasáže věnované každému z biskupů a arcibiskupů po tomto biograficko-historickém exkurzu přistupuje autor k velmi detailnímu popisu jednotlivých fundátorských aktivit, (vy)budovaných staveb, ať už se jedná o kostely, budovy klášterů, hrady, či dokonce mosty a celá města. Výklad doprovází kvalitní fotografická i obrazová dokumentace, která odhadem zaujímá asi polovinu rozsahu knihy. Stavby jsou dokumentovány z různých úhlů pohledu, na současných i historických fotografiích, kresbách. Jiří Kuthan nemůže zapřít, že je historikem umění. Součástí obrazového doprovodu jsou také četné kresby, půdorysná schémata, kresby i fotografie architektonických prvků, heraldické výzdoby. Autor se samozřejmě nezaměřuje jen na stavby, ale také na obrazy, sochy, liturgické předměty a rukopisy. Právě připomenutí role biskupů a arcibiskupů jako objednatelů bohatě iluminovaných rukopisů, z nichž mnohé nejsou české a slovenské veřejnosti příliš známé, protože se nacházejí v zahraničních knihovnách, oceňuji. Všechny popisované artefakty spolu úzce souvisejí. Zakladatelské dílo dochází svého úspěšného završení nikoliv pouhým dokončením samotné stavby a následným předáním budoucím uživatelům, ale teprve zabezpečením majetku pro obživu těla i předmětů pro povznesení ducha a pěstování vztahu k Bohu.

V knize nalezneme i řadu kvalitních vyobrazení pečetí pražských biskupů a arcibiskupů. V naprosté většině se ovšem jedná jen ilustrační obrázky. V tomto bodě postupuje autor nesystematicky a neorganicky, protože ostatní vyobrazení staveb i uměleckých děl svou funkci mají, autor se jim v textu věnuje. Pečeti lze přece také chápat jako umělecká díla. Nalezli bychom řadu souvislostí mezi pečetním obrazem a například sepulkrálními artefakty či jinými vyobrazeními. Tuto linku ale autor nerozvíjí. Jedinou výjimku představují pečeti Arnošta z Pardubic, jejichž stručný popis se v textu nachází. U všech ostatních pečetí jakákoliv zmínka chybí. V jiných případech Jiří Kuthan ovšem s pečetěmi zvyklý pracovat je, jak dosvědčil v některých svých předchozích publikacích.

Vlastní text autor doplnil seznamem pražských biskupů a arcibiskupů od počátku husitských válek, dále přehledným seznamem jejich statků a fundací. Zmínit je nutné několik drobných chyb, evidentně jen překlepů v datech (např. doba panování Vladislava I. v letech 1107-1219, či vpád míšeňského markraběte do Čech v letech 1040-1141), či redakčně neopravené označení pražské arcidiecéze za diecézi i po jejím povýšení v roce 1344.

Kladu si otázku, na jaké publikum kniha cílí? Historikům přijde nadbytečný obecný výklad o dějinách (arci)biskupství i portréty jednotlivých hodnostářů. Inspirující však pro ně bude zmíněný detailní popis a výklad jednotlivých staveb, prvků, jejich vybavení, uměleckých předmětů. Podobně historiky umění může oslovit právě onen historický kontext vzniku uměleckých děl, která jsou jim jinak třeba důvěrně známá. Zájem určitě publikace vzbudí i u širší veřejnosti, v řadách zájemců o historii, studentů, amatérských historiků. Komplexněji nahlédnuto, představuje tato monografie další položku v autorově velmi bohatém seznamu publikací, v nichž Jiří Kuthan postupně zpracovává a představuje témata, kterými se celoživotně zabývá. Postupuje velmi koncepčně, jeho práce ve svém celku představují velmi působivé dílo nahlízející problematiku z různých stran a úhlů, vzájemně se doplňující. Pro čtenáře by bylo užitečné, kdyby toto nebyla první ani poslední kniha, kterou si od Jiřího Kuthana přečte.

Martina Bolom Kotari

ANOTÁCIE / ANNOTATIONS

Prvé číslo časopisu Slovenská archivistika z roku 2023 v rubrike Štúdie a články prináša päť štúdií zameraných na pomocné vedy historické, rozbor archívnych dokumentov, novospracovaných archívnych fondov, metodiku spracovania vybraných typov archívnych fondov, ako aj činnosť Sekcie archívnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV.

V prvej štúdií sa Viktória Cehuľová z Katedry archívnictva a muzeológie Univerzity Komenského v Bratislave zaoberala epigrafickou kultúrou v okrese Rožňava do roku 1650. Autorka v nej na základe terénneho výskumu a analýzy dostupných archívnych prameňov a literatúry priniesla pohľad na spektrum epigrafických nápisov v oblasti Gemera, nachádzajúcich sa na svetských a sakrálnych pamiatkach či v zbierkach SNM – Múzea Betliar. Štúdiá obsahuje prepis týchto nápisov a ich paleografický a obsahový rozbor. Najstarší doteraz známy nápis z územia Gemera, pochádzajúci z 13. storočia, je umiestnený v rotunde sv. Margity Antiochijskej v Šiveticiach. Najviac nápisov do roku 1650 možno nájsť v evanjelickom kostole v Štítniku.

Fungovanie a formovanie mestskej správy Prešova v druhej polovici 18. storočia rekonštruovala Anna Beňová zo Sliezskeho zemského múzea v Opave, a to na základe analýzy Knihy rozhodnutí mesta Prešov z rokov 1762 – 1776. Okrem diplomaticko-obsahového rozboru tohto dôležitého prameňa, v ktorom opísala vonkajšie a vnútorné znaky prameňa i druhy zápisov, sa venovala aj priebehu volieb a obsadeniu jednotlivých funkcií v mestskom magistráte. Text doplnila prehľadovými tabuľkami.

Zložitou otázkou fungovania ústrednej správy majetkov pezinskej vetvy rodu Pálfi v období súdneho zátvoru v prvej polovici 19. storočia sa zaoberala Míriam Kuzmíková zo Slovenského národného archívu. Jej štúdiu možno z obsahového hľadiska rozdeliť na dva tematické okruhy. V prvom z nich riešila proces formovania ústrednej správy rozsiahleho komplexu majetkov pezinskej vetvy rodu Pálfi, ku ktorej vzniku došlo v roku 1708. Neskôr, v roku 1799 boli podľa testamentu Jána VIII. Pálfiho majetky rozdelené medzi

jeho dvoch synov – Jána a Františka, čo viedlo dokonca k vzniku dvoch ústredných správ majetkov. Autorka sledovala dôvody a konanie Františka Pálfiho, ktoré nakoniec vyústili k nariadeniu súdneho zátvoru jeho majetkov. Ústredná správa bola podriadená súdom určenému administrátorovi. Opísala kompetencie a pôsobenie jednotlivých úradníkov na sekvestrovaných majetkoch, ako aj pokusy Františka naďalej zasahovať do ich správy. V druhom tematickom okruhu priblížila metodologické postupy, ktoré použila pri spracovaní tohto rozsiahleho a komplikovaného neregistračného rodového archívu.

Rozboru archívneho fondu Kráľovská právnická akadémia v Košiciach (1762) 1787 – 1925 venovala pozornosť dvojica autoriek Diana Kunderová a Anikó Bajuszová zo Štátneho archívu v Košiciach. V rokoch 2021 – 2023 prišlo v rámci delimitácie medzi Slovenským národným archívom a Štátnym archívom v Košiciach k sceleniu dokumentov z činnosti kráľovskej právnickej akadémie a jej právneho predchodcu Kráľovskej akadémie, čo vyvolalo potrebu reinventarizácie dokumentov a vytvorenia novej štruktúry fondu. V úvode príspevku autorky stručne priblížili dejiny tejto významnej vzdelávacej inštitúcie a princípy jej fungovania. Jadro príspevku tvorí samotný rozbor fondu, ktorý obsahuje údaje o vývoji archívneho fondu, rozsahu, štruktúre, ako aj obsahovej náplni jednotlivých fondových oddelení a pododdelení.

Dejinami Sekcie archívnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied sa zaoberal súčasný predseda sekcie Štefan Hrivňák z Archívu mesta Bratislavy. Aj keď sa prvé pokusy o vznik sekcie objavili už v 60. rokoch 20. storočia, vznikla až v roku 1980. Jej cieľom bola oblasť vzdelávania. Konkrétne prostredníctvom organizovania sympózií rozširovať poznatky z oblasti archívnictva a pomocných vied historických. Autor zhodnotil organizované podujatia aj ako príležitosti budovania vzájomných vzťahov v rámci archivárskej komunity. Zamerail sa i na spoluprácu s ďalšími organizáciami, ako boli Spoločnosť slovenských archivárov alebo Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť. Paradoxne pritom vznik a pôsobenie Spoločnosti slovenských archivárov utlmilo činnosť

sekcie a do istej miery spôsobilo aj odliv, resp. presun aktívnych členov do stavovskej organizácie slovenských archivárov. V závere sa sústredil na činnosť sekcie v 21. storočí a vízie, ktoré by mala zohľadniť v budúcnosti.

Prvá časť rubriky *Literatúra – recenzie a referáty* obsahuje 16 recenzií a anotácií na nasledujúce knižné tituly: RÁBIK, Vladimír – MARINČÁK, Šimon – MAREK, Miloš – LOPATKOVÁ, Zuzana. *ET QUOD TRANSEAT ALIA LECTIONE. Svätá stolica a Uhorské kráľovstvo v stredovekej komunikácii (s osobitným zreteľom na územie Slovenska)* (Miloslava Bodnárová); MAREK, Miloš (ed.). *In honorem et memoriam viri doctissimi. Zborník k nedožitým deväťdesiatinám prof. Vincenta Sedláka* (Pavol Vrablec); DUCHOŇOVÁ, Diana – HANULA, Matej a kol. *Človek raného novoveku* (Ivana Červenková); CSIBA, Balász (ed.). *Autentický protokol Bratislavskej kapituly II. (1504 – 1513)* (Petr Elbel); JANAČEK, Ľuboš (ed.). *Najstaršia zachovaná kongregačná zápisnica Bratislavskej stolice (1576) 1614 – 1617* (Rastislav Luz – Miroslav Martinický); FEDERMAYER, Frederik. *Zbierka erbových pečatí. Heraldické kuriozity a pozoruhodnosti. II. diel* (Peter Brindza); JANURA, Tomáš – ZVAROVÁ, Zuzana. *Vidiecke šľachtické sídla v Hontianskej stolici* (Ján Korekáč); KERESZTES, Veronika. *A Pozsonyi Jogakadémia története (1777 – 1914)* (Kristína Majerová); KODAJOVÁ, Daniela a kol. *Živena. 150 rokov spolku slovenských žien* (Jana Kafúnová); GAUČÍK, Štefan. *Podnik v osídľach štátu. Podnikateľské elity na príklade Rimamuránsko-šalgotárjárskej železiarskej spoločnosti* (Tajana Gerbocová); KINČOK, Branislav. *Politické procesy na Slovensku v rokoch 1948 – 1954. Príručka pre školy* (Lenka Bernátová); POPELKOVÁ, Katarína. *Vinohradnícke mesto v etnologickej perspektíve* (Štefan Hrivňák); *Levélrtári közlemények 2019* (Anikó Bajuszová); *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 2/2022* (Jozef Meliš); *Paginae historiae. Sborník Národného archívu 1/2022* (Alena Gazdíková); *Studia historica Tyrnaviensia 1/2022* (Mária Letzová).

Druhá časť – *Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík* – tradične obsahuje zhrnutie obsahu archívnych periodík vydaných v zahraničí, konkrétne sa môžeme dozvedieť, aké témy riešia archivári v USA, vo Veľkej Británii, Taliansku, Čechách

i v Maďarsku. Medzi anotovanými titulmi nájdeme americký *The American Archivist* (2019, č. 2, Milan Belej), britský *Archives and Records : The Journal of the Archives and Records Association* (2022, č. 1, Jana Kafúnová), taliansky *Archivi* (2020, č. 1, Marek Púčík), maďarský *Levéltári Szemle* (2022, č. 1,2, Klaudia Bugyinszká) a dve české periodiká *Archivní časopis* (2022, č. 1,2, Michal Bartal) a *Sborník archivních prací* (2022, č. 1, Daniela Tvrdoňová).

Rubrika *Správy* prináša článok Henriety Žažovej a Štefana Hrivňáka, približujúci podrobnú genézu tvorby Biografického slovníka slovenských archivárov, ktorý vyšiel v roku 2023 po šiestich rokoch usilovnej práce. Autori ako editori tohto rozsiahleho takmer 1000-stranového diela sa zmieňujú o ideových začiatkoch vzniku slovníka, opisujú vytvorenie novej koncepcie v rokoch 2017 – 2018, postup prác i problémy, s ktorými sa pri tvorbe publikácie museli vyrovnáť. V slovníku je publikovaných 915 hesiel, ktoré pripravilo 294 autorov. Súčasťou slovníka sú aj vedecké štúdie venované dejinám archívov a archívnictva, ako aj bibliografia prác z tejto oblasti, čo mu ešte viac pridáva na hodnotu.

Rubrika *Kronika* prináša dve správy z podujatí : IX. Majstrovský kurz cirkevných a zahraničných maďarských archivárov v Budapešti, o ktorom informuje Anikó Bajuszová a Storočnica docentky Dariny Lehotskej z pera Silvie Marinovej. Nasledujú medailóny venované jubilujúcim archivárom a bohužiaľ aj tri nekrológy. Časopis uzatvárajú zoznam autorov článkov a štúdií a pokyny pre autorov.

Ivana Červenková

BARTALOSOVÁ, Lenka – VRTEL, Ladislav. *Sigilla. Ikonografia svätých v pečatiach/ Iconography of saints in seals.* Katalóg. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR Štátny archív v Bratislave, 2023, 265 s. ISBN 978-80-974432-2-1.

Vznik pečatí je vo všeobecnosti spojený s nevyhnutnou potrebou spoľahlivej identifikácie, potvrdzovania alebo uzatvárania dokumentov. Tento špecifický sfragistický materiál je súčasťou

historickej pramennej bázy uchovávané v rôznych pamäťových inštitúciách, predovšetkým však v štátnych a súkromných archívoch.

Téma pečatí sa môže na prvý pohľad javiť ako marginálna. To však len do chvíle, kedy si uvedomíme súvislosť medzi pečatnou symbolikou a kresťanskou ikonografiou. Inými slovami, kým sa nezamyslíme nad významom symbolu ako takého v živote Cirkvi už od jej počiatkov. Bez hlbokkej symboliky prítomnej v Eucharistii, v slovách či gestách kňaza, si totiž Cirkev len ťažko predstavíť.

Neoddeliteľnou súčasťou kresťanstva a kresťanskej symboliky je zobrazovanie svätých, a to v rámci výtvarných, sochárskych, zlatníckych, ale aj rôznych iných špecifických diel. Unikátne zobrazenia svätcov sa zachovali v historických pečatiach, či už cirkevných právnických alebo fyzických osôb. Keďže každá farnosť zvyčajne už pri svojom vzniku prijala svojho zvláštneho patróna — nebeského ochrancu, ktorého zobrazovala predovšetkým na oltárnom obraze farského kostola, navyše sa patrocínium stalo stalo súčasťou názvu kostola i farnosti, čím slúžilo na identifikáciu konkrétnej farnosti, stalo sa súčasťou jej identity vo všeobecnosti. Keď si neskôr farnosť vytvorila vlastný identifikačný symbol (vlastnú pečať) je pochopiteľné, že jej ústredným motívom sa stalo vyobrazenie patróna farnosti. To však neznamená, že motívy svätcov využívali iba cirkevné osoby či inštitúcie. Práve naopak, objavujú sa aj v mestských či obecných pečatiach, pričom postava svätého s jeho typickým atribútom odkazuje na kľúčový moment legendy (napr. boj sv. Juraja s drakom). Skutočnú podobu a vzhľad svätcov však nik nepoznal, preto ich umelci, vychádzajúc z legiend, zvykli odlišovať pridaním atribútov (napr. k postave apoštola Petra pridávali kľúče, svätý Imrich sa najčastejšie vyobrazoval s ľaliou a pod.).

Štátny archív v Bratislave sa už niekoľko rokov profiluje ako pracovisko, ktoré sa v rámci slovenského archívnictva ako jediné venuje systematickému výskumu a digitalizácii historických pečatí. Prvým publikačným výstupom dlhoročnej práce autorského kolektívu Lenka Bartalová – Ladislav Vrtel bol katalóg pečatidiel Štátneho archívu v Bratislave, vrátane jeho pracoviska Archívu

v Modre. Katalóg zaoberajúci sa prevažne župnými, mestskými a obecnými typárkami vyšiel pod názvom *Pečatidlá v Štátnom archíve v Bratislave* v roku 2022.

V septembri roku 2023 bola priestoroch Veľvyslanectva Slovenskej republiky pri Svätej Stolicí a Zvrchovanom ráde maltézskeho rádu rytierov v Ríme slávnostne predstavená bilingválna, slovensko-anglická publikácia spomenutej autorskej dvojice pod názvom *Sigilla. Ikonografia svätých v pečatiach/Iconography of saints in seals*. Do života knihu spolu s autormi uvedli aj Marek Lisánsky, veľvyslanec Slovenskej republiky pri Svätej Stolicí a Adrián Jenčo, generálny riaditeľ sekcie verejnej správy MV SR počas vernisáže výstavy *Sancti eritis, quia*.

Katalóg *Sigilla* po formálnej stránke nadväzuje na vyššie spomenuté *Pečatidlá* a je súčasťou novozaloženej knižnej edície *EX FONTIBUS ARCHIVI REGIONALIS BRATISLAVENSIS*.

Predmetnú publikáciu možno charakterizovať ako výberový tematický katalóg pečatí uložených v Štátnom archíve v Bratislave, pričom prioritne čerpá z archívneho fondu Mariánskej provincie františkánov v Uhorsku a zo zbierky Druhohopisov cirkevných matríc, doplnený o niekoľko pečatí niekdajšej Bratislavskej župy z tzv. Altenburgerovej zbierky, nachádzajúcej sa v Maďarskom krajskom archíve v Budapešti, ktorých digitalizáty sa nachádzajú v štátnom archíve.

Katalóg prezentuje celkovo 84 vybraných pečatí, vyobrazujúcich 33 svätcov, prípadne ich variácií.

Pečate v katalógu sú zoradené abecedne (v slovenčine) podľa mena svätca, ktorého vyobrazenie v pečatnom poli nesú. Každý svätec či svätica, ktorí sa zobrazili v pečati, sú predstavení základnými biografickými údajmi a legendou, ktorá detailnejšie vysvetľuje pôvod atribútov, s ktorými bývajú vyobrazení a ktoré sú základným identifikačným prvkom daného svätca.

V úvode autori stručne predstavujú štruktúru katalogizačného záznamu sfragistickej jednotky rešpektujúc pritom zásady prijaté Heraldickou komisiou Ministerstva vnútra Slovenskej republiky v roku 2018. Každý katalogizačný záznam tak obsahuje osemnásť rubriík opisujúcich pečať. Sú nimi: vlastník typária, datovanie

vzniku typária, dátum použitia typária, tvar odtlačku matrice, hmota a farba odtlačku matrice, spôsob pripevnenia odtlačku matrice, forma zachovania odtlačku matrice, ochrana odtlačku matrice, opis pečatného poľa, typ legendy odtlačku matrice, prepis legendy odtlačku matrice, umiestnenie legendy odtlačku matrice, vnútorný, ako aj vonkajší lem lišty kruhopisu, resp. okraj pečatného poľa odtlačku matrice, jazyk legendy odtlačku matrice, typ písma odtlačku matrice a identifikátor odtlačku matrice typária. Všetky tieto údaje sú, ako už bolo povedané, paralelne uvedené v slovenskom a anglickom jazyku.

Okrem vysokej umeleckej hodnoty zobrazených fotografií pečatí je nutné vyzdvihnúť i odvedenú náročnú vedeckú prácu s pečatami predovšetkým v časti opisu pečatného poľa či kruhopisu. Skúmanie pečatí je totiž náročné z viacerých aspektov a vyžaduje si interdisciplinárny prístup z hľadiska histórie a pomocných vied historických, sfragistiky, paleografie, resp. epigrafiky, toponomastiky, chronológie, neopomínajúc heraldiku, dejiny cirkevnej a štátnej správy, ale tiež teológiu, hagiografiu, dejiny umenia a niektorých ďalších.

Orientácia v katalógu je možná podľa úvodného obsahu, teda podľa mien svätcom alebo podľa miestneho registra uvádzajúceho názov vlastníka typária.

Katalóg *Sigilla. Ikonografia svätých v pečatiach/Iconography of saints in seals* je reprezentatívnou publikáciou, ktorá prináša jednotný metodologický návod opisu pečatí, čím vytvára predpoklady byť inšpiráciou pre ďalšie publikácie podobného charakteru. Vizualne mimoriadne prítlačlivé prevedenie publikácie už len podčiarkuje historický odkaz pečatí - drobných plastík sprítomňujúcich svätcov a ich životy ukryté v legendách.

Alena Macková

SPRÁVY, REFERÁTY / BRIEF NOTICES

Medzinárodná vedecká konferencia „*CASTRUM BENE 17 Burg und (Un)Recht*“

V dňoch 5. – 8. septembra 2023 sa v Plzni, v priestoroch Západočeského múzea, konal sedemnásť ročník medzinárodnej kastelologickej konferencie združenia s názvom *Castrum Bene*. Pôvodne maďarský spolok archeológov, historikov, historikov umenia, architektov i rôznych záujemcov o problematiku stredovekých hradov, sa postupne pretavil na medzinárodné združenie, ktorého členmi sú dnes mnohí odborníci z Čiech, Poľska, Slovenska, Slovinska, Chorvátska, Rumunska a Rakúska. Na konferenciách tohto združenia, ktoré sa konajú zväčša každé dva roky vždy v inom členskom štáte, sú pravidelne prezentované výsledky výskumov pôvodne stredovekých hradov v stredoeurópskom priestore. Neodmysliteľnou súčasťou konferencií sú aj návštevy a odborné prehliadky hradov regiónu, v ktorom sa daná konferencia koná. Každá z uskutočnených konferencií máva presne vymedzenú tému v rámci problematiky výskumu stredovekých hradov. Témou posledného ročníka bol Hrad a právo. Konferenciu zorganizovala Katedra archeológie FF a Katedra právnych dejín FPR Západočeské univerzity v Plzni v spolupráci s ďalšími pracoviskami univerzity (Katedra germanistiky a slavistiky FF, Katedra anglického jazyka a literatúry FF, Katedra hudobnej výchovy a kultúry FPE), s Historickým a Archeologickým ústavom AV ČR, Západočeským múzeom v Plzni a českou Spoločnosťou priateľov starožitností.

Spolu vystúpilo 37 prednášajúcich s 29 príspevkami v anglickom a nemeckom jazyku. Príspevky sa úzko dotýkali stanovenej témy. Riešili problémy ako napr. vzťah hradov a panstiev k vlastníckemu právu, stavebné formy hradov v kontexte vlastníckych vzťahov, hrad ako miesto vzniku a výkonu práva, hrad a jeho funkcia pri zaistovaní bezpečnosti, hrad ako administratívne centrum, hrad ako objekt konfliktu, výstavba, demolácia a stavebná podoba hradu v súčasnom práve, právne otázky týkajúce sa hradu ako sídla, hrad v kontexte sídelnej štruktúry, pričom odznali aj príspevky, mapujúce výsledky archeologických výskumov hradov, vykonaných v uplynulých rokoch.

Konferenciu otvoril príspevok Tomáša Gábriša z Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave s názvom *Brotherly Love: Factual and Legal Division of Castle Estates in Upper Hungary*. Zameral sa v ňom na možnosti disponovania rodovým šľachtickým majetkom, vrátane hradov a hradných panstiev, v období neskorého stredoveku a raného novoveku. Vychádzal pri tom zo zachovaných zákonov i zo samotnej právnej praxe. Piotr Lasek, Tomasz Związek -Kacper Pielat vystúpili s témou *Castrum, curia, praedium. The seats of the bishops of Płock in the context of the settlement action in the episcopal property (late Middle Ages-early Modernity)*. Zamerali sa na stredoveké a ranonovoveké majetkové pomery poľského biskupstva v Płocku, pri analýze ktorých vychádzali z geografických a prírodných pomerov skúmanej oblasti. Osobitne si všimli biskupské paláce a hrady v Płocku a Broku a vplyv hospodárskeho vývoja biskupských majetkov na ich podobu. Silvia Pisk vystúpila s prednáškou *Croatian Medieval Castles and Law: selected examples*, v ktorej predstavila viacero príkladov vykonávania práva (rozsudkové listiny, donácie, výsady) v priestoroch hradov na území dnešného Chorvátska. Všimla si tiež vybrané prípady sporov o chorvátske hrady v období stredoveku. Nasledoval príspevok Zsuzsanny Kopeczny s názvom *Temesvár/Temeswar – Royal Castle and Settlement. Estates and Jurisdictions*. Sledovala v ňom vývoj hradu Temešvár v dnešnom Rumunsku od druhej polovice 12. storočia až do konca 15. storočia, všimla si majetkové pomery hradu a mesta a ich vzájomné právne vzťahy. Prvý blok prednášok uzavrel Dominik Nowakowski s témou *Schlesische Burgen und ihre rechtliche Grundlagen*. Zameral sa na kontakty vybraných sliezskych a poľských hradov so stredovekým právom, najmä v súvislosti s právom na výstavbu hradu. Vychádzal pri tom z dobovej knihy práva *Sachsenspiegel*.

Druhý blok prednášok otvoril István Feld s príspevkom *Castrum, castellum oder curia? Die Formen der adeligen Befestigungen des 13. Jahrhunderts in Ungarn*. Predmetom jeho záujmu sa stali hradné opevnenia, známe len z archeologických a topografických výskumov. Predstavil najdôležitejšie znaky týchto stavieb a prehľadne opísal doterajšie interpretácie právneho postavenia týchto stavieb v Uhorskom kráľovstve v 13. storočí. Pavol Maliniak z Filozofickej fakulty UMB v Banskej Bystrici vystúpil s prednáškou *Royal*

Prerogative of Castle Building in the Kingdom of Hungary (1437–1526): The Disappearance of the Term Castrum from Privilege Charters and the Reasons for this Practice. Pozornosť upriamil na kráľovské povolenia výstavby hradov v neskorostredovekom Uhorskom kráľovstve. Okrem ich dôsledného zmapovania si všímal aj latinské termíny, akými sa v jednotlivých obdobiach v týchto prameňoch označoval hrad. Poukázal tak na postupnú diferencovanosť pojmu hrad v právnom, majetkovom i stavebnom význame. Artur Boguszewicz a Janina Radziszewska vo svojom príspevku *Ownership Status and Social Position – Interpretative Possibilities of Archaeological Research at Cisy Castle* predstavili interpretačné možnosti výsledkov archeologického výskumu na poľskom hrade Cisy v južnej časti dolného Sliezska. Okrem toho chronologicky opísali majetkové pomery na hrade, o ktoré sa opierali aj pri stavebnom vývoji hradu. Nasledoval príspevok Miroslava Dejerala s názvom *Provincia Brezlauensis - Southeast Moravian Castles in the 11th – 13th Centuries*. Zameril sa v ňom na región Břeclavsko v 11. až 13. storočí, na stav majetkových pomerov a vývoj výstavby hradov v tejto špecifickej pohraničnej oblasti juhovýchodnej Moravy. Druhý blok prednášok uzavrela Monika Tihányiová z Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave s príspevkom *Krásna Hôrka Castle and Estate in Court Hearings in the 14th–16th Centuries*. Cez analýzu prameňov k stredovekým dejinám hradu Krásna Hôrka vyzdvihla viaceré zaujímavé doklady o uplatňovaní stredovekého práva v praxi a o jeho vplyve na vývoj skúmaného hradu.

V ďalšom bloku ako prvý vystúpil Miroslav Černý s prednáškou *Mittelalterliche Burgen und kanonisches Recht*. Zaoberal sa v nej otázkou, či a do akej miery sa predpisy kánonického práva osobitne dotýkali hradov a života v ich priestoroch. Tatjana Tkalčec, Marija Karbić a Juraj Belaj vystúpili s témou *What Makes a Castle a Castrum? Some Examples from Medieval Slavonia*. Na viacerých príkladoch zo stredovekého Slavónska pozorovali terminológiu týkajúcu sa hradov a ich majetkové pomery v písomných prameňoch. Uvedené skutočnosti následne reflektovali s výsledkami archeologického a stavebno-historického výskumu. István Tringli referoval na tému *Fehde, Burg und die Verantwortung der Burggrafen im spätmittelalterlichen*

Ungarn. Zameral sa na postavenie stredovekých uhorských hradov v čase vnútorných konfliktov, najčastejšie majetkových sporov. Zamýšľal sa nad tým, kto bol právne zodpovedný za násilnosti, páchané kastelánmi hradu na popud svojich pánov. Prvý deň konferencie uzavrel príspevok *Rokštejn and Brtnice Castles as Administrative Centres*, na ktorom sa podieľala Jana Mazáčková, Petr Žaža, Andrej Púčať, Daniela Vaněčková a Josef Petráš. Zamerali sa v ňom na koexistenciu dvoch hradov, administratívnych centier Brtnického panstva v období vrcholného stredoveku a raného novoveku. Všimli si tiež ich mocenské postavenie a vplyv na vývoj okolitej krajiny.

Po celodennej exkurzii hradov Křivoklát a Točnick s odborným výkladom Františka Zárubu pokračovala konferencia tretí záverečný deň príspevkom Viléma Knolla *Konfiskation und Zerstörung als Mittel zur Bekämpfung gegen der sogenannten Raubburgen. Einige Beispiele aus dem mittelalterlichen Egerland im 14. und 15. Jahrhundert*. Všimol si v ňom mocenské ambície mesta Cheb v 14. až 15. storočí, v dôsledku ktorých boli vďaka rôznym možnostiam dobového práva a vtedajších právnych inštitúcií obsadené aj nepriateľské hrady v blízkom a vzdialenejšom okolí. Nasledoval príspevok Balázsa Nagy Szabolcsa *Castles as Centres of Trespasses: Late Medieval Case Studies from the Hungarian Kingdom*. Všimol si v ňom vybrané hrady neskorostredovekého Uhorska vybudované ako miesta rôznych druhov priestupkov a porušovania práva, napríklad razby falošných mincí, stopy čoho vedia byť identifikované aj v odkrytých nálezoch. András Sófalvi prezentoval v príspevku *Archaeological Research in Királykő Castle (2021)* výsledky archeologického výskumu, ktorý sa od roku 2021 koná na lokalite sedmohradskeho hradu Királykő, ktorého počiatky siahajú už do 13. storočia. Anton Šteger a Bernhard Ernst v príspevku *Die spätmittelalterlichen bis neuzeitlichen Befestigungsanlagen der Willibaldsburg oberhalb von Eichstätt/Obb. im Licht neuer Untersuchungen* predstavili na základe výsledkov archeologických a stavebno-historických výskumov na hrade Willibaldsburg v nemeckom Eichstätt jeho dejiny a stavebný vývoj. Do stredovekých Čiech sa vo svojom príspevku *The Castle as the Centre of an Estate in Pre-Hussite Czech Lands* vrátil Jan Škvrňák. Predstavil

v ňom najstaršie zachované urbáre a účtovné záznamy českých hradov a hradných panstiev, ktoré dokladajú rozmanité aktivity posádky hradu nielen v súvislosti s daným objektom, ale aj s územím, k nemu patriacim. Radu Lupescu v príspevku *The Dual Ownership of Colțești (Torockószentgyörgy) Castle* opísal osud sedmohradského hradu Colțești po tom, čo bola časť hradu skonfiškovaná Matejom Korvínom pre neveru časti jeho vlastníkov, pochádzajúcich zo šľachtického rodu Torockai. Pokračovala prezentácia výsledkov archeologických výskumov na hrade Gýmeš za posledných päť rokov Máriom Bielichom z Archeologického ústavu SAV (*A Castle of Two Palaces. Gymeš Castle - 5 Years of Archaeological Research*). Po stručnom opise stavebno-historického vývoja hradu prezentoval výsledky výskumu početných nálezov hmotnej kultúry, získaných počas archeologického výskumu.

Posledný blok prednášok otvoril František Záruba s príspevkom *Die Burgkapellen, Kapläne und das Kapitel auf der Burg*. Poukázal na rozmanitosť písomných prameňov k existencii a prevádzke kaplniek na stredovekých hradoch, vrátane tých, ktoré sa dotýkajú stredovekého práva a súdnictva. Upozornil na súdny proces kaplána kaplnky na hrade Mikulov či na zakladáciu listinu kapituly na hrade Lipnice, ktorá obsahuje viacero obmedzení a zákazov. Pokračovala Tünde Lengyelová z Historického ústavu SAV s prednáškou *Die Burg Orava – das Verwaltungszentrum des am längsten bestehenden Unternehmens in der Geschichte Ungarns und der Tschechoslowakei (1626 – 1945)*. Sledovala v nej úlohu hradu Orava v 17. a 18. storočí ako sídla správy a organizácie oravského komposesorátu, rozsiahleho územia celej Oravskej stolice, patriaceho dedičom Juraja Turzu. Konferenciu ukončil Petr Chotěbor s príspevkom *Die Rolle „klassischer“ Rekonstruktionen und Modelle bei der detaillierten Bearbeitung der Baugeschichte des Königlichen Palastes der Prager Burg*. Predstavil v ňom grafické rekonštrukcie a modely podôb Kráľovského paláca na Pražskom hrade v rôznych etapách jeho vývoja podľa súčasného stavu výskumu. Záverečné slovo patrilo Josefovi Hložekovi z Katedry archeológie FF Západočeskej univerzity, ktorý avizoval publikovanie príspevkov konferencie, vrátane tých, ktoré boli v programe, ale z rôznych dôvodov neodzneli. Vyslovil tiež nádej

na ďalšie stretnutie Castrum Bene, ktoré by sa malo konať o dva roky v Rumunsku.

Monika Tihányiová

Výstava Sancti eritis, quia...

Podobne ako v ostatných štátnych archívoch, aj v Štátnom archíve v Bratislave sú uložené archívne dokumenty, svedectvá o histórii Slovenska a Slovákov. Štátny archív v Bratislave je však prvým na Slovensku – a to aj v širšom európskom priestore – ktorý začal systematicky sprístupňovať nielen samotné dokumenty, ale navyše aj pečate na nich. Aj to sú totiž historické dokumenty svojho druhu, ktoré ostávali po stáročia nepovšimnuté.

Z výtvarného hľadiska ide o umelecké diela drobnej plastiky, ktoré sú nositeľmi najrôznejších motívov – znázornenia svetských či cirkevných stavieb, ktoré dnes často už nejestvujú, alebo remesiel, ktoré už upadli do zabudnutia. Samostatnú oblasť pečatných motívov predstavujú postavy svätých. Veď nielen každá diecéza, ale aj každá farnosť, každé mesto, každá obec, ale aj každé remeslo malo svojho nebeského patróna. Je preto prirodzené, že ich zobrazovali aj vo svojich pečatiach. Nimi sa nielen identifikovali, ale svätcom v pečatiach zverovali do ochrany aj obsah dokumentu.

Motív svätcov v pečatiach sa stal námetom excelentnej výstavy pod názvom Sancti eritis, quia..., ktorá bola pripravená Štátnym archívom v Bratislave na základe požiadavky Veľvyslanectva Slovenskej republiky pri Svätej stolici v Ríme a Zvrchovanom ráde maltézskeho rytierov v spolupráci s Katedrou histórie Trnavskej univerzity v Trnave.

Slávnostná vernisáž sa uskutočnila dňa 20. septembra 2023 a výstava bola otvorená veľvyslancom Slovenskej republiky pri Svätej stolici Marekom Lisánskym, generálnym riaditeľom sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky Adriánom Jenčom a riaditeľkou Štátneho archívu v Bratislave Lenkou Bartalovou. Vernisáži sa zúčastnilo takmer tridsať zástupcov diplomatického zboru akreditovaného pri Svätej stolici napríklad z Kamerunu, Japonska, Českej republiky, Maďarska, Francúzska, Portugalska,

Talianska, Taiwanu a ďalší. Nechýbali tiež predstavitelia slovenských kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií v Ríme. Trnavskú univerzitu reprezentoval dekan Filozofickej fakulty Erik Hrnčiarik, prorektor pre vedu, výskum a edičnú činnosť Vladimír Rábik, prodekan pre vedu, výskum a edičnú činnosť a vedúca katedry histórie Zuzana Lopatková a Monika Tihányiová.

Výstava je výsledkom niekoľkoročného výskumu sfragistík uložených v Štátnom archíve v Bratislave a v Archíve Košického arcibiskupstva v Košiciach a približuje najznámejších svätých v unikátnych sfragistických prameňoch, pričom poukazuje na špecifiká ich ikonografie v rôznych obdobiach. Pozostáva z 28 panelov nesúcich takmer 100 vyobrazených pečatí, predstavujúcich 33 svätcov a svätice medzi nimi napríklad Pannu Máriu, Svätú Trojicu, svätých Petra a Pavla, archanjela Michala, svätého Martina, Ladislava, Štefana Uhorského, Imricha, Vavrica, Jakuba staršieho, Jána Krstiteľa, Jána evanjelistu, Juraja, svätú Katarínu a podobne.

Každý svätec je v úvode panelu predstavený základnými biografickými údajmi o jeho pôvode či pôsobení. Popri zobrazených pečatiach je kľúčová legenda, ktorá detailne vysvetľuje pôvod atribútov, s ktorými bývajú konkrétne svätci zobrazení a ktoré sú tak základným identifikačným prvkom, prostredníctvom ktorého možno dešifrovať postavy zobrazené v pečatnom poli pečatí. Okrem množstva odborných poznatkov prezentovaných výstavou, zaujme i vysoko oceňované umelecké spracovanie výstavy. V súčasnosti je výstava inštalovaná v priestoroch Univerzitetnej knižnice v Bratislave a v budúcom roku bude postupne uvedená v Severnom Macedónsku, Lotyšsku, Litve, Chorvátsku a ďalších krajinách.

Možnosť prezentácie štátneho archívu a odbornej práce jeho zamestnancov v zahraničí je vysokým ocenením nielen pre nich samých, ale je zároveň aj prezentáciou ministerstva vnútra a Slovenskej republiky vo všeobecnosti.

Bálint Bartalos

ZOZNAM AUTOROV / AUTHOR LIST

Mgr. Štefan Pacola, Katedra histórie, Filozofická Fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko
stefan.pacola@tvu.sk
ORCID ID: 0009-0000-6176-8724

Srdan M Jovanović, Associate Professor, College of History, Nankai University, Tianjin, China
smjovanovic@nankai.edu.cn
ORCID ID: 0000-0003-2612-4733

Dr. Varga Attila, Researcher II Degree, The *Romanian Academy*, Cluj-Napoca, „*George Baritiu*“ *History Institute*, associate researcher at Oxford Brookes University (UK)
atyvarga@yahoo.com
ORCID ID: 0009-0005-5334-4741

PhDr. Juraj Červenka, Katedra histórie, Filozofická Fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko
juraj.cervenka@truni.sk
ORCID ID: 0000-0002-9338-2946

Mgr. Viliam Zemančík, SLL, Pápežské slovenské kolégium a ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme, Rím, Taliansko
zemancik@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-9690-2584

prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc., Katedra histórie, Filozofická Fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko
marta.dobrotkova@truni.sk
ORCID ID: 0000-0002-2995-396X

VYDAVATEĽ / PUBLISHER

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava, Slovenská republika
+421 33 5939303

historia@truni.sk, ff.truni.sk

Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava
University

Street: Hornopotočná ulica č. 3, 918 43 Trnava, Slovak republic
+421 33 5939303

historia@truni.sk, ff.truni.sk

ŠÉFREDAKTORI / EDITORS IN CHIEF

prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.

ORCID ID: 0000-0002-9222-5228

prof. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.

ORCID ID: 0000-0001-8890-4562

VÝKONNÝ REDAKTOR / MANAGING EDITOR

Mgr. Michal Franko, PhD., mimoriadny doc.

ORCID ID: 0000-0001-5236-1412

ADRESA REDAKCIE / EDITORIAL ADDRESS

Katedra histórie, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava, Slovenská republika

sht.dejinyvpohybe@gmail.com

Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava
University,

Street: Hornopotočná ulica č. 3, 918 43 Trnava,
Slovak republic

sht.dejinyvpohybe@gmail.com

PERIODICITA / PERIODICITY

Vychádza dvakrát ročne (1. júna a 1. decembra)

Publication Frequency: Semiannual (1. June and 1. December)

Publikácia vznikla s príspevom Filozofickej fakulty Trnavskej
univerzity v Trnave.

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2023

© Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2023

Each study went through an anonymous review process.

The publication was created with the contribution of the Faculty of Philosophy of the University of Trnava.

© Faculty of Philosophy, Trnava University, 2023

© **Department of History**, Faculty of Philosophy, Trnava University, 2023

DOI: <https://doi.org/10.31262/2729-8760/2023/XXIII/2>

ISSN 2729-8760